

8/891-2135

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

SZÁZKILENCZVENKETTEDIK KÖTET

(551., 552., 553. SZÁM)

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1922

TARTALOM.

DLI. SZÁM.

	Lap
PETŐFI ÉS A FRANCIA KÖLTŐK. — Hankiss Jánostól _ _ _ _	1
SZÉCHENYI ISTVÁN NAGY MAGYAR SZATIRÁJA. (I.) —	
Túri Bélától _ _ _ _ _	29
PETŐFI. — Hevesi Andortól _ _ _ _ _	47
MŰFORDÍTÁS: <i>Az anya szelleme.</i> — Longfellow után, — Radó Antaltól	65
IRODALOM: 1. <i>Gárdonyi Géza.</i> — Voinovich Gézától.	
2. <i>Magyar ősrége Turánról.</i> — (Kozma Andor: <i>Turán.</i>) — Kéky Lajostól _ _ _ _ _	69

DLII. SZÁM.

	Lap
PASQUALE VILLARI EMLÉKEZETE. — Berzeviczy Alberttől _ _ _	81
A PESSZIMISTA REGÉNY. — Surányi Miklóstól _ _ _ _ _	96
SZÉCHENYI ISTVÁN NAGY MAGYAR SZATIRÁJA. (II.) —	
Túri Bélától _ _ _ _ _	110
KÉPZŐMŰVÉSZET: <i>Hat év magyar szobrászatáról.</i> — Petrovics Elektől	135
IRODALOM: 1. <i>Csokonai.</i> (Harsányi István és Gulyás József: <i>Csokonai</i> <i>Vitéz Mihály összes művei.</i>) — Kéky Lajostól.	
2. <i>A hatósági Petőfi.</i> — v. g.-tól _ _ _ _ _	151

	Lap
PETŐFI POLITIKAI KÖLTÉSZE. — Berzeviczy Alberttől	161
A PÜSPÖKI SZÉKEK BETÖLTÉSÉNEK KÉRDÉSÉHEZ. —	
B. Forster Gyulától	170
SZÉCHENYI ISTVÁN NAGY MAGYAR SZATIRÁJA. (III.) —	
Túri Bélától	194
AGRÁRPOLITIKA NYUGATON. — Bernát Istvántól	206
BURNS RÓBERT «SZOMBATESTÉJE» IRODALMUNKBAN. —	
Tolnai Vilmostól	222
AZ ÁRVA LEGENDÁJA. — Költemény. — Bánságítól	230
EURÓPA HELYZETE. (Nitti: <i>Európa hanyatlása.</i>) — Szöllösy Lajostól	231
KÉPZŐMŰVÉSZET: Újabb műkiállítások. — D.-től	236

PETŐFI ÉS A FRANCIA KÖLTŐK.

Hogy Petőfi franciabarát volt, hogy Bérangert «istenének» nevezte s mintaképül tűzte maga elé, hogy tőle és Hégésippe Moreautól verseket fordított : mindez általánosan ismert, szinte irodalomtörténeti közhelyé vált tény. Hogy ez a Petőfi izzó temperamentumától átfűtött rokonszenv a nagy magyar költő munkásságán maradandó nyomokat hagyott, arra is rámutattak már sokan azok közül, akiket Petőfi fordításai, nyilatkozatai s *Béranger legújabb dala* mellé írt híres jegyzete ennek az érdekes és hálás kérdésnek megoldására csábítottak. Ferenczi Zoltán (B. és P., Petőfi-Muzeum, VII., 1894.), Halász Gyula (A brassói áll. főreáliskola értesítője, 1898.), Miklós Elemér (P. és B., 1904.) és Kacziány Géza (Petőfi-Könyvtár, XVIII., 1908.) tanulmányai Béranger hatásának sok részletére derítettek fényt s Horváth János (Petőfi Sándor, 1922.) ezeket a kutatásokat a nála megszokott tisztánlátással és alaposággal fordította Petőfi költői fejlődésképeinek hasznára. Ha mindezek után újra foglalkozunk Petőfi és a francia lírikusok viszonyának kérdésével, azért tesszük, mert az eddigi tanulmányok nem terjeszkedtek vagy nem terjeszkedhettek ki ennek a viszornak sok érdekes részletére; csak kivételesen állították egymás mellé a párhuzamos költeményeket, sorokat és stilisztikai eszközöket; legtöbbször meg kellett elégedniök egészen általános összehasonlításokkal, a világnézeti, hangulati, politikai egyezések kiemelésével. A következőkben megpróbáljuk kiegészíteni a készen talált többé-kevésbé értékes anyagot új kapcsolatok megvilágításával s főkép kiaknázni, költőnk ismerete szempontjából tökéletesebben kihasználni az ilyen kapcsolatok által oly bőven

szolgáltatott következtetéseket, s ezzel — azt reméljük, — hozzájárulunk valamivel az «igazi» Petőfi arcképének restaurálásához.

Bérangernak Petőfire való hatása külső lefolyásában szinte teljesen tisztán áll előttünk. 1844-ben, a debreceni télen ismerkedett meg Bérangerral, akit Csató és Erdélyi fordításai már régebben is hozzáférhetővé tettek a magyar közönség számára. Béranger 1839-iki kiadása (az új Garnier-féle kiadásba is felvett finom metszetekkel díszítve) a tipikus Bérangert szinte teljes kifejlődésében állíthatta Petőfi szeme elé. Amit Béranger az 1839-iki kiadás alapjául szolgáló, 1833-ban megjelent gyűjteményébe még nem vett fel vagy amit későbben írt, az új, olvasói előtt szinte idegen húrokat pendít meg és az eddigi könnyed és könnyelmű életfelfogás helyett mélyebb, öregebb életfilozófiának ad hangot vagy a Napoleon-mondát szövi tovább. Petőfi tehát már 1844-ben a kész Bérangert ismerhette meg, aki középúton áll a chansonnier és a költő között: a komoly kritika túlságosan sekélyesnek tartja ahhoz, hogy igazi költő számba vegye; a Caveau víg társasága' pedig szemrehányásokat tesz neki azért, hogy a chansont komoly tendenciák súlyával terhelte meg. Béranger elsősorban mint ember- és költő-típus ragadta meg Petőfi figyelmét, a ki benne is, mint Csokonaiban, Heinében, Byronban és Shelleyben rokonszenves és utánzásra méltó életmintát látott. De — s erre különösen felhívjuk a figyelmet — ezek közül a «szerepek» közül a Béranger-szerep felelt meg legjobban Petőfi öntudatlan alakító képességének. Heine cynikus poseához túlon túl őszinte s nagyon is optimista volt; a mondai Csokonai szerepe nem bizonyult eléggé sokoldalúnak s nem adott visszhangot a nagy idők nagy eseményeire; Byron és Shelley végletes hangulathullámzása, deklamáló hajlama, vérmes képzelete lekötötték az ifjúság költőjét, de pesszimizmusuk, a «mal du siècle»-ben senyvedő kedélyviláguk és világnézetük csak ideig-óráig tudták visszazorítani Petőfinek a magyar jövőbe s az igazság diadalába vetett reménységét s egészséges, határozott, leküzdhetetlen törekvését a költői és emberi öntudat egysége felé, amelyet a magyar politika tra-

gikus hullámmzése s egyes mintáinak dekadens hajlamai nem tudtak megakadályozni.

Kétségtelen, hogy Béranger emberi és művészi egyénisége sem illett tökéletesen Petőfiére. A bor és a grisetteszerelem ihlet-forrása Petőfinél még nehezebben buzgott, mint Bérangernál, aki egy és más tekintetben maga is fáradtsággal préselte bele kisebb költői tehetségét a chanson meglévő és szigorúan szabályozott keretébe. Béranger nyugodt, kissé lusta, szinte «nyárspolgáriás» vérmérséklete távol áll Petőfi temperamentumától, aki a tettek cultusát magára nézve is kötelezőnek ismerte el. Milyen távolság van a *Sors, nyiss nekem tért!* és az *A mes amis devenus ministres* közt, vagy akár Victor Hugonak, a «költő-apostol» típus egy másik képviselőjének *Enthousiasme* c. költeménye között (Orientales), melyben a görögök szabadságharcáért lelkesülő költő sereget toboroz Fabvier francia segítőlegiójának; de azután egyszerre eszébe jut, hogy ő csak költő, az öregek és a gyermekek barátja, a hold szelid szerelmese, akinek a háborúhoz semmi köze, akinek harcias «rohama» megmőso lyogni való! De még Lamartine is, aki sokkal nagyobb szerepet játszott a februári forradalomban, mint Petőfi a magyar szabadságharcban vagy Béranger a juliusi napokban, hazafias költeményeiben mindig megőrizte az intim «elmélkedő», a saját lelke felé fordult lírikus halk hangját, ideális felfogását, minden személyes izgalomtól ment tartózkodását. Petőfi, egy sokat küzdött s mindig harcra kész nemzet hagyományain nevelkedett, mely a nagy tetteket a magától értetődő természetesség és megszokottság nemes könnyűségével végezte el. De legnagyobb a különbség Petőfi és Béranger között világnézet tekintetében. Bérangernak jóformán nem volt családja; szegény iparosok körében nevelkedett, egy jószívű, de egyenetlen műveltségű nagynéni gondjai alatt. Apja, aki különben nagyon keveset törődött vele, korán belátta, hogy fiát a forradalom eszméi egyszer s mindenkorra meghódították s hamarosan felhagyott a meddő kísérletekkel, hogy fiát egyoldalú voltairianizmusából kigyógyítsa. Pedig akár mint vélekedjünk is a forradalmi ideológia politikai értékéről, annyi bizonyos, hogy a vol-

S ha a statisztika az állattulajdonosok nemzetiségét, vallását kérdezi, még élesebben fölhangzik a kifogás, micsoda kapcsolat van a kettő között: nem mindegy-e a tehénnek, hogy a gazdája latin vagy görög rítus szerint vet-e keresztet? Pedig kétségtelen, hogy a vallás és nemzetiség által meghatározott társadalmi és gazdasági műveltség az állattenyésztés szintjét is erősen befolyásolja. Az ily összefüggések ezernyi apró tételéből rakódnak össze a statisztika nagy törvényszerűségei és tanulságai: a kik azonban ezeknek a hasznosságát nem látják be, sőt kigúnyolják, azok a nagyvonalak határozott íveit sem képesek fölismerni.

És mégis, bárhogy bizalmatlankodnak a statisztikával szemben, bármennyi léha élczet faragnak annak a rovására, végeredményben minden emberben — há gyakran csak a tudat alatt is — ott van a vágy, hogy statisztikát csináljon, vagy még inkább használjon, érveléseit statisztikai adatokkal bizonyítsa. Hogy azután ugyanaz a könnyelműség, a mely a komoly munkával gyűjtött statisztika aprólékos gondját kicsúfolja, a statisztikai adatok fölhasználásában oly vakmerő és gondtalan, hogy ezekkel egyenesen visszaél: abból következik a statisztika helyes megítélését gátló okok negyedik csoportja. A legenyhébb hiba itt az a jóhiszemű naivság, a melylyel az emberek a saját primitív statisztikai följegyzéseiknek a kelleténél nagyobb fontosságot tulajdonítanak. A maga céljaira ugyanis a legtöbb ember vezet bizonyos följegyzéseket, a melyek a statisztika kezdetleges anyagául szolgálhatnak (bevételeiről, kiadásairól, családi életének fontosabb eseményeiről stb.). Ezek a följegyzések többnyire elég pontosak és lelkiismeretesek is, világos jelölnek, hogy az emberek önmaguk előtt nem titkolóznak s a pontos számok becstét eléggé értékelik akkor, ha a saját céljaikról van szó: kár, hogy az ebben az előiskolában szerzett pedantériájukat nem viszik át azokba a bevallásokba, a melyeket közérdekből kell végezniök. A következtetések azonban, a melyeket egyébként lelkiismeretes munkájukhoz fűznek, már többnyire túlzottak, mert egyoldalú, kellően meg nem világított számsorokból oly tanulságokat is levonnak, a melyek számos, már a följegyzésen kívül álló ható ok eredményei.

A kár azonban, a mi ily hiányos adatok helytelen tolmácsolásából ered, legfőljebb annyi, hogy saját életviszonyaikat felületes megvilágításban látják.

Sokkal veszedelmesebb az a széltében tapasztalható törekvés, mely a közügyek megbeszélésénél, különösen agitációs irányzatú felszólalásoknál és vitáknál az 'irányzatos érvelést helytelen statisztikai adatokkal támogatja s ezzel a helytelen fegyverrel — mert a számoknak mindig van valami pozitív látszatuk — a legtöbbször hat is. Pedig azok a statisztikai adatok, a melyek az ily vitákba belekerülnek, rendszerint valamely összefüggő számsorozatból ügyetlenül, vagy túlügyesen kikapott részletek s csak azért csavarhatók jobbra és balra, mert kapcsolatukból kiszakítottak. S e részen következik el a statisztikának legártalmasabb faja: visszaélés a statisztika köteles őszinteségével. Ha valaki a nagybirtok ellen érvel s a nagybirtok összes területét állítja szembe a kisbirtokéval, de elhallgatja, hogy a nagybirtok területében mennyivel kisebb hányaddal fordul elő a legértékesebb művelési ág, a szántó, míg a kisbirtoknál ennek mily magas az aránya: statisztikát idézett s azt mégis tudatosan vagy értelmetlenül meghamisította. A ki a gyermekhalandóság komoly problémájánál rossz anyagi viszonyok közt élő s bő születésű vidékek adatait mércsikéli össze jobbmódú, de kevesebb gyermekű vidékekével, a nélkül, hogy utalna a különbségeknek ezen fontos határozóira, az szintén visszaél a statisztikával. A példák ily sorozatát a megúnásig lehetne folytatni, mert a könnyű hatásra vadászó szónokok, cikkkírók egyebet sem tesznek, mikor adatokkal bizonyítgatják igazukat, mint hogy összefüggésük szigorú rendjéből kikapnak egyes számokat tetszésük szerint, néha talán tudva, néha pedig nem is sejtve, hogy a hatásvadászat kedvéért az igazságtól milyen nagymértékben elimbolyogtak.

Ezért szokták magára a statisztikára is rásütni a bélyeget, hogy azzal mindent lehet bizonyítani, a fehéret és a feketét is, ezért van, hogy komoly emberek a számokkal való ezt a szemfényvesztő játékot lenézvén, magát a statisztikát sem becsülik sokra, mert úgy gondolják, hogy a statisztika természetéből folyik az ily visszaélés lehetősége. A politiká-

déséért többszörös fogságot szenvedett vagy mikor elutasította magától a kitüntetések, az állásokat és a vagyont; nem volt képmutató, hanem politikus és agitátor, akinek minden cselekedete, minden gesztusa jelentőséggel teljes: nem jelleme, hanem a párt-taktika készítette arra, hogy szerepet játsszék. De az indítóok nem fontos: az a fő, hogy ez a szerep a kor politikai izgalmi közepett s Béranger puritán jelleméhez tapadva lenyüggőzően hatásos volt s éppen nem csodálatos, hogy Petőfinek mindig szeme előtt lebegett s a nagy, ellentmondást alig tűrő tekintély erejével igézte meg.

Béranger szerepével, melyet politikai felfogásán kívül irodalmi munkássága, a chanson-költészet határozott meg, velejár a bor dicsőítése. Ezen a téren Béranger és Petőfi között határozott összekötő szálakat találunk. Petőfi víg cimborái körében gondol a halálra s énekel *Hattyudaljelét*, úgy mint Béranger (*Mon ame*).

C'est à table, quand je m'enivre
De gaité, de vin et d'amour,
Qu'incertain du temps qui va suivre,
J'aime à prévoir mon dernier jour.

A két költemény vége egészen hasonló: Petőfi is, Béranger is barátai, mulatásának tanúi és társai közt akar meghalni s nem gyászolást vár tőlük, hanem emlékének megőrzését víg dalok közepett.

A *Ma dernière chanson peut-etre*, a melyet Béranger 1814 januárjában, Franciaországnak idegen csapatok által való megszállása idején írt, olyanféle adagolásban keveri össze a szerelem, a hitelezőktől való félelem, a bor kedvelése s a hazaszeretet különböző értékű motívumait, ahogyan Petőfi teszi *Imádságom* c. költeményében és sok más víg dalában.

A chanson szívesen választja keretül az utópia, a jóslat, a csapongó képzelődés formáit. Ezekkel tart rokonságot Petőfinek *Szüleimhez* c. verse: «Hejh édes szülőimék, Gazdagodjam meg csak!», a melyet a *Les cinquante écus*-vel lehet összehasonlítani; itt Béranger ötven talléros évjáradékát szórja el képzeletében: «Pour mes hôtes vous que

je prends, Amis francs, Vieux parents, Soeur jeune et fringante, Soyez logés, nourris, vêtus ; J'ai cinquante écus, J'ai cinquante écus, J'ai cinquante écus de rente!»

A grisetteszerelem dicsőítésében, Parny s a XVIII. század utánzásában Petőfi csak nagy mérséklettel követi Bérangert. A *Varróleányt* lehet úgy tekinteni, mint ennek a műfajnak legkifejlettebb típusát s ide lehet sorozni a házasságtörés körül forgó sikamlós conte-ok egy-két finomabb utánzását (*János gazda*). De mennyire mássá, erkölcsi és művészi tartalommal teljesebbé válik *Panyó Panniban*, *Sári néniben* az a többé-kevésbé kicsiny ihlet-mag, amelyet Petőfi Béranger *Frétilionjából*, a *Les cinq étagesből*, a *Ma grand' mèreből* kapott! Béranger úgy tér napirendre a túlságos bőkezűséggel szétszórt szerelem szomorú következményei fölött, hogy még a nagyanyóval is szerelmi kalandokat meséltet ; Petőfi nem kabaréba illő hamis érzelmességgel simogatja körül Panyó Pannit, hanem érezteti helyzetének keserűségeit : nem epikureista absztrakciókon keresztül, hanem szabad szemmel, a művész szemével nézve alakjait.

Az *Ezrivel terem a fán a meggyet* kapcsolatba szokás hozni a *De Profundisszal* : mind kettőben a feleségétől megszabadult papucshős visszaemlékezései ütik meg az alaphangot. Bár ez az ősrégi conte-motivum úgyszólván a levegőben volt és a bordalok költőjének mindig rendelkezésére állott, a formai hasonlóság mellékesen Béranger *On s'en fiche* című versének egy szakára mutat :

C'est t̄rop d'une maîtresse :	(Egy szerető sok ;
Que je fus malheureux	S milyen rettentő
Avec deux!	Volt kettő!
Que j'eus peu de sagesse	Mily bolond vagyok,
D'en avoir trois	A mikor három
A la fois!	A párom!)

Még jellemzőbb a demokrata chanson-költő felfogására az az érdeklődés, amellyel a kisemberek, a parasztok, de leginkább a koldusok, cigányok, csavargók felé fordul. A *bohème* fogalma kialakulóban van. Bármennyire nyárs-polgáriak Béranger szokásai és életmódja, politikai felfogása,

a függetlenséghez való ragaszkodása s a szocializmussal való kacérkodása mind megannyi alapkö ahhoz a kínai falhoz, amelyet utódai, Musset, Flaubert, Murger és mások a művész és a filister közé emelnek. A cigány- és betyár-romantika nem Béranger találmánya s ebben a tekintetben Schiller, Lenau és Byron mindenesetre több ösztönzéssel szolgálhattak Petőfinek, mint a *Les bohèmiens* s a *Les contrebandiers* költője, a ki a *Vándorélet* kitűnő leíró művészenek inkább csak általános hangulatot s derült, a nyomornak fittyet hányó életfelfogást adott. *Jeanne la Rousse*, a vadorzó felesége erős szociális érzékkel megírt kis dráma hősnője, amely szükszavúságában, lefojtott szenvedélyességében hozzájárulhatott valamivel a betyárkölteményeknek ahhoz a típusához, a melyhez *A csaplárné a betyárt szerette* tartozik, azzal a különbséggel, hogy a francia költemény ereje a Vörös Janka nyomorának leírásában van, míg a magyar költő figyelme eleve a csattanó felé fordul: a betyár nagy szerelmének nagy bizonyítéka felé. Hogy Petőfire Béranger bohème filozófiája nagy hatással volt, alig szorul bizonyításra. Legyen elég annyi, hogy Petőfi genre-alakjai között nagyon nagy számmal vannak a rosszul öltözött, de sorsukkal rendszerint elégedett emberek, a gondatlan csavargók, vándorlegények, Pinti úrfiak és Pató Pálok.

Bizonyára nem véletlen, hogy az 1844-ik év termésén ennek a felfogásnak legfrissebb nyomai látszanak. A vándorlásoknak és megpróbáltatásoknak ebben a nehéz esztendejében Béranger derüje — úgy hisszük — sok hasznos szolgálatot tett Petőfinek. Erre mutat az *Egy telem Debreczenben*, amelyben Béranger egyik leghíresebb genreképe, *Le petit homme gris* sok érdekes részletét megtaláljuk:

Qu'il pleuve dans sa chambre ;
 Qu'il s'y couche le soir
 Sans y voir ;
 Qu'il lui faille, en décembre,
 Souffler, faute de bois,
 Dans ses doigts,

— — — — —
 Ma foi, moi, je m'en ris!
 Oh! qu'il est gai, le petit homme gris!

Aztán a télnek kellő közepében
 Kifogya szépen
 A fűtőszalmám,
 S hideg szobában alvám . . .
 . . . Égő pipám
 Szorítgatám,
 Míg a fagy végre engedett.
 Ez inségben csak az vigasztala,
 Hogy ennél már nagyobb inségem is vala.

A *csavargó*, amely Béranger specialitását, a refrain is alkalmazza, ugyanennek a vigasztaló tudatnak ad kifejezést: «Csavargónak születtem, Csavargó vagyok én». A refrainnek tisztán a dalforma érdekében való alkalmazását ennek az évnek több más költeményében tapasztalhatjuk, amelyek egyébként is Béranger társas dalainak hatása alatt állanak. Így a *Gazdálkodási nézeteim* c. dal, amely a *Mon tombeau* mintájára készült. A két költemény közös alap gondolatát kifejezi a változó refrain:

Buvons gaiement l'argent de mon tombeau.

(Mangeons)

Azért szerezzem a pénzt, hogy legyen?

Azért szerzem, hogy eligyam s egyem.

Különös nyomatékot ad a két vers összehasonlításának az a körülmény, hogy verses formájuk csaknem azonos: az első 4—4 soros versszaktagok egyformák:

(BÉRANGER.)			(PETŐFI.)	
10 szótag + néma	e	A	11 szótag	A
10 szótag		B	10 szótag	B
10 szótag + néma	e	A	11 szótag	A
10 szótag		B	10 szótag	B

A szakok második tagja Petőfinél egyszerűsítve van s csak a kétsoros refrainre szorítkozik. Itt említjük meg, hogy a *Beaurepaire*-ben a francia tulajdonnévnek csak versben ki-mondott, ill. beszámított néma e-jét Petőfi a magyar verselés szabályaival ellentétben önálló szótagnak számítja: «De az őrség kapitánya Beaurepaire mást beszél.»

Ez az év a refrain virágkora Petőfinél (*Búcsú a színészettől*, *Vizet iszom* stb.). De a refrain tárgyalására itt nem

tériünk ki, mert Ferenczi és Horváth idézett munkái gondos tanulmány tárgyává teszik.

A bohème-filozófia és a bohème-szerep térhódításáról tanuskodik ez a párhuzam :

Maint vieux parent me répète
 Que je mange ce que j'ai.
 Je veux à cette sornette
 Répondre en homme rangé :
 Quand on n'a rien,
 Landerirette,
 On ne saurait manger son bien.
 (L'homme rangé.)

Mikor térsz már az eszedre, te Sándor?
 Tivornya éjjeled és napod ;
 Az istenért ! hiszen az ördög elvisz,
 Ha még soká így folytatod.
 — — — — —
 Ó nem, nem ! engem a rendes élet
 Időnek előtte megölne, tudom.
 (Javulási szándék.)

A bohème-kultusszal szorosán összetartozik az elhanyagolt külső rajza, amely később Petőfi genreképeinek igazi művészi erejévé válik s a melynek már 1844-ben egy külön — s még hozzá refrainnel ellátott — humoros helyzetdalt szentel (*Ha*). Ezen a téren Petőfi messze felülmúlja majd Béranger s helyes érzékkel a festői elemhez fordul ott, ahol Béranger csak elvont eszméket sorakoztat egymás mellé. Így például a *Vándorélet*ben az utolsó két sor van csak a bohème-filozófiának szentelve ; az egész költemény csupa színes, realiztikus leírás, míg Béranger cigányai csak egy eszme hordozói, a költő érdeklődésének nem tárgya, csak eszköze. Mégis nagyon valószínű, hogy a külső, a ruházat leírásában is Béranger adta a legmaradandóbb inspirációt nemcsak híres genre-alakjainak leírásával, hanem külön költeményekkel is. Ilyen leginkább a *Mon habit*, amely a szegény ember szívéhez nőtt, vele együtt öregedő kabátot olyan szentimentálisan humoros érdeklődés központjába állította, amilyen például Megyeri egyetlen és híres kabátját övezi.

A tulajdonképpeni genreképek legfőbb mintája Béranger. *Roger Bontemps* alakját már összehasonlították (Miklós id. m.) a *Vándor legény* és *Bolond Istók* alakjával; de legalább ugyanennyi joggal állíthatnók melléje *Pinty úrfi*t, sőt *Pató Pál* urat s a *Magyar nemest* is. Petőfi nem utánozza Bérangernek ezt vagy amazt a genreképét. Valamennyiöket ismeri, legtöbbjüket sokszor olvasta (erre mutatnak a részletes egyezések), de hasonló tárgyú genreképeire több Béranger-arckép vonásait rakja föl emlékezetből. A genreképek megmutatják, hogy Béranger művészetének hatását Petőfi költői technikájára a részletekben is meg lehet állapítani, de nem szabad egy-egy költeményt szembeállítani, hanem Béranger több verséből Petőfi több versét kell megmagyarázni. Roger Bontemps Bérangernál az epikureista életfel fogás jókedélyű képviselője. Petőfi a *Pinty úrfi*ban átveszi a kövér Roger egy-két rokonszenves jellemvonását: jó kedélyét, kisigényűségét; de azért más irányban élezi ki: Magyarországon, ahol tettekre és reformokra van szükség, «ismeretlenül élni kedve szerint» mégsem mindig kívánatos jelszó. *Roger Bontemps*, s a *Le petit homme gris* refrainje ott rejtőzik *Pató Pál* refrainné alakult kedvenc szólásmódjában:

Eh gai! C'est la devise	Közbevagott Pató Pál úr:
Du gros Roger Bontemps.	Ejh, rá érünk arra még.
Ma foi, je m'en ris...	

De azért *Pató Pál úr* s *A magyar nemes* megértéséhez főképp a *Le marquis de Carabas* s az eddig még ki nem mutatott *L'enfant de bonne maison* szükséges. *Pató Pál úr* kezdősorait összevethetjük a «*Jó házból való gyerek*» néhány sorával:

Endetté de plus d'une somme,	Mint elátkozott királyfi
Et dans un donjon retiré,	Túl az Operenczián,
Mon aïeul, en bon gentilhomme,	Él magában, falujában
S'enivrait avec son curé.	Pató Pál úr mogorván.

Marquis de Carabas.

Ce noble mortel
 Marche en brandissant
 Un sabre innocent.
 — — — — —
 Vivons donc en repos.
 — — — — —

Et toi, peuple animal,
Porte encore le bat féodal.

Mais l'on m'ose parler d'impôts!
A l'État, pour son bien,
Un gentilhomme ne doit rien.

Chapeau bas, chapeau bas!
Gloire au marquis de Carabas!

A magyar nemes.

Őseimnek véres kardja
Fogason függ, rozsda marja,
Rozsda marja, nem ragyog.

Munkátlanság csak az élet.
Van életem, mert henyélek.
A paraszté a dolog.

Jól készítsd, paraszt, az útat,
Mert hisz a te lovad vontat.

Van, igaz, egy tudományom,
Ebben párom ritkán látom :
Enni, inni jól tudok.

Milyen jó, hogy nem adózok!
Gazdaságom van, de nem sok.
S van adósságom, de sok.

Ősi joggal, ősi házban
Éltemet ha elpipáztam,
Mennybe visznek angyalok.
Én magyar nemes vagyok!

L'Enfant de bonne maison.

Mon bisaieul...
... Laissant rouiller sa cuirasse
Joua noblement tous les jeux.

Mon aïeul, en bon gentilhomme
S'enivrait avec son curé.

(Sur le dos des gens du village,
Après boire il cassait les pots.)

Endetté de plus d'une somme,
Il but ainsi son héritage :

Que son âme soit en repos!
(Je suis bâtard d'un grand seigneur.)

A két utóbbi költemény ritmusa egyező.

Különösen Béranger hatása alatt készültek a humoros vagy szatirikus *király-krónikák*. A híres *Le roi d'Yvetot*, melyben Napoleon, a parvenu császár ellen támad a bonapartizmus későbbi lelkes bajnoka, mintául szolgált *Dobzse Lászlónak* (l. Miklós, Halász id. m.), anélkül, hogy szorosabb értelemben vett utánzást lehetne kimutatni. Ami a két költeményben közös, az inkább a bennük terjengő sajátságos hangulat: a szegény, tehetetlen, jóindulatú királyt rokonszenvező lenézéssel festik; a királyoknak ez az egy fajtája számíthat náluk kegyelemre, s ez is csak azért, mert Dobzse László s az Yvetot-i király nem uralkodók, hanem ártalmatlan, az ország ügyeibe nem avatkozó magánemberek:

Il n'agrandit point ses États,	Parancsolni nem szeretett,
Fut un voisin commode,]	Nem is értett hozzá,
Et, modèle des potentats,	S hogyha értett vón' is, szavát
Prit le plaisir pour code.	Nem fogadt' az országot.

Látjuk, a hatás csak nagy vonalakban érvényesül, mint valami távoli emlék. De azért Béranger, ha másképp nem is, közvetve mégis hozzájárult Dobzse László képének kialakításához. A *Jó tanító* tulajdonképpen vázlat, előtanulmány, amelyet Petőfi ehhez a képhez felhasznált. A két költemény azonos ritmusa és hajszálnyira egyező stílusa olyan intés, amelyet nem szabad figyelmen kívül hagyni. Közeli stílus-egyezéseket találunk például a ruházat leírásában:

A jó tanító.

Zrinyijét még valamikor
Árpád idejében
Készítették, semmi szín sem
Volt már a színében.

— — — — —
A szabó jó szűkecskére
Szabta a nadrágot,
De azért egy kicsit mégis
Pótyögösen állott.

Dobzse László.

Ruháján a moly s az idő
Megrágta a prémet,
Mely színű volt? nem lehetett
Tudni, csak úgy rémlett.

Parasztfolttal csapta pofon
Csizmáját a varga,
Rozsdás volt a sarkantyúja,
Ferde volt a sarka.

A leírásnak kíméletlen, keresetlen dőcögős módja jellemző a többi király-balladákra is:

A jó tanító.

Hosszan bajlódtam tán vele,
De megérdemelte,
Mert szörnyen jó ember volt az
Istenteremtette.

Bánk bán.

Ügyefogyott király volt az
A második Endre,
Papucs alatt szuszogott az
Isten-teremtette.

Nos, *A jó tanító*, mint ezt már említették, közeli rokonságban van Béranger *Le maître d'école* c. szatirájával. Az iskolamester itt is csak annyiban «jó», amennyiben ez a szó jámbor ügyefogyottságot jelent: miñd a két tanító gyámoltalan eszköz a rossz gyerekek kezében, akik könnyen túljárnak az eszén:

L'autre jour il me vola	Lelopkodtam sonkát, kolbászt
Du vin que je cachais là.	Saját kéményébül,
Zon, zon, zon, zon, zon, zon, zon!	Ez volt ajándékom, s ő még
Il m'en a bu deux bouteilles!	Meg is hitt vendégül.

A csattanó Petőfinél szellemesebb, a leírások kifejezőbbek, a humor érettebb, de az ötlet és a felfogás ugyanaz. Miért? A fentebbi irodalmi bizonyítékok csak nyilvánvalóbbá teszik azt az associatio-kapcsolatot, amely Petőfinél a tanító és a király fogalmát összeköti. «Sok számár professora», a kik vándorútján megpihenni nem hagyták, előtte is, mint Csonkoni előtt, az ifjúság, a tehetség, a szabadság értelmetlen és fölösleges korlátai, s ha ismer jó tanítót, az is csak azért jó, amiért Dobzse László jó királynak: mert nem komoly ellenfél, hanem hasznos céltábla a gúnyolódónak. Ez az associatio meglepő költői kifejezéshez jutott Béranger egyik versében, ahol az elcsapott zsarnok iskolamesternek áll be s kicsiben folytatja mesterségét:

Denys, chassé de Syracuse
A Corinthe se fait pédant.
Ce roi, que tout un peuple accuse,
Pauvre et déchu, se console en grondant.
Maître d'école, au moins il prime ;
Son bon plaisir fait et défait des lois,
Il régne encore, car il opprime.
Jamais l'exil n'a corrigé les rois.

Ez a La Force-börtönben, 1892-ben készült költemény, amely Béranger nevezetesebb király-szatirái közé tartozik, talán épen irodalmi kulcsa annak az associatiónak, amely

a *Jó tanítón* keresztül a *Dobzse László* és *Bánk bán* egy részét mai formájukban létrehozta.

A király-krónikák alacsony stílusa jóformán kizárólag Béranger számláját terheli. Béranger keresve-kereste a népnek, sőt a «legalsó néprétegnek» (de bas peuple) kedves hangot és nyelvet. A *Le nôuvel ordre du jour* és több más költemény a hétköznapi nyelv pongyola kiejtését viszi be a versbe; egész csomó hiányjel mutatja az elharapott magánhangzók, szótagok nyomát, akárcsak egy modern «café chantant» kiadványaiban. Az előkelőségeket: királyokat, pápát úgy beszélgeti s úgy szólítja meg, ahogyan a gyűlölet s a minden áron való gúnyolódás ihleti az utca gyermekét. A *Le sacre de Charles le Simple*, amely az önző udvaroncokat és az együgyű királyt állítja egymás mellé, s amely emlékeztet II. Endrére s udvarára, a maró, kegyetlen gúny erőteljes hangján és nyelvén van megírva: «Chamarré de vieux ori-peaux, Ce roi, grand avaleur d'impôts («nagy adófaló»), Marche entouré de ses fidèles» stb. A *Le pape musulman* úgy kezeli a pápát, mint Petőfi Kún Lászlót vagy Endrét: «Hajdan, Rómába utaztában, egy pápát, ki csuhában született, a tengeren foglyul ejtették az istenadtát. És mint rabot Maroccióba vitték. Először dühöng és káromkodik. S megtagadja Istent, hogy jobban se kell. «Szent Atya, mondja káplánja, El fog kárhozni kutyamódon.» Ez a kis stílusminta arra is alkalmas, hogy Petőfi történeti «genréképeinek» valódi forrását megmutassa nekünk. Bérangernak nem volt történeti érzéke. Tanítómestere, Voltaire, nemcsak az ő történeti felfogását teremtette meg, hanem rajta keresztül Petőfit is befolyásolta. Voltaire, bár nem volt republikánus, a királyok és háborúk krónikáját az eszmék s a civilizáció történetével akarta helyettesíteni és így akarva nem akarva úgy tett a királyokkal, mint Rabelais Picrochole-lal, az önző és ostoba hódítóval. Másrészt az «Essai sur les mœurs» szerzője a világtörténet vezető eszméinek és a lassú, de biztos haladásnak rajzába saját világnézetét, a vallási türelmetlenség s az uralkodói rövidlátás ellen folytatott harcát vetíti bele s a modern pártember elfogultságával ítéli meg a középkor intézményeit, a keresztes háborúkat, a reformációt; La

Rochefoucauld peszimizmusával és a Gulliverben meg a Micromégas-ban bevált kicsinyítő és torzító szemüvegen át szemléli a papokat, a nekik engedelmeskedő királyokat s a «félrevezetett» tömeget. Béranger minden alkalmat megragad, hogy a múltról Voltaire módszere szerint fosztogassa le a szépség és a méltóság fátylait; a dauphint, a troubadourokat, a pápákat szerelmi kalandok hőseivé bélyegzi s csak a Franciaországért lelkesedő Stuart Mária és az Agnes Sorel ihlette Károly király kap pardont a gáláns költőtől. Ez a király-krónikák torzító mikroszkopizmusának legfőbb forrása; ez az oka annak, hogy Petőfi a magyar költők hagyományaitól eltérve, nemcsak nem szereti különösképen a magyar multat, hanem ilyenekben mintha nem is értené meg.

A másik forrás, amely a komoly hangú «balladákban» (*Kont és társai, A király esküje* stb.) érvényesül, s az előbbit kiegészíti, a német, francia, angol radikális költők királytípusa. Érdekes, hogy bár a romantikusok történeti fel fogása homlokegyenest ellenkezik ezeknek a költőknek, Voltaire, Rousseau és a francia forradalom híveinek politikájával, mégis a romantikus költészettől kérnek kölcsön művészi eszközöket, hogy a zsarnok képét megfesthessék. V. László és különösen Zsigmond király nem történeti alakok, hanem a zsarnok fogalmának megtestesítései romantikus recept szerint. Heine mellett és előtt a francia romantikus irodalomra, főképp a romantikus drámára kell itt gondolnunk, amely tudvalevőleg teleszórta a magyar irodalmat ragyogó színeivel, végletes, ellentétekben és túlzásokban tobzódó jellemrajzaival s részben Vörösmartyn keresztül Petőfi *Tigris és hiénájára* is hatott. A francia romantikának leg-sajátságosabb zsarnok-portraitját XI. Lajos szolgáltatta. XI. Lajos, az uralkodói energia és a furfangos számítás, a nagyszabású politika és a kicsinyes eszközök, a vakmerőség és az ideges rettegés hőse, a legtöbb romantikus költőt megihlette, Walter Scotton és Casimir Delavigne híres *Louis XI*-án kívül Béranger is megemlékezett az öreg zsarnokról, aki Plessis-les-Tours komor várából irigykedve nézi a nyugodt lelkiismeretű parasztok táncát. Fontos még az a körülmény, hogy XI. Lajos emlékéhez szinte elválaszthatatlanul hozzá

van tapadva hóhérának, Tristannak szörnyű alakja. A király és a hóhér itt valóban intim barátok, akiket az érdek köt össze s a mindennapos érintkezés is egymásra utal. Alig van olyan alakja a világtörténetnek, amelyre nézve Heine és Petőfi felfogása a király és a hóhér viszonyáról olyan határozott vonalú történeti hagyományra támaszkodhatnék, mint a Delavigne híres tragédiájának középpontjában álló XI. Lajos. Delavigne királya is egy családot irtat ki, mint V. László s a kedvesét meglátogató fiatal hős, Nemours kivégeztetése a tragédia magva. Természetesen a magyar történelmi hagyomány a királyballadák legfőbb forrása, de a történeti anyag idomításában a XI. Lajos divatnak is van része.

A genreképek átvezettek bennünket a tulajdonképeni politikai költészethez. Ezen a téren Béranger hatása kétségbevonhatatlan. Halász már egymás mellé állította a *Le vieux drapeau* és *Az elhagyott zászló* egy-két sorát; de a két költemény gondolatmenetében és kifejezésmódjában sokkal fontosabb a megegyezés:

Il est caché sous l'humble paille
Où je dors pauvre et mutilé...
Son aigle est resté dans la poudre,
Fatigue de lointans exploits.
Rendons-lui le coq des Gaulois;
Il sut aussi lancer la foudre.

— — — — —
Seul il peut voiler nos malheurs,
— — — — —

Lui, qui, sûr de vaincre, a volé
Vingt ans de bataille en bataille.
— — — — —

La France, oubliant ses douleurs,
Le rebénira, libre et fière...
— — — — —

Oui, je secourrai la poussière
Qui ternit tes nobles couleurs.

Megtépve, megcsufolva,
Sivatag közepén,
Magában áll a zászló,
Melyet szolgálók én.
Nagy és hosszú vihar volt,

Mely rajta ennyit tépe,
De, bármint meg van rontva,
Még most is látszik csonka
Szárnyán az isten képe.

Mily varázshatalmú e
Díszetlen, csonka jel!
A legdicsőbbek érte
S alatta haltak el.

Mutatja ez, mutatja,
Hogy az igazság itt van,
S ez isten oltáránál,
Bár a világ odább áll,
Megállok a siriglan!

A *Szajhősök* olyanféle támadás az országgyűlés ellen, mint Béranger *Le ventru* c. két szatirája, bár itt Petőfi komolyabb hangot üt meg, nem burkolózik a paródia incognito-jába s csak egy-két nyilat kölcsönzi Bérangertől. A «haspók» mintájára emeli ki a szajhősök telhetetlenségét: «hernyóknak» nevezi őket s azt kívánja tőlük: «Tápláljátok végre a hazát, ki oly sokáig táplált titeket». A magyar reformpolitikusoknak szemére lehetett hányni a sok beszédet s a kevés tettet, de a telhetetlenségükre s önzésükre vonatkozó célzás, amely a «kofanyelvűség» vádját egészen másnemű vádakkal toldja meg, minden valószínűség szerint Béranger híres szatiráira való emlékezésnek egy foszlánya.

A kutyák dala és *A farkasok dala* az ismert állatmesében gyökerezik, de a szolgálai érzésű, udvaronc természetű kutya allegorikus alkalmazására megint Béranger adott nagy népszerűség szárnyán körülhordozott példát akkor, amikor a *Requete présentée par les chiens de qualité* (A nemesi kutyák kérvénye) c. versében a kutyák törleszkedő szolgálalkúságával példázta az udvar gondolkodásmódját. Összevethetjük ezzel még Moreaunak egy «parvenu kutyához» (*A Médor*) intézett allegoriáját is.

Amikor Petőfi hazafias verseit összehasonlítjuk Béranger költeményeivel, azt találjuk, hogy a fő különbség köztük Petőfi komolyabb, szenvedélyesebb hangja: ő nem kötheti izzó temperamentumát Béranger flegmájához, sem a chanson

könnyű fajsúlyú, nevetve és neveltetve gáncsoló műfajához. Béranger egy-két komolyabb, pathetikusabb, ódai lendületű költeménye kétségkívül hatott Petőfire s bizonyos, hogy riadói, ébresztői, indulói (mert hiszen a chanson ódai magaslatra emelkedve is szerette megtartani dalolható formáját) pattogó ritmusukkal s hagyományos, kissé elnyütt phraseológiájukkal, gyűjtő hatású refrainjeikkel nem maradhattak közömbösek Béranger, a hazafias költő bámulójára nézve. A *Nemzeti dal* refrainje a *Le bon français* refrainjének erőteljesebb visszhangja, határozott szerkezeti emlékezéssel :

Mes amis, mes amis,	A magyarok istenére
Soyons de notre pays,	Esküszünk,
Oui, soyons de notre pays.	Esküszünk, hogy rabok tovább Nem leszünk.

Vessük össze még a *Les Gaulois et les Francs* és a *Csatadal* refrainjeit :

Gai! gai! serrons nos rangs ;	Előre, katonák!
En avant, Gaulois et Francs!	Előre, magyarok!

De különösen jellemző Petőfi és Béranger hazafias költészetének erre az ágára a szókincs és a stilisztikai anyag szűk köre. Azok a politikai költők, a kik, mint Petőfi, Béranger, Moreau, egészen elmerülnek a tett kultuszában, ilyenkor lemondanak a szorosabb értelemben vett líra egyéni nyelvhasználatáról s megelégszenek az igazi politikai költők kis skálájú, úgyszólván «nemzetközi» kép- és kifejezőskincsével. A véres lobogó, a lánc és a kard sokszoros szembeállítás, a vas mindenféle változatokban, a harci zaj, amelytől megrendül «az egész világ», a dicső mult, amely kötelez s a jövő, amely megjutalmaz, a zsarnokság rothadó gyümölcse vagy sülyedő hajója, a szabadság fája, — íme, csak egy-két példa, amelyet nagyon sok költőnél lehet megtalálni, amely tehát közkincs. Ez azonban nem teszi fölöslegessé, hogy nyomatékosan ki ne emeljük Bérangernek, a tehetsége mértékénél és természeténél fogva erre a hagyományos kifejezőskörre utalt költőnek különös hatását Petőfi stílusára. Sok esetben egy-egy fordulat közelebbi viszonyát is meg lehet állapítani :

Oui, d'âge en âge une palme féconde
 Doit de tes fils protéger les tombeaux.
 Que près du mien, telle est mon espérance,
 Pour la patrie, admirant mon amour,
 Le voyageur répète un jour :
 Honneur aux enfants de la France!

(*Les enfants de la France.*)

Hol sírjaink domborulnak,
 Unokáink leborulnak
 És áldó imádság mellett
 Mondják el szent neveiket.

(*Nemzeti dal.*)

Kevés hazafias vers árulja el annyira Béranger hatását, mint a *Székelyekhez* c. kis költemény; a kétsoros refrain alig bírja meg s hiányzik belőle Petőfi szenvedelmes ihletének ereje.

Petőfi türelmetlen lelkesedése legtöbbször nem találhatott kielégülést Bérangernál és Shelleyhez menekült, hogy a Bérangertól tanult királyellenes elvek költészetéhez a megfelelőbb ódai lendület mintáit megtalálja. Ám ez mit sem változtat azon, hogy főképp Béranger példája és tekintélye csábította Petőfit a magyar hagyományokkal annyira ellenkező útra, amely a francia értelemben vett forradalomhoz (s nem szabadságharchoz) vezethetett volna. A bolsevisták Petőfiben előfutárt láttak: a világforradalom, a népek királyellenes szövetkezésének költő-apostolát. Pedig egészen bizonyos, hogy Petőfi forradalmisága inkább idegen irodalmi hatás eredménye: egy messziről, ideális szempontból szépnek látszó szerep, amelyet francia bálványai tettek népszerűvé. Béranger volt az, a ki a «népek szentszövetségét» hirdette, aki a «nép» szót a maga szociális, Saint-Simon és Fourier által meghatározott értelmében alkalmazta s a «nemzet» mellé állította; aki népszerűvé vált refrainjeiben jelszókat kovácsolt minden király ellen. Az *Akasszátok fel a királyokat!* mellé oda kell állítani a *Le Déluge* refrainjét: «Ces pauvres rois, ils seront tous noyés!» a «Nincsen többé szeretett király» mellé Nostradamus intelmét: «Faites l'aumône au dernier de vos rois!» (*Prédiction de Nostradamus por l'an deux mil.*) Bérangernak a napoleoni hadsereg katonái

íránt érzett rokonszenve, akiket a tiszték fölé emelt, tük-
röződik vissza a *Tiszteljétek a közkatonákat!* visszavonást
nem szító, nemzeti érzéstől letompított hangú soraiban és
refrainjében: «Tiszteljétek a közkatonákat, Nagyobbak ők,
mint a hadvezérek!» De azért félreismerhetetlenül benne
izzik a francia költőknek szociális érzésből fakadt részvéte és
keserősége is; amint *A koldus sírján* is emlékeztet Béranger-
nak a veteránok inségét rajzoló verseire. (*Le vieux Sergent.*)

Ezen a ponton Béranger mellé oda kell állítanunk Hégé-
sippe Moreaut, akinek leghíresebb versét Petőfi lefordította,
aki Bérangernek legnevezetesebb tanítványa volt s ennek
Petőfire gyakorolt hatását úgyszólván kiegészíti: nála meg-
találjuk a szenvedélynek, az elkeseredésnek, a lángoló szere-
tetnek és gyűlöletnek, a harci váagnak s a nép diadalába
vetett hitnek hangját, amelyet Bérangernál sokszor nélkülöz-
tünk. Petőfi Moreauban is az embertípust csodálta: «Francia-
ország egyik legszebb lelkű és legszerencsétlenebb költőjét»,
saját sorsának osztályosát, mert, mint az *Egy emlék a kór-
házban* mellé írt magyarázó jegyzet mondja: «A költő min-
denütt édes gyermeke az inségnek.» Moreau hírnevének javát
annak köszönhette, hogy Gilbert halálának külső körülmé-
nyeit színezte tovább; az ő halála tette költeményeit érde-
kesekké Petőfi előtt.

Az «1848» és Moreau *Vive le roi!* c. költeménye olyan
stílusbeli egyezést mutat, amely sokkal jelentősebb, mint sok
tárgyi hasonlóság. Mindketten szeretik megszemélyesíteni a
bűnöket s más gyűlöletes fogalmakat:

Comme on a vu grimacer à ses fêtes
La Vanité, l'Intérêt et la Peur!

E pirulás vér, harag és szégyen
A felébredt nemzetek szemében.

A vér, a pusztulás orgiái:

Dans ces débris, où leur âme guerrière,
Agite encore son glaive ensanglanté...

Mik ezek itt lábaim alatt?... hah!
Eltépett lánc s eltört korona.

Vagy :

A gyáva faj, a törpe lelkek.

S én vérbe mártott lantomat majd
Véres kezekkel pengetem!

Moreau «1836»-ja (figyeljünk az évszámnak verscímként való használatára!) a népköltő vastollának s a fizetett aranytollnak harcát énekli meg s szembeállítja a szabadságért küzdő költőt s a zsarnokság eszközét, a hóhért. A *Les Cloches* és a *Le Tocsin* a harangszó interpretálását hozták divatba ; Petőfi is a vészharangot akarja megkondítani, hogy fölébressze alvó nemzetét (*A nemzethez*). A *vérmező* hangja s különösen utolsó versszakai Moreaure mutatnak :

Ils sont tous morts, morts en héros,
Et le désespoir est sans armes ;
Du moins en face des bourreaux
Ayons le courage des larmes.

(*Les 5 et 6 juin 1832.*)

Ők, az elítéltek bátran léptek oda
A hóhér elébe, a szörnyű vérpadra . . .
De már annak vége . . . megadhatjuk a bért,
Áldozhatunk könnyet a kiontott vérért!

Ez a költemény Béranger megfelelő verseivel együtt megerősíthette Petőfit a királyokkal szemben használt kíméletlen stílus alkalmazásában: «A nép, a melynek végre kinyílt a szeme, így szólt magában : «Elárulnak, Éhségemen király hízik. A Louvreban, melyet vérem öntöz.»

A *rab* Byron és Shelley hatásán kívül valamit köszön talán Béranger száműzöttjének (*L'exilé*) s még többet Moreau egy prózai «meséjének» (*La souris blanche*) is, amelynek hátterét megint csak XI. Lajos véres árnyéka sötétíti el. XI. Lajos a kis Nemourst fogva tartja a földalatti börtönben. A dauphin meglátogatja a rabot, megszereti és megígéri neki, hogy ha rákerül az uralkodás sora, «pokolba kergeti» Tristant, a hóhért és ha a nép akarja, eltörli a hóhéri állást. «Szegény Nemours! az égnék az a szelid sugara, amelyet reménységnek hívnak, csak azért lopódzott be börtönébe, hogy azután annál mélyebbnek tüntesse fel ott a sötétséget!»

Petőfi Rabja is «mint vakondok, földt alatt» lakik, a «fényes napsugár» után sóvárog s «egyetlen társa a reménység», mely életének értéket ad. A szabadulás izgalmi is olyan drámai erővel vannak megrajzolva, mint *A rabban*. Ez a kis célzatos mese ugyanabban a kötetben jelent meg, amelyben Moreau versei (*Le myosotis*, *Petits contes et petits vers*, Paris, 1838.).

De nemcsak hazafias és politikai költeményekben van ott Moreau ihletének bélyege. A gyermekévek emlékének felújítása Petőfinek *Szülföldem* c. költeményében olyan formát ölt, a melyet Bérangernak általa lefordított *Souvenirs d'enfance*-ában s még inkább Moreau hasonló című költeményében látott.

Après dix ans je vous revois,
 Vous, que j'aimai toute petite ;
 — — — — —
 Comme ils sont loins, ces jours si beau!
 Gais enfans, que le jeu rassemble
 En souliers fins, en gros sabots,
 Sur l'herbe nous courions ensemble.
 Ah! j'y consens, recommençons
 Un des beaux jours de notre enfance.
 — — — — —
 Autrefois, quand je vous appris
 L'air dont m'a bercé ma nourrice,

Úgy mentem el innen, mint kis gyermek,
 És mint meglett ember úgy jöttem meg.
 Hejh azóta hús esztendő telt el,
 Megrakodva búval és örömmel.

— — — — —
 Gyermek vagyok, gyermek lettem újra,
 Lovagolok fűzfásipot fújva,
 Lovagolok szilaj nádparipán.

— — — — —
 Minden régi kedves helyet bejár... (gondolatom)

— — — — —
 Hazamegyek, ölébe vesz dajkám,
 Az altató nóta hangzik ajkán...

A leíró költészet s a helyzetdal határán állanak azok a költemények, a melyeket a tűzhely költészetének lehetne nevezni. A téli hideg és a meleg szoba ellentéte sokszor ihleti meg Bérangert, Moreaut és Petőfit. Bérangernál ez a bordalköltészetnek s a szerény, de kedves otthon kultuszának kiegészítő része ; hozzátartozik ahhoz a szelid epikureizmus-

hoz, a mely nem törődik a nagyvilági élet fényével és árnyai-
val, de szüksége van egy meleg zúgra, a honnan annak
fittyet hányhat, Moreaunál ez a motívum a szociális probléma
malmára hajtja a vizet (*L'hiver*):

Igen, a természet haldoklását zengem ;
De nem az ő gyásza keserít el engem.
Nem : az én szívemet csak az dermeszti meg,
Hogy itt van az éhség és itt van a hideg . . .

Egyébként itt is olyan eklektikus Petőfi emlékezése,
hogy több költeménytöredék emlékével több új költeményt
hoz létre vagy díszít fel.

BÉRANGER :

L'hiver.

Les oiseaux nous ont quittés ;
Déjà l'hiver qui les chasse
Étend son manteau de glace
Sur nos champs et nos cités.

— — — — —
Au coin du feu crée un monde
Qu'un doux ciel toujours féconde,
Où s'aimer tient lieu de bien.

MOREAU :

L'hiver.

Là-bas, avec sa voix monotone et touchante
Le père seul détonne un vieux Noël, il chante.
Et des sons fugitifs le vent capricieux
M'apporte la moitié ; l'autre s'envole aux cieux.

PETŐFI :

A téli esték.

Hol van a patakzaj, hol van a madárdal . . . ?
Koldussá lett a föld, kirabolta a tél.
Vállain fejér, de foltos takaró van.

— — — — —
— — — — —
Most minden kis kunyhó egy tündérpalota,
Ha van honnan rakni a kandallóra fát,
S mindenik jó szó, mely máskor csak a légbe
Röpül tán, most beszáll a szív közepébe.

..... szítál a
 Szolgáló s dalolgat, behallik nótája.
 Húzzák a cigányok valami vig toron,
 Távolról hangzik a bőgő mormogása.

Figyeljünk itt is az egyező formára ; ez a szép költői hely, a távolból jövő zene finom megfigyelése Petőfi emlékében így, eredeti költői formájában ragadt meg.

BÉRANGER :

L'hiver.

Chauffons-nous, chauffons-nous bien.

PETŐFI :

Téli világ.

Hol a boldogság mostanában?
 Barátságos meleg szobában.

Béranger is szembeállítja az utas szenvedéseit a meleg szoba gyönyöreivel : «O voyageur imprudent! Retourne vers ta famille.» Így tesz Petőfi a *Téli világban*, ahol a drótostót, a vándorszínész, a cigány megpróbáltatásait festi. A költő a tűzhely mellett nem törődik a hideggel :

Le froid devient plus ardent.
 Moi, j'en puis braver l'injure.

*Hideg, hideg van ott kinn,
 Arról nem tehetek,
 Nem is törődöm véle,
 Szobám elég meleg.*

Ez az összehasonlítás talán hosszú volt egy kissé, de nehezen lehetne jellemzőbbet találni. Bérangertől több anyagot vesz át Petőfi, Moreau temperamentuma, pontosabb megfigyelése, mozgékonyabb képzelete egy-egy részletre, stilisztikai, formai eszközre nézve szolgál neki útmutatással.

Ilyennek tekintjük a *Muzsám és mennyasszonyom* Musset-reminiscentiáit. Egy költőnél sem élt a költői ihletet jelképező múzsza olyan személyes életet ; senkivel sem lépett olyan emberi, olyan meleg viszonyba, mint az *Éjszakák* költőjével. Mint Petőfi költeménye, a *Nuit de Mai* és a *Nuit d'aout*

szerető, vigasztaló s néha szinte féltékenykedő nőnek rajzolja a múzsát. (Musset sorait Radó Antal fordításában idézzük.) Petőfi versének első része (1—23. sor) szerint egy leány kér beeresztetést, régi szeretője. A *Májusi éj*-ben is megjelenik egy nő, a múzsa: «Vedd költő lantodat, egy csókod akarom.»

Mi kopogás az, a mi hallszik? . . . Ah, ki hitt?

Kopogtatának. Kérdém, ki van ott?

Mikor nem akarja bebocsátani, a lány szomorúan látja, hogy régi kedveséhez nem juthat olyan könnyen, mint eddig. Az *Augusztusi éj* látogatója is így kesereg: «Cserben hagyott az üdv és néma csendbe várom, Mikor szólít megint, kit úgy szeretek én . . .» A második részben (24—28. sor) a múzsa megmondja nevét s erre a költő viselkedése egészen megváltozik:

Nuit de Mai.

. . . múzsám? . . .

Szegényke, úgy-e bár, te vagy?

Te örököltü szép virágom,

Egyetlen, ki el most se hagy!

— — — — —
 . . . én vagyok, ki örökké tied,

Ki látva, éjszakád mi szomorú s mi zordon,

Síró fiához miként madár siet,

— — — — —
 Én vigasztaltalak, mikor bú szegze földhöz,

S bántott a szerelem már oly fiatalon . . .

Nuit d'août.

Légy üdvöz, oh hűség virága,

Oh én szerelmem, te dicső! . . .

Ölelj át, lesz dal újra itt!

— — — — —
 Miként a gondos, jó szüle

Ráhajlik szendergő fiára,

Úgy hajlok én szivedre le.

Múzsám és mennyasszonyom.

Te vagy galambom, kedves múzsám,

Miért nem szóltál? Jer be hozzám,

Jer, nyitva ajtóm és karom,

Ölelj meg, édes angyalom!

— — — — —

... szeretni foglak siromig.
 Te drága szép leány, a kit
 Mellém a jó sors rendelete,
 Hogy légyen egy lény, melynek kebele
 Hiven ver értem akkor is még,
 Midőn a mondhatatlan inség
 Korában elhagy az egész világ.
 Te nem tudád csak őt felejtetni,
 Te voltál hű vigasztalója, társa,
 Míg tartott hosszu, kínos bujdosása ...

Mindezek a párhuzamok semmit sem vesznek el a nagy magyar költő dicsőségéből. Béranger szerepe Petőfi fejlődésében nagy volt, de nem mindig hasznos s sokszor térítette bámulóját begyepesedett s céljától távolodó mellékvágányokra. Moreau és Musset érdekesebb minták, de az ő hatásuk eltörpül Béranger befolyása mellett. Tárgyi szempontból a francia költők hasznos és nagyszámú ösztönzéseket adtak a genreképek, a leíró költészet, a politikai allegóriák, szatirák és riadók költőjének s ezekhez az ösztönzésekhez nagyon sokszor pontosabban kimutatható, bár öntudatlanul ható reminiscenciák is járulnak. Formai szempontból Béranger és Moreau hatása erősebb volt, mint eddig föltételezték. Petőfi teljes mértékben rendelkezik a nagy költőkre olyan jellemző tehetséggel, hogy anyag és forma szoros kapcsolatban, sokszor egységgé összeforrva jön létre nála s ha idegen anyag és forma emléke merül föl lelkében, az is sokszor ebben a jellemző szervező kapcsolatban jut kifejezésre. Stílus, nyelv, sőt ízlés dolgában Béranger nem volt alkalmas mester s azok a műfajok, amelyekre az ő költészete nem nyújthatott tipikus mintát, Petőfinél sokkal magasabbrendű s egyénibb értékű előadásmódot mutatnak fel. A politikai költeményeknek francia példákkal való párhuzamai azt bizonyítják, hogy a fiatal költő az egyébként rokonszenves és tiszteletreméltó jellemű francia költők politikai irányát a lelkesedés hevében kritikátlanul és a magyar viszonyokra való alkalmazás lehetőségével nem gondolva fogadta el. Meg vagyunk győződve arról, hogy Petőfinék, amikor a magyar viszonyokat gáncsolta, nagyon sokszor az egy és más tekintetben hasonló francia viszonyok

álltak szeme előtt : nem a magyar történelemből, hanem a más előzmények után, más körülmények között fejlődött francia történelemből igyekezett megmagyarázni és megítélni a magyar jövő kialakulását. Olvasmányai, költői és emberi mintái zökkentik ki a magyar politikai költészet kerékvágásából s csak halála előtt néhány hónappal kezdi belátni, hogy «Európa csendes, újra csendes» s hogy a népek szövetsege, a közös harc a zsarnokság ellen Franciaországban is csak ábránd volt : mint Petőfi, épúgy Lamartine, Moreau és Béranger is elsősorban saját hazájuk javára akarták volna összekovácsolni a testvérnemzetek szövetségét.

Az összehasonlító irodalmi kutatás fényénél megvilágított Petőfi, úgy hisszük, nem veszíthet, csak nyerhet a magyar közönség szemében.

HANKISS JÁNOS.

SZÉCHENYI ISTVÁN NAGY MAGYAR SZATIRÁJA.

— Első közlemény. —

Széchenyi István gróf döblingi irodalmi hagyatékának közzététele után¹ jogosult a kérdés: vajjon a döblingi hagyaték Széchenyi Istvánnak nem eddig ismeretlen képét tárja-e elénk? Vagy legalább nem módosítják-e lényegesen a képet, melyet Széchenyiről az emberről, a politikusról lelkünkben hordtunk. A hatalmas, két kötetre terjedő hagyaték ismerete után a kérdés azért merül fel, mert még az újabkori Széchenyi-irodalom is Széchenyi döblingi életéről, munkálkodásáról alig támaszkodott más forrásokra, mint amelyeket Kecskeméthy Aurél, Falk Miksa, Kemény Zsigmond részben személyes tapasztalataik, részben mások elbeszélése után nyitottak meg. Igaz, hogy az újabban megjelent egykorú levelezések és emlékiratok számos új, értékes adattal szolgáltak Széchenyi döblingi életéhez, de irodalmi munkásságáról újat alig hoztak tudomásunkra. Széchenyinek Döblingben 1858, még inkább 1859-ben kifejtett politikai tevékenysége — ide számítva híres Blickjének s külföldi lapokban közölt cikkeinek megjelenését — már feldehítettebb volt. Tudjuk, hogy mint vált ezen időben a döblingi gyógyintézet a politikai tervezetések színhelyévé, hol a megöregedett, de szellemében meg nem tört Széchenyi nagy éberséggel és buzgalommal foglalkozott a dolgok jobbra és új irányba fordításán mindaddig, míg remélni tudott s míg a végzetes házkutatás és a nyomában járó újabb reménytelenség lelkének egyensúlyát fel nem borította s a pisztolyt

¹ Magyarország újabkori történetének forrásai. *Gr. Széchenyi István döblingi hagyatéka*. Két kötet. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta dr. Károlyi Árpád. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. 1921—1922.

kezébe nem adta. A volt cs. és kir. házi, udvari és állami levéltárból napfényre hozott döblingi irodalmi hagyaték most egyszerre Széchenyi eddig nem ismert munkásságának nagy anyagát tárja elénk. Hatalmas folyam árad ki e forrásból. A csodálat fog el, hogy azon rövid három év alatt, melyre Széchenyi döblingi irodalmi munkássága szorítkozik, ennyit termelhetett egyetlen agyvelő, melyről azt hittük, hogy beteg.

A döblingi hagyaték legbecsesebbike Széchenyinek kéziratban maradt 700 ívlevélre terjedő műve, melyet Károlyi Árpád *Nagy Magyar Szatirának* keresztelt el. Károlyi egyben pompás történeti és kritikai bevezetéssel bocsátotta útra a *Nagy Magyar Szatirát*, ezt a hatalmas csatahajót, melyet monstruózsá tesz nagysága és szinte félelmetes gúnyja, rettenetes szarkazmusa. De egyúttal valóban csodaszülött is e monstre-mű, mert minden torz volta ellenére Széchenyi teremtő elméjének nagyságát bámuljuk meg benne. Igaza van Károlynak, hogy Széchenyinek irodalmi hagyatékát, de kivált a *Nagy Magyar Szatirát* érdemes tüzetesebb tanulmány tárgyává tenni, bár Károlyi Árpád kitünő bevezetése és az első kiadó kötelességén messze túlmenő irodalmi kritikai ismertetése után nehéz érdemlegesen újat és többet mondani. Történeti fejtegetése, a milieu nek megfestése pedig, melynek keretében Széchenyi döblingi irodalmi és politikai élete tájékozódott, páratlanul exakt és tökéletes. Kritikai megjegyzéseinek egynémelyikével mégis foglalkozni kívánunk a *Nagy Magyar Szatiráról* való felfogásunk kifejtése során. A több oldalról való megvilágítást is megkívánja és megérdemli az a nagy munkásság, melyet Széchenyi Döblingben kifejtett s melynek ha nem is befejezett, ha nem is művészileg kidolgozott, de kétségkívül leg-hatalmasabb monumentuma a *Nagy Szatira*. A magyar közönségnek is joga van hozzá, — főleg mikor oly nehezen juthat nagyobb művekhez — hogy bővebbet tudjon a legnagyobb magyar egyik legmagyarabb és legjellegzetesebb munkájáról, melyről kétségtelen, hogy éppen oly elágazóak lesznek a vélemények, mint voltak egy időben a *Blick*-ről, a *Nagy Magyar Szatira* leányáról. Mert körülbelül ez a

vérségi viszony a *Blick* és a *Nagy Magyar Szatira* közt. A *Nagy Magyar Szatira* méhében formálódott, onnan jött napvilágra a *Blick* anélkül, hogy azért a *Nagy Magyar Szatira* megszűnnék önálló individuum, sajátos irodalmi termék lenni. A *Blick* csak egy kis részét szívta magába a *Nagy Magyar Szatira* anyagának, ha mindjárt Széchenyi szellemének ugyanazon vérkeringése táplálta is a *Blick*-et, mint amely a *Nagy Magyar Szatirát* éltette. Károlyi publikációja után már is hallatszottak hangok, melyek ezt a szellemi vérkeringést a *Nagy Magyar Szatirában* nem tartják normálisnak. A műben nagyobb részt tulajdonítanak Széchenyi beteg lelkének, mint egészséges szellemének. Pedig a *Nagy Magyar Szatiránál* sem szabad feledni, amit Gyulai Pál oly éles szemmel állapított meg a *Blick* írójáról, hogy «Széchenyi szellemének, írói stílusának legjellemzőbb két tulajdonsága: a mély érzés és a metsző gúny, lelkének betegségétől folyvást inkább csak tápot nyertek.» Az ember betegsége itt, ha kegyetlenül hangzik is, szinte erőforrása az írónak. Kétségtelen, hogy a *Nagy Magyar Szatira* minden túlzásai és befejezetlensége mellett is, Széchenyi azon munkája, melyben írói tulajdonságának két legjellegzetesebbike: mély érzése és metsző gúnyja a tetőfokra lépett s a leghatalmasabban bontakozott ki. Ez már egymaga elég bizonyosság, hogy a szellem, mely a művet alkotta, nem lehetett annyira megtámadva vagy megzavarva, hogy bármit is a *Nagy Szatirában* a szellem betegségének számlájára kellene vagy szabadna írni. A *Nagy Magyar Szatira* sokszor torzító tükrében Széchenyi maga ugyanaz, akit egyéb irataiból s egész életéből ismerünk. Ha Széchenyi István magyarsága, nemzeti felhevülése gyilkosabb és oly mélységeket tár fel, hogy szédülünk a *Nagy Magyar Szatira* merészségein, a sikamlós szakadékokon, melyeken szellemével járnunk kell, az is csak azt mutatja, hogy Széchenyi mélyebben fogta fel és érezte át a hazafiságot, mint akik derűsebb és jobb időkben gyújtottak tüzeket szavakból vagy érzelmekből. Széchenyi élet- vagy jellemrajz-írói mind megállapították, hogy «egy nagy szenvedély uralkodott rajta: a magyar faj szeretete».¹ Kemény Zsigmond

¹ Grünwald B.: *Az új Magyarország*. 7. o.

pedig azt is megírta, hogy az, aki nem e gyűlpontba vonja össze az ő szétáradó s ezeralakú hatékonyságát, az kivette a lelket az anyagból s chaotikus elemeknél egyébire aligha fog találni.»¹ Ez határozottan áll a *Nagy Magyar Szatirára*. Nem új Széchenyi revelálódik benne, még új ecsetvonást is alig kell tennünk a lelkünkben hordozott Széchenyi-képen a döblingi irodalmi hagyaték ismerete után, de színeiben élénkebb, megragadóbb, megrázóbb, szinte megdöbbenőbb lesz a Széchenyi-kép. A *Nagy Magyar Szatira* elolvasása után még inkább tudjuk, szinte érzékeljük, hogy Széchenyi volt a leghívebb magyar. Amit Széchenyiről, a *Blick* írójáról Gyulai, Kemény, Falk, Grünwald, Friedreich István megírtak, azt a *Nagy Szatira* terjedelme arányában a fotografus hűségével adhatnók vissza a *Nagy Szatira* Széchenyijének jellemzésére. A döblingi időnek megvilágításában, illetve árnyékolásában ugyanazokat a vonásokat látjuk, melyek megvoltak, csak most élesebben fejeződnek ki Széchenyi arculatán. A döblingi Széchenyi az 1848 előtti Széchenyivel szemben nem új Széchenyi, de mint már Kecskeméthy Aurél találóan megállapította: «a két Széchenyi egymást megmagyarázni segít.»²

I.

Milyen volt Széchenyi István lelki állapota, szellemi ereje, mikor a *Nagy Szatira* írásába bele kezdett: ez az első kérdés, mely feleletre vár. A naplószerű feljegyzésből pontosan tudjuk, hogy Széchenyi 1857 május 3-án kezdte meg a *Nagy Szatira* írását. Ezen időpontig azonban eddig igen keveset tudtunk Széchenyi döblingi életéről. Károlyi Árpád ugyan valamivel messzebbre viszi vissza Széchenyi szellemi munkálkodása megkezdésének nyomait, mint ahogy eddig ismertük, de az 50-es évek első feléről a döblingi hagyaték sem nyújt több tájékoztatást. Annyit tudunk, hogy — mint Angyal Dávid is megállapítja — 1856-ban már ujsághadjáratot szervez az osztrák kormány centralizáló politikája ellen,

¹ Kemény Zs.: *Tanulmányok*. (Széchenyi István). 176. o.

² Kecskeméthy A.: *Széchenyi I. utolsó évei és halála*. (Előszó).

maga is ír névtelen cikkeket.¹ 1856-ban fog bele Széchenyi *Szerelem-Szeretet* című æsthetico-ethikai értekezésébe, mely befejezetlenül maradt. Ezt nevezi Károlyi «az első erőpróbának a gyógyulás küszöbén belül.»² A hét nagyívretű munka mindvégig csendes enyegő hangjával, értekező modorával Széchenyi lelkiállapotának nyugalmát mutatja. Bizonyos derűt von a döblingi remete alakja köré. Károlyi Árpád pontos megállapítása után most már azt is tudjuk, hogy Széchenyi *Önismeret* című pedagógiai és didaktikai műve, mely már 1875-ben megjelent, voltaképen kezdete a *Nagy Szatirának*. Széchenyi komolyabb-irodalmi munkássága tehát evvel kezdődött s 1857 májusáig szelleme ezekben a nyugodtabb írásokban eléggül ki. Ezek az iratok is — mint Károlyi írja — elárulják, hogy «idegeiben és lelkében egészen helyreállott a felborult egyensúly s hatalmas nagy őserije a maga teljes gazdagságában bontakozhatott ki. 1856 óta Széchenyi Istvánt a régi, mély gondolkodó, mélyretekintő főnek kell tartanunk már apró munkái után is.»³ Erről tanuskodnak az ekkor vele érintkező barátai, ismerősei, rokonai és mindannyian örülnek, hogy a nagy hazafi visszanyerte szellemi erejét. Deák Ferenc 1857 július közepén tett látogatásáról ezt írja sógorának július 21-én kelt levelében: «Öregedett ugyan, de nem többet, mint bárhol és annyi idő óta öregült volna. Ami lelki állapotát illeti, abban, úgy látom, semmi nyoma sincs a betegségnek. Eszejárása éppen olyan, mint előbb volt; előadása épp oly érdekes.»⁴ Még fontosabb Szogyény-Mariçh László tanuságtétele, ki 1857 július 11-én látogatta meg először Széchenyit. Látogatását megismételte és gyakran hosszabban tárgyalt vele. Szogyény emlékirataiban ezt jegyezte fel: «Kilenc éve mult, hogy 1848 március havában utóljára láttam s azóta tökéletes aggastyán lett belőle. Kopasz feje, hosszú ősz szakállá, halvány arcszíne, fogatlan szája, pongyola öltözete . . ; mindjárt áttért hazai ügyekre a legkeserűbb élcekkal, kifakadásokkal és

¹ *Budapesti Szemle* 1922 ápr. 4.

² Károlyi i. m. I. 143.

³ Károlyi i. m. I. 147.

⁴ Kónyi: *Deák F. beszédei*. II. 386.

észrevételekkel taglalván azokat s rosszalván s gyalázzván a kormány eljárását és működését. Bő alkalmam volt ekkor meggyőződnöm Széchenyi lelki és elmebeli állapotáról, mely a megháborodásnak legkisebb jelét sem mutatta. Ugyanolyan éles ész, gondolatmenet, beszédmód volt nála most is tapasztalható, mint midőn őt legfényesebb korszakában ismertem, úgy hogy erősen hiszem, hogy Széchenyi soha megtévelyodott nem volt. Mindent tudott, ami történik.»¹ Mikor a nyugodt és világos ítéletű Szögyény Széchenyi szellemi erejéről, elmeélének és gondolatmenetének régi frissességéről ily tanuságtétellel szolgál, Széchenyi már javában dolgozott a *Nagy Szatirán*. Többi látogatói is elmondták, hogy eszmecserébe bocsátkozott velök a hazai politikáról és teljes elemében volt, ha erről szólhatott. Tévedés azonban Falk Miksa² azon állítása, mintha már 1857-ben Döblingben vitatták volna meg a császárnak magyarországi látogatásakor átadandó petíció-tervezetet, melyet, élükön a hercegprímással, az ország több mint 100 jelese írt alá s amely petíció elutasítása oly mély elkeseredést szült Széchenyi lelkében is s egyik vissza-visszatérő témája lett a *Nagy Szatirának*. Szögyény emlékirataiban teljes részletességgel beszámol³ ezen májusi, ú. n. hódolati felirat történetéről, keletkezéséről, sorsáról. Széchenyi Szögyény júliusi látogatásakor, tehát akkor szerzett róla tudomást, midőn a petíció már el is utasított. Szögyény megismertette Széchenyivel a petíció-ügyét s június 11.-i feljegyzésében ezt írja: «Hódoló feliratunk keletkezését nagyon helyeselte s abban életrevalóságunk jelét vélte felfedezni, sikert azonban akkor sem várt tőle, ha a császár azt végre át is venné.» 1857-i nyár folyamán Szögyény többször meglátogatta Széchenyit és nemcsak mindenkor szellemi képességeinek teljes birtokában találta, nemcsak megvitatta vele a konzervatív politikusok felfogását, de annyira a régi Széchenyit látta benne, hogy Szögyény egyenesen azt a nézetet vallotta, hogy «sohasem volt Széchenyi elméjében megháborodva s hogy egyedül valódi és képzelő

¹ Szögyény-Marich László: *Emlékiratai*. II. 95.

² Falk M.: *Széchenyi István*. 315. o.

³ Szögyény: i. m. II. 80., 26.

hibáiért s botlásaiért róttá örmagára a döblingi exiliumot, melyet tán bizonyos számú évekre szabott ki.» S ami még meglepőbb, Szögyény így folytatja eme feljegyzését: «É nézetemben neje is osztozott.»¹ Kecskeméthy Aurél pedig, ki 1857 őszén kezdett Széchenyihez járni, így nyilatkozik ezen időről: «Annyi tény, hogy a gróf higgadtsága, éles- és távollátása a nagy politikai és emberségi dolgokban a régi-nek látszik.»²

Ezen egykori tanúvallomások után valóban szükség-telen minden további külső bizonyíték, hogy Széchenyi elméje 1857-ben már rendes szellemi munkára és irodalmi alkotásra képes volt. Mert hogy 1858-ban képes volt arra, csak elég bizonyíték a *Blick*, melynek megírásához akkor kezdett, midőn a *Nagy Szatira* írása közben 1857 novemberében a *Rückblicket* kézhez kapta és elolvasta. Sőt Széchenyi 1857-ben oly nagy szellemi munkát végzett, — a *Nagy Szatira* egymaga óriási mű, Béla fiához írt *Parainesise* pedig majd nem a legrendszeresebb és legegységesebb munkája — hogy ha szelleme már nem lett volna a régi, a megerőltető munka szellemi erejét csak kimerítette volna, nem hogy rögtön a *Blick* megírásába tudott volna kezdeni. Széchenyi különben maga írja önmagáról Tasnernek 1858-ban írt levelében: «Érzem, hogy velőm nem lágyult, nem tompult, bajom nem a homályos, hanem az igen is tiszta, minden ámitás nélküli látás.»³

Semmi kétség tehát, hogy Széchenyi szellemi erejének teljes visszatérte után kezdett a *Nagy Szatira* megírásához. Felmerül tehát a második kérdés: vajjon rendszeres munkába fogott-e Széchenyi, vagy inkább csak önmagának írt? Világot vet e kérdésre már az *Önismeret* és a *Nagy Szatira* között való kapcsolat, melyet Károlyi az eredeti kéziratok lap-számozása nyomán teljesen felderített.⁴ Károlyi kimutatja, hogy a *Nagy Szatira* Széchenyi *Önismeret* címmel ellátott kéziratának 238. lapján kezdődik, de Széchenyi itt egyszerre

¹ U. o.

² Kecskeméthy A. i. m.

³ Friedreich I.: *Széchenyi I. élete*. II. 246.

⁴ Károlyi i. m. II. Bevezetés.

más hangnembe, témába csap át és a higienikus elveket fejtegető, a táplálék befolyásáról értekező műből keserű politikai irat válik. Károlyi Széchenyi hangulatának és a mű jellegének megváltozását annak tudja be, hogy a fiatal császári pár magyarországi útjának híre — május 4-én értek Pestre — Széchenyi lelkét újból izgalomba hozta. Előre látta, hogy az utazás a dolgokban változást úgy sem fog létrehozni, tehát elkeseredését a *Nagy Szatirába* öntötte bele. Kétségtelen, hogy van némi összefüggés a császár magyarországi útja és a *Nagy Szatira* megírása között, de az igazi okot mélyebben Széchenyi ébredő lelkében és nem a napi dátumok találkozásában kell keresnünk. A kérdés fontosabb, mint első pillanatra látszik, mert jórészt ezen dől el, hogy Széchenyi rendszeres munkába fogott-e, vagy egyszerűen magának, naplójának írt? Károlyi az utóbbit vallja, midőn ezt írja: «Rémes látomásai, kísértetei összesűrűsödnek lelkében, megfojtanak őt, ha benne maradnának. De hová öntse ki? Kinek mondja el? Leül és megkezdi írását: saját magának ír, saját maga megkönnyebbülésére. Nincs vele semmi célja, csak ez».¹ Van valami igaz e tragikusan szép felfogásban, de úgy vélem, nem a teljes igazságot tartalmazza. Károlyit e felfogása kialakulásában mintha loyaltása befolyásolta volna. Ha igaz, hogy Széchenyi csak magának, lelke megkönnyebbülésére írt, akkor a *Nagy Szatira* durva felségsértő részeiért, melyek tényleg nem valók nyomdafesték alá, a felmentés a priori megadható. De ezt az álláspontot Károlyinak már az a loyaltás diktálta, mely bennünk Ferenc József uralkodóval szemben él s amely bennünk érzelmileg se osztható részekre uralkodásának fázisai szerint. De az ötvenes évek magyarjainak érzelme más volt. És ha az *Önismeret* és a *Nagy Szatira* között a belső összefüggést is vizsgáljuk, megtaláljuk a *Nagy Szatira* keletkezésének belsőbb rugóit, melyek Széchenyit nem csupán az önmagának való írásra ösztökélték. Károlyi maga is utal ezen összefüggésre. Az *Önismeret* kéziratának utolsó oldalain (200—237), melyeket Károlyi lefejtett a *Nagy Szatiráról*, a Sobri-bandáról szóló történetnél

felsikolt Széchenyiben az élő magyar, ki — kérdi Széchenyi — lehet-e ma szerencsés? A 227. lapon, az elbeszélés közben pedig így tör ki Széchenyiből a keserű fájdalom: «Bajom nem az, mintha épen nem, vagy csak homályosan látnék, hanem kimondhatatlan nyomorúságom onnan ered, hogy minden báj, minden varázs szétfoszlott előttem, minden kecsegtető kilátások megszűntek és én minden lepel nélkül vagyok kénytelen a zordon jelennek legelrejtettebb redőit is egész undokságukban szemlélni.»¹ Sőt az *Önismeret* nem egy lapja, minden ártatlannak látszó tartalma ellenére, már sejteti, hogy Széchenyi nem akar megállni a táplálékok szerepének elemzésénél. Széchenyi már az *Önismeret*-ben magasabbra, más cél felé tekintett, mint hogy higiénikus életrendet írjon elé. Széchenyi szerette a messziről való indulást. Gondolatmenete körének átmérője néha igen nagy, műveiben ívekre terjed. Feltehető tehát, hogy Széchenyi szemei előtt már az *Önismeret* írásának megkezdésekor a nemzeti élet egészsége s a nemzetnek nyújtott táplálék szerepe lebegett. Széchenyinek nem incidentaliter jut eszébe, hol a mértéktelenségről ír, hogy «az államügyek irányítói félszeg és káros kormányintézkedéseinek egyik forrását a testi és lelki egyensúly felbillelésében kell keresni». Az *Önismeret* első oldalán felbukkan néhány sor, mely elárulja, hogy Széchenyi agyának reflektora az államférfiakra és kormányrendszerekre van irányítva. Az *Önismeretet* mindjárt avval kezdi, hogy sokan alárendelt hivatalban vannak, kik a nemzet élén csodákat művelhetnének, holott «nem egy magas polcon álló statusembert látunk, ki inkább szabóműhelyben lelhetné fel Istentől rendelt körét.» Majd így folytatja: «Az utóbbi species egyedül véletlennek, általános vakságnak, szemtelenségüknek és feljebbvalóik s munkatársaik hanyagságának, restségének köszönhetik hatalmaskodásuk tág körét. Mindez okszerinti, elmulhataatlan következménye az *önismeret* és azon mellékkörülmények híjának, melyek az *önismeretre* vezetnek.»² E néhány sor mintha már a *Nagy Szatirából* volna kiszakítva, Bach és a császár jellemzésére. Csak a húrokon szordinó van. De a

¹ Károlyi i. m. II. 9—10.

² *Önismeret*. 4. o.

dallam, a gondolat üteme már ugyanaz. Ilyes valamit érzett az *Önismeret*-et kiadó társulat, mely a művet e szavakkal bocsátotta útjára: «Az elkeseredett hangulatot Széchenyi az *Önismeret*ben ugyanazzal a maró és kiméletlen humorral tolmácsolja, mint a *Blick*-ben; sok helyütt a tárgyak is ugyanazok, melyekkel a *Blick* foglalkozik.» Mikor a *Nagy Szatirát* még nem ismerték, csak a *Blick*-re vonatkoztatva mondhatták ezt a kiadók; ma áll ez a *Nagy Szatirára* is. Különben Széchenyi az *Önismeret* és a *Nagy Szatira* kéziratának íveit maga is folytatólagosan számozta és mint Károlyi kimutatja, az előzetes, emlékeztető, schlagwortszerű feljegyzéseit tartalmazó foliokat minden megkülönböztetés nélkül az *Önismeret* felirattal látta el. Ezért Károlyi szerint sincs kizárva, «hogy Széchenyi a *Nagy Szatira* befejezésekor visszanyúl a mű kiinduló pontjához s az egyéni önismeret elemeit és szükségességét valamiképp összeköti a kormányzat, a politikai önismeret kívánalmaival.»¹ Nem indokolt tehát és túlzott az a felfogás, hogy Széchenyi pillanatnyi benyomások alatt csapott át a nyugodt, sőt derűs *Önismeret*-ből a szarkasztikus, az ostorozó *Nagy Szatirába*, hogy «az új benyomások mázsányi súlya alatt megfeledkezik a megkezdett témáról, mintha sohase fogott volna az *Önismeret* megírásába.»² De kerülve azt a végre is eldönthetetlen kérdést, hogy vajjon Széchenyi kezdetben csak az egyéni önismeretről akart-e írni s csak később, írásközben bővült-e ki a téma elméjében: kétségtelen, hogy Széchenyi a *Nagy Szatirában* vissza-visszatér az *Önismeret* gondolatához. Széchenyi a *Nagy Szatirában* tényleg tükröt akart tartani a császár és miniszterei elé, hogy ismerjék fel kormányzati rendszerük végzetességét. Széchenyi nem egyszer maga veszi fel az önismeret eszméjébe kapcsolódó fonalat, midőn így ír: «És azért, mint érintém, nem hihető, hogy valami egyéniség találkozhassék, ki a hódító számára (a császár) oly megismerési tükröt kiválasztani képes lehessen, melyet magától ne lökne és melyben tökéletesen meg is láthatni magát. Pedig mily dicső eredménye lenne ily foglalkozásnak.»³

¹ Károlyi i. m. II. 6.

² Károlyi i. m. II. 16.

³ *Nagy Szatira*. 47. o

A *Nagy Szatirának* állandóan visszatérő témája, hogy a császár magát csalja,¹ el van vakítva.² Széchenyi folyton azon fáj, hogy az eléje tartott tükörben a császár megismerje önmagát, munkatársait, a belső kormányzati rendszert és az európai konstellációt.

Széchenyit az *Önismeret* és folytatólagosan a *Nagy Szatira* megírására tehát nagyon is mélyen fekvő okok indították. 1857-ben már visszanyerte szelleme rugékonyságát. Írói kedve is feltámadt. Látogatói révén tudott mindent, ami történik. Láta hazája sorsát, nemzetisége tiprását. Láta a multat, láta a jövőt. Drámaiban nem is lehet leírni a szomorú képet, melyet a döblingi remete szobája nyújtott, mint Károlyi Árpád tárja elénk. «Képzeljük el Széchenyit, — írja Károlyi³ — amint 1857 elején döblingi lakásán késő esti és éjjeli órákban szobáiban föl- és alá járva vagy karosszékekben ülve maga elé idézi azt a véres közelmultat, melynek iszonyait szemeivel ugyan nem látta, de agyidegeinek lázrohamaiban mégis végigszenvedte. A most már egészséges agy képzelettükrében feltűnnek a bitófák, melyeken a nemzet legjobbjai lehették ki lelküket s a börtönök, melyek sötétjében nemes áldozatok ezreit sorvasztá el a fékevesztett zsarnokság; a koldusbot, melyet más ezek kezébe ugyanaz a kegyetlen hatalom nyomott; a mély erdők sűrűje, melyben a menekülők csoportjai találnak menedéket; Kölcsey testté vált barlangja, hol ez üldözöttek felé gyilkos kard mered s a puszták nádasai, hol a kivert farkasok fészkeben az akaratuk ellenére szegénylegényekké lett honvédszökevények lelnek búvóhelyet. Majd fordul egyet a kaleidoskop csöve és Széchenyi látja a leigázott országban az idegen hivatalnokok, fegyveres bérencek és zsandárok ezreit, Budán s a megyék székhelyein parancsoló furesa, addig nem ismert alakokat; füle figyel és nem hall magyar szót, a hazai hangok helyett egy idegen nyelv igéi hirdetik az idegen győzők uralmát, mely az öt-hat felé tépett országra nem ismert törvényeket és az egykor hangos, dalos mezőkre síri csöndet kényszerít évek hosszú során át s a külföldnek, Európának

¹ U. o. 289. o.

³ Károlyi i. m. I. 150.

² U. o. 474. o.

⁴ Károlyi i. m. II. 15.

azt hirdeti, hogy civilizálni, építeni, teremteni jött.¹ Igaz ezen víziókban és tiszta látásban fogamzott meg Széchenyi felépült agyában, hogy munkához lát, mert mint Szögyénynek látogatásakor bevallá: neveltségessé kell tenni azokat, kiket jó tanáccsal jobb útra téríteni nem lehet. Széchenyi már 1857 tavaszán értesült² az udvari körök egyik-másik tagjával való összeköttetése révén nemcsak a császári párnak Magyarországra tervezett útjáról, hanem arról is, hogy ez ügyben 1857 március 21-én koronatanács tartatott, melyen eleve elhatároztatott, hogy «Őfelségének elhatározott akarata, a Magyarországon várható kísérletekkel szemben azokhoz az alapelvekhez, amelyek Őfelségét eddig a császári állam kormányzásában vezették, továbbra is változatlanul ragaszkodni.» Széchenyit, ki semmit úgy nem gyűlölt, mint a hazugságot, mint a misztifikációt, végtelenül elkésérítette, hogy ilyen elhatározás mellett kezdődik meg a nagy hűhóval előkészített utazási — mint a *Nagy Szatirában* többször mondja — komédia. Talán ezért is írta, hogy «minden lepel nélkül vagyok kénytelen a zordon jelennek legelrejtettebb redőit is egész undokságukban szemlélni. Május 3-án a pesti út előestéjén Széchenyi lelke csak még jobban felindulhatott, elkeseredése fokozódhatott. A császári pár utazásának ténye, körülményei tollára sok új képet, palettájára új színeket adhattak, de a kézirat mellett megtalált emlékeztető feljegyzések is mutatják, hogy Széchenyi premeditálva dolgozott s csak sajátos írásmódja hozta magával, hogy per associatio-nem idearum, egy-egy felötlő szó vagy gondolat nyomán elkalandozott vagy megfordítva, hogy ezek váltak új láncszemmé gondolatmenetének hosszú láncolatában. De a *Nagy Szatira* egész anyaga bizonyosság, hogy Széchenyi tudatos elhatározással fogott annak a kormányzati rendszernek kegyetlen kigúnyolásába, mely meggyilkolja nemzete géniuszát. Nemcsak az egyénnek, hanem a nemzetnek is van jelleme — ez a gondolati kapocs az *Önismeret* és a *Nagy Szatira* eszmeköre között. És tényleg a nemzet jelleméhez nem alkalmazott, sőt azt tönkretéző kormányzati rendszer intézményeinek persiflageával kezdődik meg a *Nagy Szatira*.

¹⁻² Károlyi i. m. II. 15.

Az is kétségtelen, hogy a *Nagy Szatira* nem készült napi benyomások, vagy csupán az írás közben jött ötletek nyomán. Széchenyi ugyan nap-nap mellett odajegyzi a dátumot, de éppen nem e napi dátumok szakítják meg a gondolatmenet fonalát, hanem a belső gondolatok, a felmerült új szempontok, a tárgyak, a személyek. Annyira nem a nap-nap mellett kínálkozó témák, ötletek, események irányítják Széchenyi tollát, hogy sohasem fordul elő, hogy az azon napon látogatóitól hallott témákra, tárgyakra térne át. A műben semmi ilyen alluzió nem fordul elő. Magának a császári pár magyarországi útjának persiflage-a is sokkal később kerül sorra, mint az út megkezdődött. Még oly nevezetes látogatások, mint amilyenek Deák és Szögyény látogatásai voltak, sem hagynak semmi nyomot a *Nagy Szatirának* ezen napokban írt lapjain.

Széchenyi határozott célú, nagyobb mű megírásába fogott, mikor a *Nagy Szatirát* írta, csak nem szabad elfeledni Kemény Zsigmondnak Széchenyi egyéb munkáiról és írásmódoráról szóló kritikáját. «Jelleme — írja Kemény¹ — hasonlított írásmódorához, mely szétáradó, bonyolódott, incisumokkal terhelt, egyenetlen és félrecsapongó volt, melyben a logikai fonalat nem az találta meg, ki az egyes eszmékben, hanem az, aki az eszmetömbökben tekintett végig.» Ezen mérték szerint mondható a *Nagy Szatira* is rendszeres munkának. Majd a *Nagy Szatira* jellemzésénél rámutatunk ezen eszmetömbökre, de előbb még arra a kérdésre is feleletet kell adnunk, hogy Széchenyi a *Nagy Szatirát* írva, rendszeres munkán dolgozott: vajjon gondolt-e kiadására?

Károlyi Árpád igen kategorikusan jelentette ki, hogy Széchenyi magának írt és nem volt vele más célja. A *Nagy Szatirához* írt irodalmi bevezetésében azonban már azt írja, hogy «ebből nem következik, hogy Széchenyi a munka persze teljesen átdolgozott olyan kiadásának, amellyel hazájának esetleg szolgálatot tehet, gondolatától a limine idegenkedett.»² Utal a *Nagy Szatira* azon helyére is, hol Széchenyi maga ezt írja: «Talán ezen most írott sor adott alkalommal elég arra, minden magyart úgy fellobbantani, mint puska-

¹ Kemény Zs. i. m. 162. o.

² Károlyi i. m. II. 17.

port.»¹ Ez tehát arra vall, hogy Széchenyi mégis gondolt a közzétételre, ami, mint Károlyi is elismeri, összevág Szögyény elbeszélésével. Én tehát megfordítanám Károlyi tételét. Az a valószínűbb, hogy Széchenyi előbb a mű megkezdésekor s írása közben gondolt a kiadására és csak utóbb állott el tőle. Emellett szól szinte perdöntőleg Szögyény feljegyzése, melyet szószerint kell idéznem: «Egy hét mulya (1857 júl. 17.) ismét kimentem Széchenyihez, ekkor a munkában levő emlékiratának egy terjedelmes részét olvasta fel előttem. Ezekben nagyrészt a mostani helyzetre vonatkozó egyéneket és dolgokat irgalmatlanul korbácsol. Kérdeztem, hogy mi célból írja ezeket? mire azt felelte, hogy ezen jegyzeteit magyar, német, francia, angol nyelven közkézre kívánja bocsátani, miután a jelenlegi kormányt jó tanács nem lévén képes jobb útra téríteni, nevetségessé tétele által kell azt megkísérelni. Midőn erre megjegyzém, hogy ez reá és környezetére nézve igen kellemetlen következményekkel járhat, azt felelte, hisz 67 éves ember vagyok már, meddig élhetek még.»²

Mikor Széchenyi e határozott kijelentést tette, akkor a *Nagy Szatirának* már mintegy 200. oldalánál tartott, tehát eléggé tisztában volt tervével. Szándékának motiválása is annyira rávall Széchenyi gondolkodására és annyira konguens későbbi eljárásával, hogy alig lehet kételkedni szándékának komolysága felől. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy Széchenyinek 1860. március 4-én, a döblingi házkutatást követő napon, br. Thierry rendőrminiszterhez intézett levele ellentmondani látszik e felfogásunknak, Széchenyi Thierryhez írt e levelében³ először arra hivatkozik, hogy ő nem is volt 11 éve abban a szellemi állapotban, hogy összefüggő munkásságot folytathatott volna. «So sehr sind meine Nerven geschwächt, die kleinste Überraschung macht meine Pulse stocken, ich habe wohl viele lucida intervalla, im Ganzen ist mein Gehirn aber so getrübt, dass ich nicht im Stande bin einem zusammenhängenden Geschäft vorzustehen.» Majd maga áttér írásainak jellemzésére. Utal arra, hogy

¹ *Nagy Szatira.* 296.

² Szögyény i. m. II. 96.

³ Közölve Károlynál. I. 461.

közel 40 éve alig mult el nap, hogy naplójegyzeteket ne csinált volna. 15 kisebb tele írt naplókönyvecskéje van és így folytatja: «Sie sind verschlossen, Niemand hat sie gelesen, denn ich schrieb sie aus keiner andern Ursache, als für meine «Selbstkontrolle». Ich habe mehr als 12 Bände meiner Arbeiten veröffentlicht, wenigstens für andere 40 liegen bei mir alle Materiale vor, zum Teil ebauchiert.» Indokolja is, hogy miért írt össze ennyit, mert, úgymond, «während 11 Jahren, besonders wenn man beinahe nicht schlafen kann, wie ich, sich doch manchmal ein bisschen langweilen muss. Ich habe also in der Tat mit rapsodischen Aufsätzen meine unsaglich lange Zeit zu verkürzen gesucht, so wie unter anderen jene zwei Kompositionen sind, die man gestern saisierete: die eine gegen den Herrn Zang gerichtet, die andere als Beitrag zur Elucubration der heutigen österreichischen Zustände.» Végül levelében még maga utal arra, hogy ezen írásaiban goromba tréfák, «manche Gemeinheiten und unziemliche Impertinenzen» foglaltatnak, különben a munkák megfelelnek politikai programjának, melybe a dinasztiahoz és a császár személyéhez való hűség is tartozik. Széchenyi ezen levele után szinte merészségnek látszik az állítás, hogy Széchenyi, legalább kezdetben, nyilvánosságra akarta hozni a *Nagy Szatirát*. Csakhogy Széchenyi e levele nem vonatkozik a *Nagy Szatirára*. Először is, amit Széchenyi szellemi állapotáról ír, hogy összefüggő alkotásra nem is lett volna képes, az elsősorban a politikai tevékenységre vonatkozik, hiszen a házkutatás megejtésének legfőbb indoka éppen az volt, hogy Széchenyit avval gyanúsították, hogy az osztrák rendszer megdöntésére politikai akciót fejt ki, még pedig a külföld bevonásával. A *Blick* megírása után nem is lehet Széchenyi ezen kijelentését önmagáról való objektív kritikának venni. Hogy Széchenyi levelében ennyire hangsúlyozza, hogy összefüggő munkára nem volt képes, az már a házkutatás által felizgatott lelkiületének tudható be. Kérdésünkre, hogy Széchenyi gondolt-e valaha a *Nagy Szatira* kiadására, a Thierry-hez írt levélben fontosabb ama kitétele, hogy ő csak ideje megrövidítésére, önmagának írt jegyzeteket. Azonban ez sem vonatkozik a *Nagy Szatirára*, mert a ház-

kutatáskor Széchenyinél megtalált kéziratok közt nem volt ott a *Nagy Szatira*. Széchenyi e levél írásakor még nem tudta, hogy azt a rendőrség megtalálta Kiss Márton írnokánál, kinek már nem is letisztázás, hanem megőrzés végett adta át. Széchenyi csak a nála talált írásokról szól. Hangja azért is oly nyugodt. De mihelyt Széchenyi megtudta, hogy Kiss Mártonnál lefoglalták a *Nagy Szatirát*, nyugtalanná lőn. Izgalma napról-napra fokozódott. Tudta, hogy ha felségsértési pört indítanak ellene, a döblingi gyógyintézet elhagyására kényszerítik, mert, mint Nečašek is jelentésében írta: «azt, aki ily műveket ír, beszámíthatatlannak lehetetlen tartani.»¹ Különböztetve Széchenyi azon kijelentésével, hogy Döblingben csak a kimondhatatlan hosszú időt rapszodikus feljegyzésekkel akarta megrövidíteni, nem akarhatta azt mondani, hogy nem is volt szándékában munkáit kiadni, mert a levélben is felemlített *Die Presse in Österreich* értekezése már a lipcsei nyomdában ki is volt szedve. A szintén felemlített *Disharmonie*-t pedig már letisztáztatta s a mű elején maga ezt írta: «Kérdhetnék hát ezután, hogy miért engedem mégis meg magamnak ily politikai szagú tirádák közzétételét.»² Prantnernek, a külügyi chiffre-osztályhoz beosztott titkárnak véleménye pedig ebben a kérdésben igazán nem lehet perdöntő. Először Prantnerről tudjuk, hogy mint író ugyanazon «bűn»-ben leledzett, mint Széchenyi, tehát mint hivatalnok jóakarattal tette ama jelentést, hogy a *Nagy Szatira* írója «mindenkor a maga szenvedélyes impresszióit követvén, minden terv nélkül csak azért írt, hogy érzelmeinek szabad folyást engedjen.» Abban pedig Prantnernek, mint kritikusnak igaza is volt, «hogy a mű publikációja a rendszer nélkül egymásba sorolt töredékek teljes és tökéletes átdolgozását kívánná meg». Ámde ez egészen más kérdés, mint az, hogy Széchenyi a publikálás szándékával fogott-e a *Nagy Szatira* megírásába. Egyébként is Széchenyi majdnem minden művét utóbb még letisztáztatta és át is dolgozta. A *Disharmonie*-ből is Kecskeméthy véleményének meghallgatása után több sértő kitéltet törölt. Kétségtelen, hogy a *Nagy Szatira* még szigorúbb rostán

¹ Károlyi i. m. I. 236.

² Károlyi i. m. 252.

ment volna át és nem maradt volna meg benne annyi durvaság. Formailag is nagy átdolgozásra szorult volna még a *Nagy Szatira*. A megszakított párbeszédeket egymásba kellett volna fogni. De 1859-ben Széchenyi már egyáltalán nem gondolt a *Nagy Szatira* kiadására. Nem is valószínű, hogy Kiss Mártonnak letisztázás végett adta volna át a *Nagy Szatira* kéziratát. Helytállóan látszik Károlyi feltevése, hogy a rendőrség kutató szeme elől akarta elrejteni és döblingi lakásából eltávolítani ezt az egyetlen kéziratot, melyet iratai között nyaktörőnek tartott. Széchenyi nem is szólt senkinek a *Nagy Szatira* kéziratának létezéséről. Se Falk Miksa, se Kecskeméthy Aurél nem tudtak róla, kiknek kiadás alá kerülő értekezéseit megmutatta. Görgen is a házkutatás után csak olyan általános vallomást tett Széchenyi életéről és munkásságáról, hogy «Széchenyi felolvasott neki fogalmazványokat, melyek rendesen valami ártatlan tárgyon kezdődtek, azután kedvenc témájára, a politikára tért át, magától értetődőleg azokban erősen korholta a Magyarországon újonnan szervezett hatóságokat, különösen a csendőrséget, az igazságszolgáltatást s az egész minisztériumot, körülbelül olyan hangon, amint a magyar pártoktól úton-útfélen hallani.»¹

Hogy Széchenyi a *Blick* megírása után többé már nem gondolt a *Nagy Szatira* kiadására, az csak természetes volt. Először a *Nagy Szatira*, melynek írása közben jutott a *Rückblick*hez, pompás anyaggal szolgált magához a *Blick*hez. Jól mondja Károlyi Árpád, hogy Széchenyi könyökig nyúlt bele a *Nagy Magyar Szatirának* óriási adathalmazába.» A *Blick* anekdotái, reflexiói, parabolái, okfejtése, nem egyszer szójátékai és kifejezései előfordulnak a *Nagy Szatirában*. A *Blick* formailag is tökéletesebb és rendszeresebb feldolgozása ugyanazon tárgynak. Mindamellet, ha összehasonlítjuk e két munkát, azt kell mondanunk, hogy a *Blick* korántsem kivonata vagy megfésült kiadása a *Nagy Szatirának*. Új elmunka ez. Széchenyi elméjében megtalálta, szisztémába öntötte a *Nagy Szatira* anyagát, de sehol semmi nyoma, hogy Széchenyi a *Nagy Szatirának* akárcsak néhány oldalát is

¹ Kecskeméthy A. i. m. 132. o.

beillesztette volna a *Blickbe*. Lelkében ott zsongott mindaz, amit a *Nagy Szatirában* papírra vetett. Széchenyi teljesen benne élt abban a gondolatkörben, melybe a magány, az elzárkózottság közepett mind mélyebben bele fúrta önmagát. Emlékezetében felújultak példálózásai, olvasmányai. De Széchenyi szellemének ötletessége, egyik tárgyról a másikra való szökellése teljesen friss, új fordulatokkal teljes mindkét művében. Csak ugyanazon agy jön vibrálásba s önti szellemének gazdag tartalmát papírra, anélkül, hogy a meglévő anyaggal bibelődnek s azt rendezgetné. Különben Széchenyinél az ismétlések — kifejezéseiben és példálózásaiban — sokszor ugyanazon művében is előfordulnak. Maga a *Nagy Szatira* bizonyosság erre. De nem gondolt többé Széchenyi a *Nagy Szatirának* nyomdafesték alá való rendezésére azért sem, mert 1859-ben már Széchenyi lelkülete is más volt. Ekkor már remélt a rendszerváltozás beálltában. Mikor a *Nagy Szatirát* írta, — mint látni fogjuk — csak egy célja volt: pellengérré állítani az új osztrák rendszert és képviselőit. Gyilkos gúnyjával és maró szatirájával meg akarta kötni azokat, kikkel szemben tehetetlenül állott, de akik rendszerükkel és kormányzati elveikkel sírját ásták nemzetének és a monarchiának. Sőt a dinasztíának is. Széchenyi 1857-ben is jól látta, hogy előbb a monarchiát közvetlenül fenyegető veszélyeknek kell jönniök, hogy a vezetők és a császár szeméi is kinyíljanak, azért a *Nagy Szatirában* még nem gondolt arra, hogy a kivezető útra rámutasson. Az 1859. év hozta meg ezen eseményeket. Széchenyi reménye fokozódott. Ferenc József egyéniségében bizakodott, mit akarhatott volna tehát oly művel, melyben a Bach-korszak szereplőivel szemben a gúny oly engesztelhetlen és durva eszközeivel is dolgozott, még Ferenc József személyét sem véve ki. Széchenyi tehát mint lezárt titkot őrizte a *Nagy Szatira* kéziratát és hogy az örökre nem maradt az, az Ferenc József páratlanul nobiles fejedelmi gondolkozásának köszönhető, mert ő nem engedte az elkobzás után a kéziratot megsemmisíteni, hanem titkos levéltárába záratta, hogy onnan kerüljön egyszer a történelem és a kritikusok ítélete elé.

TÚRI BÉLA.

PETŐFI.

I.

Majdnem minden nagy költő munkái között akad olyan, amelyhez idegenkedve nyúl a kritika, mert nem tudja belefűzni művei sorozatába és így legtöbbször külön lapon tárgyalja. Így van a kritika Petőfi *Felhők* című versciklusával. És a *Felhők* sorsa is az lett, ami a többi «problematicus» alkotásé; a legellentéteesebb vélemények csaptak össze felette. Az összecsapás ezúttal nem volt éppen zajos, mert Barabás Ábel délibábos kísérletén kívül, amely valószínűleg többet ártott, mint használt a *Felhők*nek, csak egy tudósunk szállt síkra a *Felhők* mellett és az egész magyar kritika ellenében makacsul védte a maga igazát, Meltzl Hugó, aki Petőfinek német fordítója, életrajzírója, rajongója, prófétája és ügynöke volt egy személyben s akit már csak ezért is méltányos meghallgatnunk.¹

E kitünő, de hamisítatlanul német elme egyoldalú hadakozásában van valami rokonszenves don-Quixoteség. Nem kevesebbet állít a *Felhők*ről, mint hogy e ciklus a filozófiai bölcsesség quintessentiája, bármely darabja lefordítható a Kant—Schopenhaueri filozófia nyelvére és Petőfi a világirodalom legnagyobb metafizikai lírikusa, Goethet is beleértve.

A magyar kritika sokkal szerényebb volt. Gyulai a maga Petőfi tanulmányában, mely 1854-ben jelent meg s melynek megállapításai azóta közhelyekké váltak, de mindmáig meg nem cáfolt közhelyekké, — így nyilatkozik a *Felhők*re vonatkozólag: «Petőfi költészete nem nyugszik erős bölcsészeti alapokon és midőn a mindenség végcélját vizsgálja, nem tesz ránk oly élénk hatást, mint midőn szilaj lelke a pusztára szabadul.»

¹ Horváth János szintén nagy jelentőséget tulajdonít a *Felhők*nek, de nem költői, még kevésbé filozófiai értéke miatt, hanem egyedül a költő belső fejlődése szempontjából.

De Gyulai komoly és tárgyilagos hangja már az irodalom-történetíróé. A kortárs-kritikusok egészen más hangnemben nyilatkoztak. A szellemes és sokoldalú Pulszky Ferenc valósággal megcsipkedti az állát Petőfi mezítlábos múzsájának és a filozófia mezejéről enyelgő leereszkedéssel küldi vissza szülőfalujába ; báró Eötvös József legalább piros csizmát ad rá, de ő sem fojthat el egy csendes mosolyt arra a gondolatra, hogy a piros csizmás királyleány felcsapott német filozófusnak. És ez a nézet, Meltzl minden tiltakozása ellenére, ha szublimált alakban is, Gyulai Pál óta máig érvényben maradt.

Meltzl nem csupán a *Felhők*ről vélekedik másképen, mint Gyulai és vele az egész magyar kritika. Ez utóvégre megbocsájtható tévedés is lehet, csak hogy ő Petőfi egész költészetét is teljesen eltérő módon fogja fel. Ha igaza van általánosságban, akkor a *Felhők* esetében is jól látott, legföljebb rosszul értékelt.

A kérdés tehát így hangzik : Nem tekintve a *Felhők* költői értékét, pusztán gondolati tartalmukat vizsgálva, talá-lunk-e bennük oly vonásokat, melyek Petőfi egész költészetére jellemzők, vagy pedig e sorozat csak a költő átmeneti jellegű világfájdalmas hangulatából és a kor uralkodó pesszimizmusából született s e hangulattal együtt nyomtalanul eltűnt a költő lelkéből? Ha a *Felhők* gondolatkomplexuma Petőfi lelke mélységeiből szakadt ki s nem futó hangulatok vagy irodalmi hatások eredője, akkor Petőfi megismerése szempontjából megbecsülhetetlen a fontossága, akár jók a versek, akár rosszak, akár világos és tiszta, akár ködös és kavargó az a gondolati tartalom. Hogy művészi remek-e a kulcs is, amellyel kinyitják a drága kincses szekrényt : ez másodrendű kérdés. Sőt Petőfiről való ismeretünk elmélyítése szempontjából ránk nézve szinte kedvezőbb, ha nem jók a versek, mert amint Nietzsche mondja : hogy kicsoda egy ember, csak olyankor derül ki, mikor a tehetsége cserben hagyja ; a tehetség is az ember egyik álarca. Amivel nem állítjuk, hogy Petőfi egyebüttl álarcával fődí el igazi arcát, de őszintesége rendszerint csak egyes lelkiállapotokat tár fel, melyekben alapérzései valóságos élményekbe olvadnak

át. És hogy ha látszólag spekulatív tárgyú, elvont költeményei nem érnek fel szerelmi vagy leíró költeményeivel, — ami nem bizonyos — akkor is kérdés, vajjon azért gyengébbek-e, mert idegenek a lelkétől, vagy éppen azért, mert leggyénibb valóját tükrözik? Van rá példa, hogy a legkifejezőbb művek nem egyúttal a legtökéletesebben kifejezettek. S ami végül Petőfi költészetének «ingatag» bölseleti alapjait illeti, bizvást csatlakozhatunk Gyulai nézetéhez, mely nem szól Petőfi lelkének öntudatlan metafizikai alapjai ellen. Geister Ihrer Art wissen selten, wie wenig Ursache sie haben von der Philosophie zu borgen, die nur von ihnen lernen kann», — írja Schiller Goethének. Petőfinek tehát nem kellett okvetlenül bölcsekednie, a bölcsekedés épp oly közvetlen nyilatkozása lehet, mint bármely egyéb érzése. Filozófia nemesak ott van, ahol filozófust látunk. Ott is lehet, ahol a költőtől nem is látni a filozófust.

II.

Mi hát a *Felhők* gondolati tartalma? Látszólag csupa negativum és pesszimista közhely (részben csakugyan az), az emberek gonoszak, az erény elbukik, a gazság és ostobaság győzedelmeskedik, az élet oktalan, hiábavaló szenvedés, a halál megváltás. Az egészzet pedig átlengi a múlandóság érzése. A gyűjteménynek talán legszebb versei a múlandóságról szólnak, nagyon mély líra zeng bennük, de ez nem méla, nem is kontemplatív, mint Villon híres balladája: «Où sont les neiges d'antan», *Hová lett a tavalyi hó*, melytől csak egy lépés a «vanitatum vanitas»-féle bölcsekedés. A *Felhők* első versében: *Elvándorol a madár*, vagy az utolsóban: *Láttál-e a róna felett?*¹ maga a múlandóság is testi alakba öltözik; a költő nem áll egy helyben, mialatt elrepül felette az idő, hanem együtt repül az idővel és mintegy hátrapillant az elhagyott vidékekre. Már pedig a múlandóságnak ez a páratlanul egyéni érzése és megjelenítése — nem

¹ E kéziratban maradt verset csak nemrégén találták meg. Voinovich G. a maga Petőfi kiadásában a *Felhők*hez csatolta.

gondolata, ahogyan Riedl Frigyes nevezi — Petőfinek egyik legmélyebb sajátossága. Nemcsak a *Felhők*ben találkozunk vele, átjárja egész líráját, ott lappang a legkülönbözőbb érzelmek hátterében, mint homályos sejtés, néha csak a képek és hasonlatok jelzik, de sokszor elborítja az egész költeményt keserű búval vagy ideges rezignációval. Sokszor pedig a maga tisztaságában és egyértelműségében lép elénk: mint a múlásnak merő érzése. Ismétlem, hogy a múlandóságnak, vagy akár az élet céltalanságának és értelmetlenségének érzése Petőfinél teljesen idegen a «vanitatum vanitas» hangulatától, mely a külső valóság értékét egy belső, lelki követelményhez méri, vagy a külvilág változandóságát egy gondolatbeli örökkévalósághoz hasonlítja. Petőfiben a múlandóság negativuma pozitív alakot ölt, mint a szappanbuborék-szerűen keletkező és eltűnő pillanat érzése. Néha pesszimiztikus mezben lép fel, máskor rezignációval párosul s a hervadás, öregedés, halál képeit pergeti, de elmúlás, múlandóság csak gondolatokkal átítatott változatai a múlás egyetlen szenzációjának.

Sokan mondták, hogy Petőfi a pillanat költője. Hozzátehetjük, hogy az eleven, a konkrét pillanat költője. És mi más a konkrét pillanat, mint a tudat állapota, egy lírikusnál az érzés? És mi a szakadatlanul változó érzések folyama, ha nem a múlás? «Mögöttem a mult szép kék erdősége, Elöttem a jövő szép zöld vetése, Az mindig messze és még sem hagy el, Ezt el nem érem, bár mindig közel. Ekkép vándorlok az országuton, Mely puszta vadon, Vándorlok csüggedetten Az örökkétartó jelenben.» (*Felhők.*) Az örök jelen és az örök múlás között nincs fogalmi különbség, de más és más tudat-állapotot fejeznek ki. Az örök jelen az aktuális érzés tudata, az örök múlás a tudatnak az az állapota, mikor hasztalan iparkodik megragadni egy-egy érzést, hogy megőrizze, vagy legalább megismerje, nyomban más lép a helyébe s ez így megy örökkön örökké: «Mint felhők a nyári égen, Érzeményim jönnek-mennek, Majd fehéren, majd sötéten, Egy sem áll, egy sem pihen meg. Hova mennek, honnan jönnek? Nem tudom, nem sejthető, Hozza és elfújja őket Az örök szél, az idő.»

Érzelmeinek kiapadhatatlan bőségű forrása a szíve. Erősen szubjektív versei közt alig van, amelyben elő ne hozná. Olyan csodálatosan gazdagnak és mélynek, olyan idegennek és megfoghatatlannak érzi, hogy alig meri a magáénak vallani. Büszke rá, magasztalja, máskor megdöbben tőle. Úgy szólítja meg, mint a régi poéták a múzsát, mert tudja, hogy költészetének lényege az érzelem. Nemcsak lelki életére derít világot a *Felhőknek* ez a két sora: «Én örömeimet és bánataimat Érezni akarom, kettősen érzem», hanem egész költői hitvallását, ars poétikáját is kifejezi. «Szíve» és «képzelete» majdnem egyet jelent számára; amit az egyikről mond, gyakran a másikra is ráillik. Tudata tükrös, amely folyton változó képekben veri vissza folyton változó érzelmeit. Öntudata, gondolkozó én-je nem is azonosítja magát teljesebb a szívével, szerepe az álmofejtőé, aki értelmet, összefüggést magyaráz a képek tömkelegébe, bár azok legtöbbször maguktól is harmonikus egésszé csoportosulnak. Így az *Álmos vagyok és még sem alhatom* című versébe, melyet sohasem adott ki (Voinovich Géza szerint, mert az *Álmaim* rémképeinek első kidolgozása volt), a bomlott idegek játékának e borzalmas rajzába az *Álmaimban* logikai kapcsolatot és morális politikai tendenciát visz. Petőfiben a teremtés folyamata megfordítva megy végbe, mint a legtöbb költőben, akik közt igazán nagyok is lehetnek; nem a gondolat érzéki megjelenítésére törekszik, hanem képeihez keresi a hozzájuk tartozó gondolatot és nem is éppen mindig találja meg. Megesik, hogy egy-egy csodálatos képe eltéved és olyan versbe kerül, ahol nincs helyén. Például a «Mint felhők a nyári égen» gyönyörű befejező sorai: Ha a felhők megrepednek, Lemenőben van a nap, egyik korábbi versében epigrammai csattanóként szerepelnek. Őt legjobban akkor értjük meg, ha verseiben nem keresünk trópusokat, figurákat, metaforákat, szinekдохékat és a stilisztika egyéb költői díszítményeit, hanem folyton arra gondolunk, hogy minden képe egy-egy érzelmet vagy hangulatot jelent, nem messziről utal rá, hanem híven visszaadja, szinte fonografikus hűséggel másolja és éppen ezért betű szerint értendő. Csak némelykor el kell választani a képek objektív jelentését a

képek alkalmoszerű felhasználásától és rájuk erőszakolt értelmüktől.

Ha azt mondja : Egy gondolat bánt engemet, Ágyban párnák közt halni meg, vagy ha azt mondja : Kedvemnek ha magja volna Elvetném a hó felett, S ha kikelne, rózsasárdó Koszorúzná a telet, — ezt mind betű szerint kell elfogadnunk. Petőfi mindent át akart érezni és átértett, amivel találkozott és amivel nem találkozott, mert az érzés egyetemességére tört és bizonyára voltak pillanatai, mikor úgy rémlett neki, hogy az egész mindenség szíve az ő mellében dobog. Bámulatos érzelmi rugalmassága, mely mindent át tudott ölelni, mindenhez fel tudott emelkedni, vagy le tudott szállni, úgy tüntette fel a külvilágot, mintha nem is a külvilág adná neki a változó jelenségeket, amelyekre ő érzelmi-
leg válaszol, hanem az érzések ő belőle áramlanának a külvilágba s azt folyton a maguk képére alakítanak. Az érzés mindenhatósága szubjektive azonos az érzés egyedülvalóságával, vagy Meltzlel a Kant-Schopenhaueri metafizika nyelvén szólva, Petőfiben az érzés magánvaló — Ding an sich. Ezért az érzés fokozatos gyengülése, lassú elhalása Petőfi számára nagyobb önellentmondás, mint a gondolkodás számára a $2 \times 2 = 5$, vagy az, hogy a rész nagyobb az egésznél. Ki fog tűnni, hogy Petőfi nem élt, nem élhetett állandóan ebben a tudatban, de mint homályos alaphangulat sokszor jelen volt benne, képzeletét inspirálta és megszabta állásfoglalását az élet nagy kérdéseivel szemben, amelyek közt első helyen áll a halál.

A halál Petőfire nézve egyet jelentett : nem érezni ; de érezni számára a mindenség lényege s az érzés megszűnése a mindenség megsemmisülése, a lét nem léte. Irtózatosságtelenség, de nem szabadulhat tőle, mert a halál mint nem-ézés állandóan jelen van az elmúlt pillanat, a közömbös emlékké merevedett érzés képében. «Olyan vagyok mint az árnyék, Mintha temetőbe járnék, Elmúlt idő, elmúlt idő, Te vagy, te vagy a temető. A temető éjjelében Bolygó tűz az én vezérem, Mult napjaim sírja felett Bolygó tűz az emlékezet», — írja egy későbbi versében ; vagy a *Felhők* egy töredékében «Emlékezet! Te összetört hajónk egy

deszkaszála, Mit a hullám s a szél vizálya A tengerpartra vet.»

Minden kihűlt érzés új sírkő a mult temetőjében, de a jelent is halott színben látja, ha nem tud életet érezni beléje. Ilyen pillanataiban születnek metafizikai versei, mikor a mindenség némán és mozdulatlanul áll előtte, csak emléke önmagának. Az érzés egyedülvalósága most teljes; az utolsó ember koporsóban várja a halált, koporsója a föld, mely a világegyetem sírboltjában fekszik; a nap sírbolti lámpa... A *Felhők* hangulata is ezzel rokon. A versek az élő beszéd közvetlenségével hatnak, van élet bennük, de körülöttük nincs, minden vers egy kétségbeesett kiáltás a végtelen semmibe...

Az érzés egyedülvalósága az, ami szükségképpen pesszimizmává, — feketén pesszimizmává teszi, Meltzl szavai szerint — mihelyt ráeszmél Petőfi. A lélek legborzalmasabb börtöne az, ha önmagába van bezárva. És ahogy még a legféltelenebb fantáziának is szüksége van külső térbeli valóságra, hogy megnyilatkozhassek, ha egyébert nem, hogy legyen mitől elszakadnia: ugyanúgy, vagy még inkább a külvilágban való hit előfeltétele Petőfi kifelé ható érzelmi tevékenységének. Petőfi szíve érzésfolyam — ő nevezi így — és mint minden folyamnak, szüksége van mederre, hogy hömpölyögessen s ez a külvilág. A külvilág potenciális érzés, az érzések lehetősége, amely a költő lelkében szakadatlanul aktualizálódik, ez a rendeltetése, ezért kell léteznie, mert az érzés, ha abszolút, önmagát semmisíti meg.

Az érzésnek e mindent megelevenítő — tehát a külvilágot teljesen átható — ereje magyarázza meg, hogy Petőfi vonzódása a színészethez mélységesen szükségyszerű, aminő Shakespeare óta tán egy költőé sem volt. «Csak árny, amit teremt A költő képzelet, Mi adjuk meg neki A lelket, életet» — írja a *Színészdalban*. Szerinte, amint Orlay feljegyezte, «a művészetek egyike sem követelhet magának elsőbbséget a másik felett, mert mindeniknek megvan saját nehézsége, de a színészet kivételt szenved, mert ez a művészetek összege s mint ilyen a többiek felett áll.» Feltűnő ebben, hogy Petőfi a művészi szabadság teljességét a színész munkájában látja,

aki pedig egy előre kész, kívülről megadott szöveget hat át a maga lelkével, újjá alkotja, anélkül, hogy változtatna rajta, testileg, lelkileg felolvad benne. A színész munkája jelképezi számára a tulajdon alkotó munkáját, mellyel szakadatlanul megeleveníti a környező világot. Ezzel csúfolódik bizarr játékos formában *A nap* című versében: melyet Voinovich a *Felhők* előre szálló fozslányának nevez «Mi az a nap? Mi az a nap? Nem is nap az tulajdonkép. Ugyan mi hát? hát semmi más mint egy nagy szappanbuborék. Valami óriás fiú Kifujja reggel keleten S szétpattan este nyugaton És ez minden nap így megyen.» Ausztráliai vad népek antropomorf képzelete meglepően hasonló mondával magyarázza a nap keletkezését. *A Nap házaseleté*-ben görög hitregei elemek jelennek meg Lukianos mókás szeszélyének torzító tükrében. Ez túltengő érzésének diadalmas tudata, mikor játszva betölti a mindenséget és ráadásul a levegőbe hajítja, mint széles jókedvében a kalapját. De csüggedt pillanataiban a nap úgy mered rá, mint élettelen kolonc, ilyenkor sírbolti lámpa, vagy érdempénz kiszolgált katona mellén és ha fogytán érzi ifjúságát, a nap is valóságos öreg ember. Ezek után nem csoda, ha így szólítja meg: Megtestesítője te érzeteimnek. Ebben a versben (*Én és a nap*) már világosan kifejezi a külső természethez való viszonyát: Ki mondja meg, én melegülök-e tőle, Vagy szívemtől melegszik ő?

III.

De ha a költői érzés és a külső valóság között nincs más kapocs, mint az érzésnek az az eredendő természete, hogy szükségképpen föltételezi a valóságot: akkor nyilvánvaló, hogy az egyes változó érzelmeket illetőleg teljesen közömbös, hogy a valóságnak mely pillanatát vagy mozzanatát használják fel ürügyül arra, hogy formát ölthessenek. Ilyen esetekben az érzelemnek voltaképp semmi köze a valósághoz; mindegyik megvan, külön, önállóan, a másiktól függetlenül s érintkezésük merő látszat. Az érzelem nem jelent ki semmit a valóságról s a valóság nem forrása az érzelemnek. Don Quixote például hadseregnek látja a juhnyáját és kardot ránt

a juhok ellen. A juhok megijednek, de nem érzik magukat hadseregnek. Az én viszonya a külvilághoz így állandó kölcsönös félreértés, mely mindig az érző ént sújtja, aki igazság szerint még szemére sem vetheti azt a világnak. Mert a világ teljesen ártatlan abban, hogy ilyenek vagy amolyannak érezzük, nem tehet róla, hogy ha szeretjük és még kevésbé tehet a gyűlöletünkről. Amíg mi percről-percre változtatjuk érzelmeinket, a világ álláspontja velünk szemben állandóan és következetesen ez : Hát ennek mi baja velem? Mi végzet-szerűen rá vagyunk utalva a világra, az meg, ez éppen a gyötrő és megalázó ránk nézve, igen jól el van nélkülünk is. Az érzésnek és valóságnak, az ennek és világnak e viszonyát semmisen fejezheti ki szimbolikusabban, mint a baráti viszony. Gyötrő és megalázó tudat, ha lelkünk egész szenvedélyességével szeretjük a barátainkat és amellet tudjuk, hogy szeretetünkre nem nekik, hanem magunknak van szükségünk. Nincs jogunk tőlük is szeretetet követelnünk, ellenkezőleg, ők már azzal is jót tesznek velünk, hogy ha szeretetni hagyjuk magukat tőlünk. Barátai hűtlensége miatt Petőfi kétszeresen szenvedett ; megrendült a bennük való hite, de megrendült a tulajdon érzelmében, a szeretet értékében való hite is. Józan önkínzó kételkedése általánosabb, fenköltebb érzelmeit sem kímélte. «Hány volt ki más javáért .A vért kiontá Saját szivéből S nem lett jutalma ! De mindegy ; aki áldozatnak Od'adja életét, Ezt nem díjért teszi, De hogy használjon társinak. S használ-e vagy sem? A kérdések kérdése ez, És nem a lenni vagy nem lenni?» Vagy az *Őrültkben*, szilaj gúnnyal kiált fel : «Mi lesz az ég könnyüiből? Sár, sár!»

Baráti szeretetében van valami türelmetlen, zsarnoki vonás, valami aggodalmas mohóság, a be nem vallott kételkedés szorongó érzése ; ez a lappangó aggodalom tör elő szilaj és nyers, gyakran igazságtalan kifakadásaiban és büszkesége, amely soha nem engedi, hogy újra közeledjen ahhoz, akit megbántott, nem más, mint a leleplezéstől való félelem ; titkolni akarja, hogy nagyobb szüksége van a barátaira, mint azoknak őréa.

Ilyenkor keservesen kiábrándul : rendesen az emberekből, ritkábban önmagából. Tomboló embergyűlölete, amelyet

élete csak kis részben indokol, néha nevetséges és mindig sekély. Maga ellen forduló keserősége annál mélyebb. Szeretné kitépni melléből a szívét és eltaposni. Szeretne visszamenni a békés ismeretlenségbe, a polgári nyugalomba. Tudja mi ennek az ára : költői mivolta. Néha lemondana róla, hírré, dicsőséggel már torkig jóllakott, versei halhatatlanságában nem bízik. Elátkozza a pillanatot, melyben költőnek született : «Légy átkozott te átkos pillanat, Melyben fogantattam, S te, melyben kínnal a kín emberének, Költőnek szült anyám! Oh költészet, te a Gyanútalan szív csalfa pókhálója, És azután foglyodnak Oly irgalomtalán fojtogatója.»

Baudelaire, Petőfi nagy ellentéte, ugyanígy látja a költőt s csudálatos módon az ő leírása sokkal jobban talál Petőfire, mint saját magára. A költő Baudelairenél is felsőbb rendelésre jelenik meg egy ellenséges világban s az édesanyja öklét rázza az égre, akinek megesik rajta a szíve. De a költő játszik a széllel, társalkodik a felhővel, megrészeget dalától a tövisék útján s a Lélek, mely őt zarándok útján követi, sírva fakad a hang hallatára, amely ujjong, mint az erdei madár. Akiket szeretni akar, félelemmel néznek reá, vagy felbátorodnak szelídségén, kierőszakolják a jajszavát, kipróbálják rajta gonoszságukat. De ez így van rendén, a szenvedés belső végzete a költőnek s külső rendeltetése, hogy viselni tudja. «Soyez béni mon Dieu, qui donner la souffrance!»

Petőfi élete hangszer, amelynek az a rendeltetése, hogy zenéljen és épp oly kevésbé hallgathat, mint a tenger, ha szélvésznek rohannak át hullámain. A költészet talán megöli, de csak vele s általa tud élni. «Nem, költészet, nem hagylak el soha. Mert nem hagyhatlak el! Táplálni foglak a gyötört kebelnek Legforróbb vérivel. Nem bánom, tépj, eméssz, Másoktól meghallgattatást se várok, Azért éneklek, költök, Míg végső csepp vérem ki nem szivárog.» Később, Arany Jánoshoz írt versében már valódi Baudelaire-i nyugalom van, ahogyan végzetét szavakba foglalja :

Nem a hír, nem a hír, többé mi ösztönöz,
Hogy munkába öljek napot és éjszakát!
Mint napszámos nyulok írószközömhöz,
Aki a sátánnak elalkudta magát.

IV.

Petőfinek sikerült túlemelkednie az ironikus világfájdalmon, amely közel hozza őt romantikus kortársaihoz, föl egészen a művészi idealizmus modern és örök hitéig, amely optimizmuson és pesszimizmuson egyaránt túl van. A külvilág az érzelemért van. Az érzelem a művészi kifejezésért, az pedig csakis önmagáért. Az érzelem a költészet kedvéért van, de a költészet tárgya és forrása, oka és célja az érzelem ; értékét az dönti el, hogy az érzelmet mennyire juttatja kifejezésre, kell tehát, hogy az érzelmeknek önmagukban is legyen értékük, különben a költészet hivatása is megsemmisül. Ez minden l'art pour l'art belső ellentmondása, de az úgynevezett esztéta költészetnek ez az ellentmondás is tárgya, gyakran egyetlen tárgya. Petőfi a maga érzésvilágát szembe helyezte a külvilággal és a józan ész kiábrándító hideg fényében vizsgálta meg. Ha a szubjektív érzés fölösleges második az objektív realitás mellett, kérdés, hogy az érzelmek külön világa megállhat-e önmagában, mint a valóság kizsákmányolója és a költészet kizsákmányoltja. Kérdés, hogy az érzelmek páratlan bősége és sokfélesége akkor is megmarad-e, ha elszakadnak a tárgyuktól?

Ha az érzelmi élet lényegében kéj és fájdalom, feszülés és megoldódás, izgalom és megnyugvás váltakozása, akkor Petőfinek, akinél intenzívebben senki nem érzett, iszonyodnia kellett a pusztá érzés kísérteties monotonijától : «De hátha úgy vagyunk Mint a fa, mely virágzik És elvirul, Mint a kő melyet fölhajítanak, Aztán lehull, Mint a vándor ki hegyre mászik s ha a tetőt elérte Ismét leballag S ez így tart mindörökké : Föl és alá . . . Irtóztató, irtóztató!» A *Téli éj*-ben is a tárgyatlan érzés vergődését festi : Hogy dobog e szív, szinte félek tőle . . . vagy : Koporsó vagy, koporsó vagy te keblem, Amelybe szívem élve eltemettem.

Nem, Petőfi számára az élet nem lehetett «hangulat». Baudelaire és Verlaine költészetének alapmotívuma csak átmeneti lelki állapota. Amit Verlaine így fejez ki :

C'est bien la pire peine
 De ne savoir pourquoi
 Sans amour es sans haine
 Mon coeur a tant de peine.

az Petőfinek is elviselhetetlen gyötrelmet okozott, oly elviselhetetlent, hogy meg kellett tőle szabadulnia. Lényével ellenkezett a mozdulatlan, nyomasztó bánat, amely már nem is érzelem, csak egy érzelem emléke, csak ködös és kietlen hangulat. Petőfi örömeit és bánatait, szeretetét és gyűlöletét kettősen akarta érezni. A pillanat költője volt, a szakadatlanul újjá születő, mulandó és elmulthatatlan pillanat költője. Házassága előtt egyáltalán nincsenek a multhoz fűződő hangulatai. Alighogy emlékezni kezd, már mélyen bent jár a multban. Sohasem «idézi» fel, mindig csak «visszaszáll» a multba. *Fölszedtem sátorfám* című verse elegikusan kezdődik, de mikor ideér: «Apám, anyám pedig búbánatba esék» egy csapásra véget ér az elegia, már csak apja, anyja van előtte, egyik zokog, másik káromkodik fiuk miatt; bejönnek a szomszédok... s az elégiából humoros idill lesz.

Házasságakor egész korábbi élete egybe olvad, nagy homogén tömbbé: ez a multja; néha disszonánsan belesívit jelenébe, de gyakrabban az ellentét erejével növeli boldogságát. A mult vagy megelevenedik, közvetlen élményévé válik, vagy a jelenhez kapcsolódik és megszűnik benne; de sohasem mozdulatlan emlék.

A fájdalom megmerevedett érzelem, mult a jelenben, Petőfinek útjában van, mert akadályozza az érzés szabad kibontakozását. «A fájdalom nem éles fejsze, melynek Csapásától az élet fája dől, A fájdalom féreg, mely lassan-lassan De nem fáradva folyton rág belől.» Máskor pedig: «Csörög lelkemen a fájdalom bilincse.» A «szabadság» nála más oldalról ugyanaz, mint az «ifjúság»: az érzés mélységének és szélességének maximuma. A fájdalmat, ha elérte tetőpontját és csak meddő ismétlése önmagának, akárhogy, akármilyen áron le kell küzdeni. «Schon seit manchen schönen Jahren Seh' ich unten Schiffe fahren, Jedes kommt an seinen Ort ;

Aber ach die steten Schmerzen Fest im Herzen Schwimmen nicht im Strome fort» — írja Goethe, aki szintén leküzdötte a fájdalmat. Petőfi mámorba fojtja — ugyan többnyire csak platonikusan — vagy a szerelemben próbálja felszabadítani bilincsbe vert szívét. (A szerelmet is szokták bilincsnek nevezni, de Petőfinél a szerelem ellentéte minden rabságnak.) Gyulai joggal mondja, hogy Mednyánszky Berta iránti szerelme «negédelt» volt, de kellett neki ez a mesterségesen szított szenvedély, hogy felszabadítsa egy unalomig nyújtott fájdalom bénultságából.

A szerelem azonkívül egyebet is művel, nagyobbat. Megoldja az érzés dilemmáját, összekötő kapcsot teremt közte és a világ között: Oh leányka ha te nem szeretsz is, Engedd meg, hogy szerethesselek, Mert különben köztem s a világ közt Megszakadnak minden kötelek.» A szerelemben találkozik az érzés a valósággal, vagy Petőfi lelkéből kifejezve: megvalósul, éppen annyira érzés, mint amennyire valóság és mind a kettő szükségszerűen. Petőfi kereste ezt a megváltó szerelmet, Etelkán, Mednyánszky Bertán keresztül, míg végre Szendrey Juliában keresés nélkül, küzdelem nélkül egyszerre megtalálta.

Hazaszeretetének is ugyanez a végső értelme. Más költőnk is szerette a hazát, de Petőfi viszonya a hazához közvetlenebb, személyesebb, mint Vörösmartyé, vagy Aranyé. Ők magyarok voltak, hazaszeretetük átérzése valaminek, ami bennük nem egyéni, de minden egyénit magába foglal. Ez a valami akkor is ott van a lelkük mélyén, ha közvetlenül nem érzik át s az érzelem ezt a valomit nem módosítja, nem fokozza, csak felszínre veti. Magyarságuk olyan mélyen gyökerezik lelkükben, hogy nem válhat empirikus életük tartalmává. Petőfi hazaszeretete teljesen egyéni érzülete, nemcsak megvolt benne, hanem kereste is, nemcsak fellelevenítette, hanem fokozta is. Ezért teszi hazafias pátosza néha a harsogó programhazafiság benyomását; a keresett pátosz mindig közel áll az álpátoszhoz. Magyarinak lenni hasonlíthatatlan, páratlan, ezért pótolhatatlan érzés — Széchenyi módosított szavaival — és ez az érzés össze van

forrva a magyar nemzet konkrét, fizikai valóságának tudatával; a magyarság megsemmisülése egy érzés, amely egyszerre van és nincs... tébolyító! De Petőfi máskor is érzett így és hazafias pesszimizmusa ezért emlékeztet arra a lelkiállapotára, mikor szíve magányosan és céltalanul vergődött a keblében. Ebből a lelkiállapotból nincs más menekvés, mint az érzés objektiválása valamiben, ami nem múlhat el soha. A hazaszereteten épp úgy, vagy még inkább, mint a szerelemben a múlandó érzés túlnő saját magán és megszüli nagy ellentétét: az örökkévalóságot. És ez többé nem céltalan és fölösleges örökkévalóság, mint a merő érzése, melynek egyetlen attribútuma, hogy sem sem szűnik meg; a haza és a hitves valóságos lények, akik az ő szívéből magasodtak föléje. «Szentegyház keblem belseje, Oltára képed, Te állj, s ha kell a templomot Ledöntöm érted,» — mondja ki a *Honfi dal*-ban a hazaszeretet költői és pontos definícióját.

A hazában testet ölt Petőfi érzése, föloldódik örök, lapangó konfliktusa s az anyaföld szemlélete megadja neki a hőn keresett nyugalmat. De az a nyugalom nem temetői mozdulatlanúság, hanem egy modern pszichológus szavával élve: érzékeny egyensúly. Ezt «Sik a puszta, mint a pihenő tó», «Csendes tenger rónaságán»-féle képei gyönyörűen jelzik. *A Tisza* nyugalma csak átmeneti, síma felszíne alatt forr és tombol az ár, mely egyszerre ,zúgva, bögve törte át a gátot'. Ennek a versnek minden sora életet lehel és mégis jelképe a szívének, amely minden érzelmet magába foglal, egyszer sötét földalatti lak, máskor nemes barátság hű tanyája. A nyugalom szükséglete, a féktelen szilajság természete Petőfi lelkének, egyik sem rontja le a másikat, hanem egyensúlyban tartja és együttvéve válnak költőivé. Konfliktusai keletkeznek, megoldja őket, minden megoldás újabb konfliktust idéz elő benne és minden konfliktus és megoldás egy-egy hangszer költészetének nagy zenekarában.

V.

... «Kaland nélkül a világ előttem egyhangú, kietlen, Egy-alakú nagy pusztaság.» Petőfi szerette a kalandot, szerette az álmokat és úgy látszik, hitt a lélekvándorlásban, félig öntudatlanul, ösztönösen, hiszen az érzés örökkévalóságát a szemlélet nem képes másképp megjeleníttetni. Egy német bölcsész felfogása szerint a kaland nemcsak az életen belül lehet meg, magát az egész életet is kalandnak érezhetjük, mihelyest az az attitude-ünk az étellel szemben, hogy van fölötte egy másik élet, amely egyetemesebb s az is lehet, hogy a lélekvándorlás mithosza csak dadogó kísérlet, hogy ezt az érzésünket kifejezze. Talán Petőfi legmélyebb énje villan meg a *Felhők* egy különös versében. «Fövenyszem... Harmatcsepp... a szikla, melyet Ezer villám meg nem rengethet... Az örökké rengő tenger... A tiszta napfény és a szennyes ember És minden, minden a világon Csak álom, tündékevény álom. Ez álma mind a természetnek, Kit miljom év előtt szender lepett meg, S ki álmodik Talán még miljom s miljom évekig.» És ez vergődik a *Világosságot* fojtogató pesszimizmusában: «Talán amit Mi boldogságnak nevezünk, A miljom érdek, Ez mind egyes sugára csak Egy új napnak, mely még a láthatáron Túl van, de egykor feljövend.» Egy 24 éves ifjú akadozva, kiforratlanul, de ugyanazt mondja, mint az aggastyán Goethe:

Alles Vergängliche
Ist nur ein Gleichniss.

Petőfi szerette a kalandot és szeretett utazni, egész életét úgy élte végig, mint aki utazik. A legbanálisabb vidéken úgy járt-kelt, mint más ember a legköltőibb tájon, avagy a legművésziesebb városban. Mindent megnézett, amivel útközben találkozott, mintha attól tartott volna, hogy valahol mindent számonkérnek tőle. Mondják, hogy Petőfi lángelméjének legeredetibb vonása, hogy az egész életet költőien látja. Ez igaz, de csak azért, mert számára az érzéki világ nem az egész mindenség, hanem csak a mindségnek egy

pillanata s a mi életünk csak epizódja a mindenség életének. Ez a mély hite még szunnyadozott benne, mikor egy buta golyó kioltotta életét, de költészetének titkos forrása volt, mely szétfutó vágyainak és ellentétes érzelmeinek egységet adott, minden akadályon átsegítette, minden szenvedésből kigyógyította és élete minden eseményét szimbolikussá emelte. Talán nem egyéni sajátsága ez, talán ez minden igazi lírának közös ősforrása. Petőfi lírája Anakreontól Verlaineig minden líra lehetőségét egyesítette magában.

Miután a magunk szerény módján iparkodtunk feltárni Petőfi lelkének mozgató erőit, most újra mérlegelhetjük Meltzlnak e kísérlet elején ismertetett felfogását, hogy Petőfi filozófiai költőnek legnagyobb s hogy ő általában a világ-irodalom legnagyobb metafizikai lírikusa. A fentebbi elemzésből mindenesetre kitűnt, hogy Petőfinek sikerült néhány versében metafizikai gondolatokat költői formában kifejezni, de még nyilvánvalóbbá vált, hogy Petőfi egész lírája tisztán költői mezben egy nagy metafizikai gondolat megjelenése, miért is nem lehet csodálkoznunk, hogy Meltzl, aki teljesen felszívta magába Schopenhauer filozófiáját, erősen hangoztatja, hogy Petőfi, anélkül, hogy tudott volna Schopenhauerről, szakasztott úgy gondolkozik, mint a frankfurti pesszimista, amit persze semmiképpen sem tud igazolni.

Rokonvonások természetesen megállapíthatók. Schopenhauernél a «Ding an sich» a vak és céltalan akarat, Petőfinél a schopenhaueri «Wille» szerepét az ugyanolyan abszolút érzés tölti be, amely szintén céltalan. Mihelyt azonban a megoldásokat nézzük, amelyek megszabadítanak az akarat, illetve az érzés földézte szenvedéstől : rögtön szembeszökővé válik az óriási különbség e két koncepció között. Schopenhauer bölcselő volt s temperamentumának igényei mellett a bölcséleti igazság szempontja irányította. Petőfi költő volt s őt csakis a költői alkotás érdekei vezették. Schopenhauer szemében az eszményi állapot az akarat megszüntetése, Petőfi az abszolút érzéstől, a formátlanságtól, a megsemmisüléstől menekülve megteremti a külső világot, hogy annak alárendelhesse magát. Schopenhauer végső megoldása a

pesszimista bölcselet válasza : Petőfi válasza a költői teremtés, amely aktiv, igenlő, tehát nem is pesszimista. És ez nem is lehet máskép. Egy pesszimista bölcselő még mindig alkothat nagy gondolatrendszert, de költői téren a pesszimizmus, ha egy irányban erősíti és mélyíti is az érzéseket, más irányban viszont gyengít és sorvaszt. Petőfi természetes tendenciájáról éppen azt állapítottuk meg, hogy mindig az érzés szélességének és mélységének maximumára tör, ami csakis úgy lehetséges, hogy optimizmus és pesszimizmus állandóan egyensúlyozzák egymást. Az optimizmus nagyobb felületű, de sekélyebb érzését sakkban tartja a pesszimizmus szűkebbre mért, de mélyebbre ható ereje. Petőfi itt is a világirodalom leguniverzálisabb költői közül való. Tud ujjongani és tud kétségbeesni, ez összes verseiben az állandó feszültség, az állandó izgalom, az állandó érdekesség. Petőfit olvasva folyton azt érezzük, hogy ez a kockázatos lelki egyensúly mindig csak egy hajszálon fordul meg. Ezért is áll Petőfi olyan távol az úgynevezett klasszikus lírától, amelynek leszűrtsége és nyugalma mindig csak egyoldalú biztonság.

Viszont ebből az univerzálitásból tekintve alaptalannak, sőt nevetségesnek tűnik fel az a vád, amelyet manapság oly nagy kedvvel hangoztatnak : hogy Petőfi nyárspolgár volt, egészséges nyárspolgár. Az egészségét ugyan kár úgy szemére vetni, mert csakis a kritikus szegénységére vall, ha ennél jellemzőbb vonást nem tud rajta fölfedezni. Különben is az egészség nem bűn. Ami azonban Petőfi nyárspolgáriságát illeti, a filisztert mindenekelőtt két dolog jellemzi : minden érzésnek tudatos korlátozása a kellemesre (mert a filiszter minden nyugtalanságot, szenvedést, megrázkódtatást el akar háritani magától), másodsor az élet felosztása kötelességekre és szórakozásokra. Petőfi a maga egyetemes érzésével, kétoldalú aktivitásával, hogy fájdalmat és örömet mindig teljesen kiérezzen, ennek homlokegyenest az ellenkezője s minden nyárspolgárság örök ellentétévé emeli az is, hogy egész élete egy centrum körül pereg le s ez a centrum az ő költői mivolta. Tehát életcentruma is kívül van a nyárspolgár életcentrumán és lelki területén.

Petőfi nem volt optimista és nem volt pesszimista, nem volt nyárspolgár és nem volt esztéta. Az emberiség egyetemes lírikusa volt. Természetének minden vonása líráját szolgálta, életének minden epizódja líráját gazdagította. Tizenkilenc éves korától huszonhat éves koráig keresztülment egy olyan gazdag és bonyolult fejlődésen, amely, Goethét leszámítva, páratlan az egész világirodalomban, de költészete így is csonka piramis, melynek csúcspontját csak a fantázia ködén keresztül sejtethetjük, de látni soha nem láthatjuk.

HEVESI ANDOR.

MŰFORDÍTÁS.

Az anya szelleme:

(Norvég ballada.)

— Longfellow. —

Sven Dyring nyargal le a völgybe.
Szép lány lett ott a szive hölgye.

Elvette a lányt, s az idő haladt,
S lett hat gyerekek hat év alatt.

De jött a Halál, s lőn nagy siralom:
Elhervadt a fehér lilium.

Sven Dyring újra lenyargal a völgybe,
És más hajadon lett szive hölgye.

S meglett az új nász. Csakhogy a nő
Fanyar volt, büszke s cselszövő.

Mikor bejutott először a várba,
Ott állott sirva a hat kis árva.

A hat gyerek ott állt és zokogott,
S ő félrelökte mind a hatot.

Nem adat sört nékik, nem kenyeret,
Éhség jut nékik s gyűlölet.

Szép kék takarójukat elszedik:
«Rossz szalma-zsup jó lesz nekik !

És drága viasz-gyertyára se költök:
Feküdjetek le sötétbe, kölykök !»

S hogy fáznak a kis szobába', sírva,
Meghallja az anyjuk, lenn a sírba'.

Meghallja az anyjuk s fölriad:
«Megnézem, szól, árváimat!»

S az Úr elé megy s esdekel:
«A gyermekimhez eressz Te el!»

És addig-addig rimánkodik,
Mig az elbocsátja tanyájokig.

«De ha hallod szólani a kakast,
A visszatérted ne halogasd!»

Bús csontjait összeszedé szaporán
És átugort a kripta falán.

S hogy a helység házait átszelé,
Vonított az eb mindenfelé.

S midőn a vár kapuját elérte,
Legidősebb lánya állt előtte.

«Mért vársz, én édes lányom, itt?
S hogy vannak öcséid meg hugaid?»

«Anyám te nem vagy!», felelt a lány,
«Mert szebbnél szebb volt az én anyám.

Az arca tej meg rózsa volt —
De te sápadt vagy, mint aki holt!»

«Hogy volnék szép, te gyönyörűség?
Halovány vagyok, mert halva rég.

Hogy' volna rózsa az arcaimon,
Mikor olyan rég megásva sirom!»

S midőn a gyerekszobába lép be,
Öt árva sirva jó elébe.

Egynek befonja szőke haját,
Egynek lány kézzel fésüli át,

Emezt karjára emeli,
Amazt álomba énekli.

Az ötödiket keblére vonja,
Mint hogyha tejet ott lelne szomja.

S a legidősbnek szól: «Izibe',
Az édes apádat hívd ide!»

S midőn Sven Dyring elébe állt,
Az bús haraggal rákiált:

«Van sör, s kenyér amennyi kell,
S a gyermekimnek senkise szel.

Szép kék takarójuk elszedik,
S a testök zsupra fektetik.

S van itt viaszkos gyertya sok —
Mért kell sötétbe' lakniok?

Ha újra jövök, vigyázz, vigyázz,
Mert szörnyen meglakolhat e ház!

. . . Szól egy kakas — a tolla veres —
Tanyám most újra a földbe' lesz.

Szól második is — a tolla ében —
Már a kaput nyitják az égben.

Szól harmadik is — a tolla fehér —
Most földön jártom véget ér!»

S azóta, ha eb vonított a várba',
Kapott kenyeret meg sört a hat árva.

Ha eb nyögött, a nép megijedt,
Hogy a gyermekek anyja visszasiet.

Mind reszketett, ha eb csaholt,
Hogy meglepi őket újra a holt. . .

RADÓ ANTAL.

IRODALOM.

Gárdonyi Géza.

Lévay jubileumára Gárdonyi egy kis mesét írt, hogy az ÚR minden élet-mécsre, melyet a földre aláhullat, ráteszi egy mesterség jelvényét s az ember azt folytatja e világon; a kinek a mécsét szívéhez érteti, abból költő válik. Gárdonyi mécsét is szívéhez értette, de a mécs Czigler Sándor géplakatos műhelyébe hullott alá, a hol majd elnyelte a sötétség. Szellemében megvolt a fölfelé vonzódás, a repülés vágya, de nem könnyű annak magasra szállni, aki sivár ifjúságban keresgéli össze szárnyához a tollakat. Az ifjú nagynehezen vergődik fel néptanítóvá. A sok küzködés, nélkülözés nyomot hagyott lelkén, keserű ízt, elégtelenséget. Huszonkét éves korában vidéki hírlapírónak áll. Első munkái túlzottan romantikusak (Jókai hatása alatt), vagy pedig torzképeket vágnak s minden áron kacagást hajszolnak. Kettő van közülök kapcsolatban akkori lelkével, egyik egy verses legenda, *Ygazság a földön* (1896), melyben a földre szállt Igazság addig fogja pártul a nyomorultakat, míg maga is akasztófára jut; erre Gyulai azt jegyezte meg, hogy az író, ha az egész világnak ily szigorú bírása, szigorúbb bírása lehetett volna művének is. (*B. Szemle*, 91. k.) A másik *A lámpás* című kis regény, mely igaztalan keserőséggel panaszolja a néptanító sorsát, ki csak szolgálja a papnak. E tanító sok csalódás és keserűség után, feleségétől is elhagyatva, egy fiatal özvegyet fogad házához, kivel a kölcsönös gyöngédség összehajlítja; felesége elhaltával aztán a gyermekek kedvéért össze is kelnek; ebben van valami mag, mely később egyik legjobb regényében, *A hatalmas harmadikban* hajt ki.

Keserősége idővel megenyhült, bár utóíze sokszor megérzik munkáin. A megváltást a siker hozta meg. Különös, de nem páratlan eset, hogy a siker nem várta meg Múzsájának feljebb emelkedését, hanem éppen akkor mosolygott rá, mikor elvegyült a Magyar Hírlap adomái közé, Göre Gábor bíró úr leveleivel. A nevetés kelendő portéka, jó kulcs a siker kincseihez, de az ilyen könnyen szerzett kincsek oly múltók, mint maga a nevetés. A bírón és társain találtak mulatóságos vonásokat, jellegzetes itt-ott a város szokásainak, nyelvének

átszivárgása a faluba s ottani eltorzulása, a tájszólás hűségét és következetességét a *Nyelvőr* is elismerte: de a rég várt siker túlzásokra csábította az író, csakhamar többet merített tintatartójából, mint a népéletből, ízléstelenségekbe tévedt, s mikor a kiadó összeszedte e furcsaságokat nyolc kis kötetbe: a mulatságos levelek egyenest unalmasakká váltak. Más az, valamire egy napilapban egy percre rátekinteni, és más, egy könyvet kézbe venni.

E múltó sikernek azonban jó hatása — volt az író egyéniségére. Megenyhült, szíve megnyílt az élet szépségeinek. Megtalálta a neki való tárgykört, a falu és kisváros életét, a népi típusok rajzát egy-egy kis képben, melyek egy falu életévé sorakoznak. Megkomolyodva és megszépülve rajzanak elő tanítókorának emlékei *Az én falum* apró rajzaiban. E két kötet első művészi alkotása. Az iskola életét rajzolja s azon túl az egyes családokat, az egész falut, kicsinyeket és nagyokat, munkájok és mulatozásuk közben, a gyermekek furcsaságait, a fiatalok hangtalan szerelmét, melyet sokszor már az iskolából visznek magokkal, a meglett emberek összeszólalkozásait s éveken át tartó szótalán haragját, a világból kivénülők elmaradottságát, fenségüket a halál küszöbén. Apró okok, kis események s a legnagyobbnál is megható egyszerűség. Egy kis iskolás-leány beteg; egy kutya belekergette a patakba, a ruha csonttá fagyott rajta, most haldoklik, már elállt a szava. Délután, diktálás közben, látják elmenni a baktert az ablak alatt, a templom felé. Azután megcsendül a lélekharang. «Az iskolán mintha hús szélfulalom szállana át. Mélységes csönd. És minden gyerek elnyíló szemmel bámul én reám.» Mintha nem is olvasnánk, hanem látnánk, a mit elmond. Csupa realis rajz, de telve gyöngédséggel, szeretettel. A háttérben ott van a természet élete, évszakonként váltakozva: az első kis libák a friss fűvön, a gólyák elköltözése, a jégvirágok, melyeket a tél tündére tesz az ablakokba. A búcsúzó gólyákon azt látja: «Milyen szomorú tud lenni a madár! Egész testével szomorú.» Az állatokat éppúgy megfigyeli és szereti, mint az embert, annyira, hogy Kéký ebben a buddhismus hatását látja. (*Petykó. Az órás meg a kutyája.*) Így ismerjük meg az egész falut — a legszeretnivalóbb falut Magyarországon, — legfőképp pedig a tanító urat. A poezis fátyola leng itt mindenben, s ez az ő szívéből terül szét. E könyv lapjai közt egy költő lelke él. Mikszáth falusi népe mulatságosabb, Baksayé realisabb, földön járóbb, Móricz Zsigmondé vérmesebb, a Gárdonyi falujában van a legtöbb s leglágyabb hangulat s népe a szebb darabokban a legköltőibb.

Maga is szerette ezt a könyvét. Egyszer panaszosan írta levelében, hogy e rajzok eleinte nem tetszettek. «A lapnál is mindegyre

kértek: Ugyan hagyd már abba azokat a fene parasztokat: írj urakról.» Kiadót is alig talált. „Végre Légrádynak kellett akármilyen kézirat, hát kiadta az ötvenkrajcáros vállalatában, de csak nyomdai korrektúrával, oly hibásan, hogy némely lap merőben érthetetlen volt benne.“ Pedig ez Gárdonyi legszebb könyve, ezt nem múlta felül soha. Ebben a könyvében költő. A népelet rajzában mindig realis, s mégis költői, mert emberei nyitva hordják a szívöket. Azt mondhatni, szívökön át ismeri őket. Színdarabja, *A bor*, melynek tárgya *Az én falum*-ból való, s mely a szokványos népszínművet művészivé emelte, oly egyszerű, hogy szerzője csak vázlat, scenariumképpen küldte be két, színpadon jártasabb íróársának, hogy cifrázzák fel színdarabbá; szerencsére Malonyai és Kemechey fölsímtették becsét s meghagyták a maga egyszerűségében. Nincs itt sem betyár, sem részeg bakter; nem kezdődik aratni menők énekével s nem végződik hegyen-völgyön lakodalommal, — de benne van a falu élete, s a szűkszávú, dacos, de meleg és belől lágy párban a magyar paraszt szíve. Írójának színpadi munkái közül ez fog megmaradni, s a *Karácsonyi álom*, mely a bethlehemes-játéknak adott művészi alakot; ha nem egészen színpadra való is, egészen költői.

Reális munkáiban Gárdonyi költőibb, mint verseiben; pedig szerette a verset, s védelmezte Tolstoj gyomláló kezétől. «A próza fű. A vers közötté rózsa.» De az ő versei egy egyhangú élet fakó virágai. Verseskönyvének levelein nem piroslik az érzés forrósága, a kifejezés színe, csillogása. Hiányzik a lendület, a fölépítés, a szerkezet.¹ Érzése, merengése nem bőven buggyanó, csak lassú rezgéssel szívárgó forrás. Nem álmodja a költők Jákob-álmát, lelkében nem jár-kél édig érő létrán angyalok serege; költészete a földhöz közel, a bokrok közt lebeg, mint a lepke. Elképzeli, mint hallgatja Atilla a Tisza vize alól a pásztorfurulyát; elnézi a bogarat, s az embert látja benne, a mint a pusztá falon küzködik, aztán „szárnyát kibontja s tova száll“. Inkább ilyen hangulatai vannak, mint érzései, gondolatok helyett inkább merengés szállja meg. Ezek a tulajdonságok ritkán bírnak éltetni verseket, de megszépítik s átmelegítik prózáját, történeteit és leírásait.

Valóban, Gárdonyi a hangulatok írója. Kedveli a keresetlen tárgyakat, egyszerű történeteket, melyeket finom megfigyelésekkel, mély lélektani vonásokkal s gyöngéd együttérzéssel tölt ki. Így rajzolja a vidéki diák-szerelmet az ablaknál való beszélgetésekben, a ház előtti esti sétákban. (*A múlt velünk él.*) Szereti a szenvedőket,

¹ Legszebb verse, a *Fehér szegfű*, csak *A hétben* jelent meg.

átérti és érzi különös lelki világukat; egyik nagyobb elbeszélése egy vak leányról szól. (*A kertésznek csak egy leánya volt.*) A csendes, halk lélekrezdülések, rejtett benső élmények, belső szenvedések írója, a lélek hajszálnyi rezdüléseinek megfigyelője. Elvonult életében a lélek belső világa maradt az övé. Bródy Sándor rövidéletű *Jövendő*-jében gyermekkorának apró-cseprő emlékeit kezdte följegyezgetni; a közönséget nem érdekelték s abbahagyta; de a lélekbúvárnak jó adattár és jellemző az írora, mily apróságok maradtak meg emlékezetében s érzéseinek emlékezetében, mily apróságokban figyel meg a lélek életét.

Ez a finom lélekelemzés vezette őt a nagyobb elbeszélésen át a lélektani regényhez. Itt is az egyszerű lelkek egyszerű fájdalma az ő birodalma, a lélektani apróságok összefonódása, mint *Az öreg tekintetes*-ben, a ki öregén szakad a városba, nem tud megszokni, folyvást szenved, minden apróságtól szenved. *Ábel és Eszter* is passzív történet; szeretik egymást, de Eszternek máshoz kell menni; Ábel éveken eped és szenved, azután Eszter megházásítja, de mikor látja csendes házi életét, megnyugvását, mégis fáj Eszternek az ő boldogsága. Kár, hogy az író ezt a szomorú rajzot, a mint az élet folyama e két egymásnak való szívet kétfelé viszi, később egy öregkori idyllben — szinte maga cáfolatául — összehozza.

Valami élmény lappanghat itt, a kivirágozni nem bíró érzés rajzában, mely többször visszatér nála, mint Hauptmannál a Pippa, Rautendelein és Gersuind alakjában egy női típus s egy érzés rajza, mely konok ismétlődésével élményre mutat. Mind mélyebbre és az emberi lélekben, ebben áll fejlődése. A művész „szent ösztöne“ munkálkodik benne, mely a szellemi élet munkásaival nem azt mondatja: ez a munka az enyém, hanem azt: én ezé a munkáé vagyok, — mint *Szent ösztönök* című finoman szőtt tanulmányában írja. (*Buda-pesti Szemle*, 153. l.)

A lélektani regény útján legmagasabbra *Az a hatalmas harmadik* c. regénye ér. Ez a hatalmas harmadik: ő, a ki lenni akar, mikor még nincs, a ki nyári éjszakákon odakuporodik sétáló fiatalok vállára, összebogozza szemük tekintetét s virágos-tüskés gallyal csiklandja őket; a ki a hajuk, szemök színét akarja viselni e világon a jövő nemzedékben, a ki gyönyörűséggel csábítja őket, csak hogy szobájukba tolatthassa fonott gyerekkocsiját: ő, a Schopenhauer 44-ik fejezete, a gyermek, a ki lenni vágy. Egy szerencsétlen házasság után nőgyűlölővé vált férfi belebolondul egy árva úri lányba; nem akarja szeretni, mégis beleszeret, lehetetlen elvennie, mégis megkéri, pedig a felesége él. Egymás mellett élnek, innen és túl egy soha fel nem

lebbenő ajtó-függönyön ; nem szabad az életbe hívniok azt a harmadikat, a ki egyszer előkérhetné a keresztlevelét s rájuk kiálthatna : Ti gyalázatosak! — Ez a kényes tárgy, melyet Gárdonyi az ő elvált magános élete sorából szőtt ki képzeletben problémává, nála tisztára lelki, lélektani. — A társadalmi problémák nem is érdeklik. Ő nyúlt talán szépirodalmunkban legelőször a kivándorlás kérdéséhez, de itt sem a kivándorló paraszt foglalkoztatja, hanem az otthonmaradtak élete s az ő hazatérése, s a rajzban az a főpont, hogy az este haza-lopódkodót a kutyája ösmeri meg először s az egész útból legnehezebb neki az a pár lépés az udvaron a konyháig. Innen a címe : *Messze van odáig.*

Regényírói útja a történelmi regényhez is elvezette. Itt jobban érezni az autodidaxis hézagait ; lenyüögzik az adatok, amit megtanult, mindazt ki is önti ; compositio, cselekmény, lélekrajz, minden eltűnik a történelmi adatokban, melyek közt vérszegényen lézengenek a regény alakjai. Kivált első történelmi regényére áll ez, *Az egri csillagok*-ra. Éreztetni tudja a kor viharosságát az emberek ide-oda vetődésében, kevésbé erkölcsükben, felfogásukban ; e kalandos világban mindent lehetőnek tart, olyat is, hogy egy fiatal lány baj nélkül megjárja vőlegényével Stambult, Török Bálint kiszabadításáért. Képzeletét az író arra használja, hogy a történelmi adatok roppant tömegébe képzeleti eseményeket vegyítsen, minő, Török Bálint kiszabadításának kísérlete, avagy a puskaaporos merénylet a Budának vonuló szultán ellen, — a helyett, hogy a képzelet szálaival alakjait kötné jobban a történelmi eseményekhez. Az egész második kötet Eger védelmét beszéli el, bő részletességgel, mire a színhely ismerete is csábította, mert 1897 óta Egerben élt, egészen elvonultan a világtól. E rész történelmi eseményei közt egészen elvesznek a regény alakjai, kiknek későbbi, a regényen túli sorsát az írónak egy-egy felsóhajtása jelzi, a mi zavaró, mert így a regényt nem érezni kereknek, egésznek. Szerzője stílusában azt mondhatni, hogy az író sok adatot gyűjtött földnek zsákjába, de aztán csak kifordította, virágmagvat nem vetett belé, még lábával sem igen egyengette el.

Másik regénye, *A láthatatlan ember*, nagy hírre kapott, népszerűsége színpadra is vitte. Itt kevesebb, de erősebb vonás festi a kort ; sok helyütt látszik *Buda halálának* hatása, mint az *Egri csillagok*-ban Arany *Török Bálintj*áé, a jellemző s képszerű vonások kiválasztásában, s különösen a történelmi eseményekbe szőtt intim, családi jelenetekben ; Attila képét is mintegy Arany után festi. De a tárgyat jobban alkalmazza írói egyéniségéhez, bensőbben közelíti meg, midőn az egész regényt Zétával, egy görög rabszolgával mondatja el, a ki a hún

világ krónikását, Priskhos Rhétort kíséri el Attila táborába. A részletekben vannak korszerűtlen vonások, például az, hogy a hún táborban a legszükségesebb szavak közé tartoznék a bocsánatkérés; az egész regényben is van valami korszerűtlen romantika. Zéta meglátja egy fő hún leányát, beleszeret, elszakad hazatérő urától, kinek nevében levelet kohol, mintha őt a fő hunnak ajándékozná rabszolgául, noha már felszabadúlna. Bajos elképzelni, hogy egy görög önkényt kívánta volna a rabszolga sorsát, kivált a barbar húnok táborában, csupán azért, hogy a megközelíthetlen lányt néha lássa. Zéta azonban viszonzott szerelemről álmodik, mert a lány palotája ablakából egyszer egy rózsa hullt lábaihoz, a mi ismét romantikus vonás. Legromantikussabb a kifejelet: a lány magára ölti Zéta rabszolga-zsákját, s szerelemből elkíséri Attila holttestét a tiszai sírhoz, s ott vész; Zéta haza indul, egy kis rableánnyal; az dobta a rózsát, de szerelme régen csak terhére volt Zétának. Mi más ez, mint a 'három szív története'? A mű szépsége inkább a részletek rajzában van, mint az egészben.

Utolsó nagy történeti regénye, *Az Isten rabjai*, messze fölülmúlja a két előzőt. Ez állt legközelebb emberi és írói egyéniségéhez. Itt a történelem csak háttér, az egész merő lekirajz, még a környezetfestés is. A Nyulak szigetén most épül az apácakolostor. Jancsi, egy kis árva kertészfiú, ott lődörög az épülő cellák, folyosók tömkelegében, elcsenve egy-egy aranyos lécz-véget, rézszöveget, egy pár lap Mária-üveget. Most vonul be oda Margit királyleány; a kis fiú ámulva nézi a finom gyermek-arcot. E nappal Jancsi kívül is reked a kapun, de őt is beadják a domonkosok budai klastromába. Az író korhíven és meghatóan festi a két zárda életét, kivált a barátokét, a hol mindenkinek megvan a maga története. Jancsié a szívét betöltő csodálat a gyermek-leány iránt, a kit néha ministrálás közben megpillant külön kis imafülkéjében; az érzés már bimbójában elfagy e környezetben, a szívnek halvány, beteg álma csak. Körültük elrobognak az események: a cseh király leánykérése, István ifjabb király felkelése atyja ellen, — a zárdák csöndjét semmi sem zavarja meg. Felnőnek mind a ketten; a királylányt felavatják apácának, imádságára csodák történnek, már szent hírében áll; Jancsiból csak kertész-fráter válik, ő neveli a virágokat az apácák oltárára. Egyszer az udvar egy meleg zugában korán felnő egy sápadt lilomtő; Jancsi elgondolja, hogy ha a kis kamra tetején egy pár zszindely helyébe a gyermek-korában elcsent Mária-üvegből tenne lapokat, hogy azon át a virágot nap is érné, télen is lehetne friss virága az oltárra, mely előtt Margit imádkozik. A lilomok ki is zöldülnek, bimbót

nevelnek, de akkorára Margit meghal. A fiatal szerzetes letépi a téli liliomokat, besuhan a kápolnába, hol a szent a terítón fekszik, s kezébe adja, szívére fekteti virágait. E környezet, ez érzés festésén ott reszket a középkor félhomálya s rejtélyes holdvilága. A szívek olyanok, mint a templom, melyen hidegen rezdül át a napsugár is. Ebben a holdsugaras érzésben sok van az íróból; az elfagyott érzés kísért itt is; fölismerhetni azt az ismerősét, a kiről Szent Margitot festette; de az ő érzése is oly visszafojtott volt, mint János fráteré, kinek halálra szánt virágai szépen jelképezik halálra vált érzését.

Ő is úgy szerette a virágot, mint János pap. Gyermekkori emlékeinek bevezetésében csodálkozva nézi el, mint bont ki magának a tulipán zöld levelet, piros virágot egy marék földből. Az ember is ilyen csoda előtte: lelke virág, teste maroknyi por. Sírkeresztjére oda kívánta íratni az «Itt nyugszik» alá, neve után e szavakat: «(s)ak a teste.»

Szelleme egy pár szép virágot hajtott, melyek sokáig nem hervadnak el. A népelet hangulatos rajzaiból megmarad *Az én falum*, színpadi műveiből *A bor*, lélektani regényei közül *Az a hatalmas harmadik*, történeti regényeiből legtökéletesebb munkája: *az Isten rabjai*.

Voinovich Géza.

Magyar ősrege Turánról.

Kozma Andor: *Turán. ősrege*. Budapest, M. Tud. Akadémia kiadása, 1922. 8-r. 247 l.

Nagy nemzeti katastróphák után a jobb lelkekre az önbírálat keserű vívódásai szakadnak s az önvád gyötrő árnyai borulnak. Szerencsétlenségünket érezve, a sors titokzatos végzése mögött hibáinkat keressük, majd az önvád enyhültével a mult tanulságaitól várunk vigaszt s a jövőbe világító hitet. Így burkolta önvádló, kétségbeesett kacajjal rongy mezbe a bukott nemzet dicső arcát Arany *A nagyidai cigányok* torzító tükrében s így keres vigaszt lelke rég elhunyt idők homályos titkában, a hún bir odalom összeomlását követő feltámadásban.

Kozma Andor lelkét is a nagy összeomlás romjai között az a gyötrő érzés töltötte el, hogy már kezdettől fogva valami borzasztó átok üldöz bennünket s kétségbeesett következetességgel ez dönti pusztulásba nemzeti életünknek minden lendületét s fagyasztja le minden gyümölesigérő virágzását. Egy hírlapi nyilatkozatának tanúsága szerint már ifjúsága óta élt, forrt, vívódott benne az a gon-

dolat, hogy a legtehetségesebb és legszerencsétlenebb faj a mienk, telve nemes indulattal, hatalmas lendülettel s égis szárnyaló lángolással, de telve átkozott viszályal, csüggedéssel és kétségbeeséssel is. Élt, forrt, küzködött benne ez a gondolat, míg aztán a csüggedés napjaiban, a minmagunkkal való számvetés lélekrendítő óráiban megtalálta a feleletet költői képzelgéseiben a nagy kérdésre, miért van az, hogy alkotó erőnk néha az eget ostromolja és csüggedésünk utóbb a poklokra zuhan. Feleletül megszületett nagy költeménye. Képzelete visszaszállt a turáni őshazába, a dicső ősokhöz, kik az ég áldását nyerték, de az áldás nyomán már az átok is lecsapott rájuk. Sorsunkat hasonlónak érezte a turáni faj népeinek sorsához; ezeknek mindegyikén valami különös áldás és valami különös átok van. A történelem legvakmerőbb álmait váltották valóra, világbirodalmakat alapítottak s aztán egyszerre a semmibe foszlott dicsőségük. A turánizmusnak feléledt gondolata általa így megteremtette a turán-eposzt is.

A költeménynek két főrésze van. Az első (*Áldás*) idilli képek során fajunk megáldatását énekli, a második (*Átok*) a testvérharc és pusztulás képeiben fajunk átkát tárja fel. Az egésznek borúban foganását mutatja, hogy e második rész jóval terjedelmesebb az elsőnél.

A cselekvény az égi származású Őssel indul, kit Idővel ikrekül az Ég szül Uk istentől. Égi honából a földre sóvárog s le is száll egy turulnak szárnyán és képében a tavaszi virágzás pompájában s az ifjú szerelem mámorában ragyogó földre. Önfeledt merengéssel ismeri fel az eléje táruló képben sovárgásának tárgyát: a végtelenben a végest, a tünde létben a gyönyört. Határoz: él, hal emberül. Eljut a vén Iáp király birodalmába s itt Turul király néven feleségül nyeri Indát, a király leányát. Nászukból születik egy viharos, vad reggelen minden turánok apja, Túr. Benne így égi atyának s földi anyának vére egyesül. Hőshöz méltó módon nevekedik atyja birodalmában, Erdőországban; isteni sugallathból kardot nyer s megvédi vele kártévő ellenségek ellen birodalmukat. Majd feleségül veszi Mesét, az akna-honi királykisasszonyt. A leány anyja, Kincs, Urdungnak, a pokolbeli erők királyának özvegye, kinek fejét Kaland királyfi néven mint csábos szép ifjú csavarta el. Túr és Mese frigyéből ered a turáni faj lelkében a jónak és rossznak ősi dualizmusa. Utódaik végzetes örökségül nyerik az ósatyának égi s az ósanyának ördögi eredetét. Az isteni eredetet hirdeti lelkünk nemessége, magasban csapongása, az ördögöt a visszavonás, pártosság, testvérgyilkos ösztönök. Nemcsak az ördögi vér rontja meg a fajt, hanem Túrnak

a gonoszokon nyert győzelme miatt Fene is vérboszút liheg ellene s a kard így reá s utódaira nézve «örök harc jósjele».

Turul halála után Túr országot. Hét fiat szül neki Mese: a szilaj Hunort, az erős Magyarat, a szőke ikerpár Somot s Ugort, a szenvedélyes másik ikerpár Turkot s Tatárt, és a furcsa kis fészekenfentőt, Napot. Túr világbirodalmat alapít, de mikor megúnja fiai vetélkedését, mindegyiket egy-egy nagy tartománynak nádorává teszi. De a fiúk kirajzása sem tudja elhárítani a testvérharcot. Megindítja maga Mese királyné, ki elsőszülöttjében fogul el s folyton tüzeli a különben is szilaj és merész ifjú nagyravágását.

Hunor nem romlott lelkű, de nem eléggé erélyes a gonosszúsággal szemben s ez erélytelenségének következtében egyik hadnagya orgyilkossággal tolja félre nagyravágyó urának útjából az agg fővezért, Lődöt, ki Túrnak jobb keze, Magyarinak ipa, «jók java, rosszak réme volt». Komor aggodalmakkal s bánattal teljessé válik e tett miatt Túr alkonya. El-eltűnődik fájának sorsán, látományban vonul el előtte ennek jövője, de ebben sem nyer vigaszt. Látja: már itt az átok, mely örök. Gyilkos testvérharcba sodródik hat fia, a legkisebbik a tenger szigetein mit sem törődik atyja birodalmával.

A fiúk már hatodik napja vívják öngyilkos harcukat, ekkor rémítő látvány állítja meg őket: ég Túr király városa s követ érkezik, ki hírül adja, hogy míg ők egymással csatáztak, ellenség rohanta meg a várost s maroknyi serege élén Túr király elesett. Mialatt az agg király az ellennel vívta reménytelen harcát, a városban felázadt a csőcselék s felgyújtotta a királyi székhelyet. A királyfiak, feledve gyűlöletüket, rohannak a vész helyére. Az ellenséget le is verik, de akkorra már anyjuk is áldozatául esett a tömeg dühének. A gyász egyesíti a fiúkat, de az osztozás ismét hadba keveri őket. Törik, rontják egymást; időnként egy-egy magasba törésük csodát tesz,

Ujong az Ég, mily szép, szilaj,
Isteni vérű ősi faj! . . .
De ha dicsük már-már égig ér,
Jön a végzet, az átok, az ördögi vér . . .

Hiába szállott le tehát isten az égből, hogy dicsőbb új fajt hívjon életre, ezt már a második nemzedékben megrontotta az asszony s átkos örökségül hagyta rá az ördögi vért.

A végzetes örökség, a széthúzás átka az a mag, melyből sarjad az egész faj romlása, s ez az az egységbe fogó gondolat, mely körül csoportosul a költemény egész cselekvénye. Kozma Andor visszatért az epikai fölfogás ősi módjához: a végzet sugalmait leste a mult

szavában, ennek rabjai a hősök, ez intézi fajok sorsát. Nem nevezi ugyan eposznak költeményét s ez által sok formai hagyomány nyűgétől mentesíti magát, de viszont szellemben és hangban szinte áhítatos tisztelettel ragaszkodik az eposzköltés nemes hagyományaihoz.

Alapeszméje szilárd egységbe fogja a költeményt s ennek tudatában menetét kedvvel s az egység megbontása nélkül aprózza el élénk és festői jelenetekre. Hatásos képek során, színes, gyönyörű nyelven, édes zenével csengő versekben hömpölyög tova cselekvénye. Az első rész a szerelem s a hadra készülődés élénk képeiben pereg le előttünk. Ezeknek a képeknek megvan a maguk hajnali friss levegőjük is: eleven lendületük sikerülten érezteti azon idők fiatalos tettvágyát. Friss, szinte odalehelt gyöngéd színekkel festi a tavaszi mámorban virágzó föld életét, a szerelmes ifjak mulatozását s az első dal kiadását Ős boldog szívéből. E tavaszi ujongás képe igaz költői hatással érezteti a föld tavaszának s az isteni szívben sarjadó földi szerelemnek boldog izgalmát s önfeledt mámorát. Bájos idilli kép Túr és Mese találkozása: a felhajmalló érzésnek gyöngéd, meleg rajza. S e szerelmi idill bájos képeit nagy művészettel, szinte a magyar ornamentika játssi szövődése módján játszhatja be a harcot indító s harcra hívó képek közé.

A tavasznak ragyogó képei után küzdelmek jelenetei következnek, a költemény világa fokozatosan komolyodik, sőt komorodik. Itt is fel-felvillan egy-egy élénk, friss lendületű kép, de lassanként a küzdelem már nem a harc részegítő mámorát jelenti az ember számára, hanem keserves kényszerűséget s valami megadó resignatio árnya borong képein. E küzdelmeknek egyre borúsabbá váló jelenetei között van egy különösen élénk, a *Vágtatás* című, mely a vezérgyilkos Kaczornak s hitvány társainak menekülését festi. Rohanó az előadása, de pihenőül közben-közben felvillantja az elvetemült léleknek durva akasztófahumorát, mely még nem ecetesedett cinizmussá. A gonosz lélek hajszájának végére költői módon vetít engesztelő sugarat azzal, hogy e rossz indulatokkal telt szív «urát szerette, híve volt és érte gyilkolt, érte holt».

Alakjaiban nemesak az eposz hagyományainak megfelelően, hanem conceptiója értelmében is főként faji vonásokat tüntet föl. Lélektani igazsággal festi embereit, kik még egészen az érzelmek rabjai s ezeket eleinte még szavakba se tudják foglalni. Turul és Inda meglátják egymást «s ők már menyasszony s vőlegény». Finom pszichologia van abban is, a hogy' rajzolja, mint gyarapodnak ez egyszerű lelkek újabb érzésekkel. Különösen Túr fiaiban kitűnően tud jellemzetesen faji sajátságokat egyéni színben megjeleníteni, anélkül,

hogy elhalványítaná ezeket. Fajokat képviselnek e pompás alakok, de egyéneknek is étellel teljeseek. Változatosan festi a királyfiaknak jutó vidékek különféleségét s meggyőzően az ember lelkét eltérővé formáló voltukat. «Egy ősi törzsön mennyi ág s mindnek világa más világ.» Mily étellel és költészettel teljes pl. Ugor lelkének gyors áthasonulása északi honához s megtelése annak a valót «meghősiesítő» képzelődésével, hősi képzeteket keltő miszticizmusával. Milyen különféle kép tudja megjeleníteni mindegyikben a végzetes keménységet, a hetyke «vagyok olyan!» hánytorgatását. Mesében finom tapintattal van rajzolva az ördögi szilajság; nyilatkozásában nem igen haladja ez túl a leányos szeleverdiség határát, de szeszélyeiben, a hajszolt férfias szerepben, a harcba kotnyeleskedésében mégis kiérzik, hogy Urdung vére izgágálkodik benne.

Sokszor kedves magyar patriarchalis életviszonyok tárulnak föl előttünk a messze ázsiai képek során. Turul király csupa magyar vonásból van összetéve; olyan, mint valami halk, komoly magyar úr: csupa szép érzés, szótlan, nemes önérzet, mély, meleg hang. Feleségének halála is oly kedvesen magyaros: férje koporsójára ráborúl s ott hal utána szeliden. Az öreg Láp király alakján diszkrét, kedves népies humor játszik: az elzákányosodott kedvű, gyanakvó, kelletlen, kicsinyes vén paraszt komikuma van benne királyivá nemesítve. A mythologiai anyag általában kissé szegényes és az is talán rationalisabban van feldolgozva, hogysem őszinte hit gyanánt áradhatna hősei lelkéből, bár itt-ott meggyőzően tudja éreztetni, hogy a hősök benső kapcsolatban érzik magukat az égiekkel.

A költemény megtartja tárgyias hangját, de éppúgy vannak benne fájdalmas allúziók az októberi forradalomra, mint *A nagyidai czigányokban* a szabadságharcra. A *Lázadás* élénk képein érzik, hogy az élet, a közelmúlt adta hozzá a színeket s az alakokat. Minden forradalomnak megvan a maga Tuprija s a maga kis Tukója és nagy Tahója, de a költői nagyon ismerősöknek tetszenek előttünk. Ilyen allúziót láthatunk abban is, hogy a lázadás bukása után a lázító Tupri gyikká válik, elszökik s kineveti áldozatait. Lód meggyilkolásában Tisza Istvánra látszik élénken emlékeztető vonatkozás. Ennyit megállapíthatunk, többnek erőltetése tévútra vinne s bizonyára ellenkeznek a költő intencióival is.

Egy nagyértékű költői múlthoz teljesen méltó lendület az, mellyel Kozma Andor e nagy művében a magasba szárnyal, honnan népek sorsára, fajok végzetére nyílik kilátás. Ha lehangoló is a vég, mégis csak a csillagok felé tör benne a költőnek s általa nemzetének lelke. Gyötrő látománya után Túr a vigasztalást csak Magyar fiában

látja, kiben egy égi dicsőnek s egy földi deréknek vére vegyült. E magból kelnek ki majd a hősök, kik megőrzik az ősi fajt. A költő hisz abban, hogy nem szakadt meg végkép e hősök sora, s a sok küzdelem sem ejti kétségbe.

A harc nem égi, ám ha van,
Azt meg kell vívni bátoran.

Ezt hallja atyjától az élet egyik férfias parancsszavául minden turánok atyja, Túr. Ilyenül cseng a mult mérhetetlen távolából a mi fülünkbe is a költő ajkán számtalan megharcolt küzdelem után s számtalan ránk váró harc előtt.

Kéky Lajos.

PASQUALE VILLARI EMLÉKEZETE.¹

Pasquale Villarit a magyar Akadémia 1877-iki nagygyűlésén választotta meg külföldi tagjául Fraknói Vilmos ajánlására, ki utalt az ő már akkor ismert két nagy, Macchiavelliről és Savonaroláról írt munkájára és arra a körülményre, hogy az olasz történetírók közül csak egy, Cesare Cantu tartozott akkor Akadémiánk külső tagjai közé.

Villari tényleg már akkor nagyon előkelő helyet foglalt el Olaszország történetírói sorában, bár még csak ötven éves volt. Személyét az a nimbus is környezte, amely az olasz risorgimento után mindazokra kiterjedt, akik a nemzeti felszabadulás első, legvészesebb idejében küzdöttek a nagy nemzeti célokért. Mint nápolyi származású, a 21 éves ifjú tanárával s később barátjával, De Sanctisszal együtt résztvett az 1848-iki nápolyi forradalomban, de míg mestere fogságba került, neki sikerült elmenekülnie Flórencbe, ahol később, pisai tanársága után, egész, hosszú életére megtelepedett, rendkívüli kiterjedésű irodalmi tevékenységet fejtett ki s mint az ottani Istituto Superiorén a történelem tanára, számos tanítványt vont maga köré.

Már fiatalkori politikai szerepe s az a megbecsülés, amelyben az újabbkori olasz politika a tudomány embereit állandóan részesíti, hozta magával, hogy a parlamentári szereplést egészen el nem kerülhette, bár attól aránylag korán visszavonult. Volt képviselő, 1884-től kezdve szenátor, közoktatásügyi miniszter is a Rudini-kabinetben. Tudományos tekintélye őt a római Accademia dei Lincei elnöki székébe

¹ Az Akadémia 1922 december 18-iki összes ülésén megtartott emlékbeszéd.

emelte, mint kiváló szónok és a nemzeti eszme fényes képviselője soká viselte, a tevékenységét Olaszország határain túlterjesztő Società Dante Alighieri elnöki állását.

A magyar emigráció idejében barátságot kötött a szintén Flórencben megtelepedett Pulszky Ferenczel. Ez az összeköttetés volt közvetítőm, midőn vele a múlt század végén megismerkedtem ; látogatásomat kölcsönös könyvküldemény és levélváltás is követte ; 1907-ben láttam utólszor Flórencben az akkor már 80 éves, de még változatlanul élénk szellemű nagy tudóst. Külseje magán viselte a risorgimento nagy kora vezető embereinek jellegét ; egy kissé a mi Helfynkre emlékeztetett, de nagyon finomított kiadásban. Lényében nem volt semmi tudósi pedanteria, semmi érzetése fölényének ; bájos társalgó volt, de olyan, ki nemcsak előadást tartani, hanem hallani és értesülni szeret ; kellemes, szelíd nyugalom, nyájasság és derű fejezték ki lelkének szilárd egyensúlyát. Levelei, melyeket bírok, ép oly kifejezői lekötelő figyelmének és érdeklődésének, mint nemzetünk iránti meleg rokonszenvének.

Történetírói pályája 1854-ben a történelem bölcséletének fejlődését tárgyazó tanulmánnyal kezdődött ; követte ezt egy másik, melynek tárgya a latin és germán műveltség összehasonlítása Olaszország szerepe szempontjából. Savonarolájának első kiadása már 1873-ban jelent meg ; leghosszasabban dolgozott Flórenc történetének két első századát ismerető művén, melynek egyes részei már a hatvanas évek végén jelentek meg, míg a teljes mű csak 1891-ben. Macchiavelli-jének első kiadása 1877-ből való. Már aggkorában a Hœplécég jubiláris Villari-kiadásában jelentek meg az «Invasioni barbariche in Italia» és az «Italia da Carlo Magno alla morte di Arrigo VII», mely amannak mintegy folytatása.

Ezek közül a magyar közönség legjobban Savonarolát és Macchiavellit ismeri, melyek fordításokban is megjelentek.

«La storia di Girolamo Savonarola e de' suoi tempi» Villarinak talán valamennyi közt legkiválóbb és legnagyobb hatású műve. Bámulatosan egységes és teljes mű, mely uralkodva e korszak és e történeti alak óriási irodalmán, új levéltári forrásokat is nyit meg, a figyelmet elejétől végig

lekötő, szinte érdekesítő olvasmány s mondhatni lezárja a csodálatos flórenci próféta-diktátor, puritán reformátor és vértanú egyéniségének és korának megismerését. Már itt nyilatkozik meg Villarinak az a művészete, amellyel a tárgyalandó alakot a maga korába beállítani, a kornak légkörét éreztetni s ezzel a megértés első föltételét biztosítani tudja.

Flórencben lakván, a szerző bőven meríthetett a korszaknak épen ott fölhalmozott gazdag levéltári anyagából, melyből sokat közöl is a függelékben. Megragadóan életteljes képekben vonulnak el az olvasó előtt Savonarola ferrarai ifjúsága, kolostorba vonulása és Flórencbe jövele; a Lorenzo il Magnifico korabeli Arno-parti Athen mély erkölcsi romlottságot rejtő csillogó szellemi élete. A dominikánus barát hőlcseleti és vallásos művei, melyeket a szerző ismertet, ép oly magyarázói korához való viszonyának, mint prédikációi, melyekből számos részletet közöl a könyv s melyek lassankint a hír szárnyaira emelték Savonarolát. Tanuivá leszünk annak a történeti jelenetnek, mikor a barát megjelenik Flórenc urának. Lorenzo de' Medicinek halálos ágyánál s zordonan megszabott feltételek után hűnbocsánat nélkül hagyja el azt. Amit Fra Girolamo megjósolt, az bekövetkezik: idegen hadak árasztják el Itália földjét a sujtoló Isten büntetése-képpen; a veszély első hatása Flórencben a Mediciek elüzetésében jelentkezik; a nép bizalma a próféta-barátot emeli a hatalom polcára, ki Jézus királyságát alapítja meg s az erkölcsök szigorú tisztulásának útjára viszi nemzetét. De ott támad ellensége, ahol legkevésbé várhatta: Rómában. VI. Sándor pápa a Medicieket pártolja és rossz szemmel nézi a barát reformatori munkásságát, mely az ő hatalmát is fenyegeti. A hivatások és csábítások nem tántorítják meg Savonarolát, még a bíbor ígérete sem: halad a maga útján, miközben az ellentét mindinkább kiélesedik közte és a Curia között. A villám lesujt egyházi átok alakjában; a barát azonban rendületlenül tovább prédikál. Nem a Mediciek összeküvése, a nép ingatagsága ássa végre alá a talajt lábai alatt; Flórenc kezd pártokra szakadozni; a tűzpróba, melyet a dominikánusok és franciskánusok egy-egy kiszemelt képviselőjének kellett volna kiállania, huzavonájával s meghiusú-

lásával súlyos csapássá lett, mely a próféta-prédikátor tekintélyét érte. Most már könnyen kerekednek felül azok, akik visszavágynak a régi Flórenc szabadabb erkölceibe s rettegnek a Rómával való meghasonlástól. A tömeglélek minél messzebb ment a rajongásban és hitben, annál gyűlölködőbb a csalódásáért való bosszúállásban. A San Marco kolostorát ostrommal veszik be, Savonarolát és társait gúny és szitok közt kísérik börtönbe. A pápai küldötteket már örömrivalgással fogadja a nép, követelve tőlük a barát halálát : kínvallatások, jogelcsavarások és rágalmak segítségével végre sikerül alapot találni az áldozat elítélésére, ki a lelki nagyság csodálandó példái után lép két társával együtt a máglya fölött felállított akasztófa alá.

Villari e műve befejezésében minden kétség fölé emeli azt a tényt, hogy Savonarola soha egy percre sem tagadta meg katolikus vallásának tanait s a későbbi reformátorok előfutárának csak annyiban mondható, amennyiben sorsa beigazolta, hogy Róma akkoriban mereven elzárkózott minden reformtól, olyantól is, aminőnek a szükségét később a reformáció sikereitől fenyegetett egyház maga elismerte. Gyönyörűen jellemzi a szerző a renaissance irodalmában és művészetében tündöklött szellemek mellett azoknak a férfiaknak a szerepét, akik «mint üldözöttek és elnyomottak összetartottak s mintegy külön társadalmat alkottak : beszédek — úgymond — durvák, okoskodásaik sajátságosak, könyveik hibásak ; de szellemök forrása kiapadhatatlan, mert a szívből fakad, a szívből, melyben érzik azt az eleven erőt, amely soha sem szikkad el, mely önmagában mindig táplálékot talál s a veszélyek és máglyák közepett megifjodik. Ők elbuknak, de vérök ezer és ezer követőt termékenyít meg : eszméik az emberi nem hitévé lesznek s többel járulnak hozzá, mint bárki az emberi műveltség megalapításához. A társadalom megújul, mert megmenti keveseknek bátorsága és vértanúsága, előbbreviszi a hősiség erénye és mi kezdjük belátni, hogy mikor az emberiség nagy lépést akar tenni a maga örök útján, a Gondviselés az igazság szentélyét nem azok előtt nyitja meg, akiknek csak elméje emelkedett és szelleme éles, hanem azok előtt, akik mindenekfölött tiszta

szívüek és nemeslelküek . . . Az igazi újjászületést két olasz kezdte meg : Columbus, aki megnyitotta a tenger útjait és Savonarola, aki a szellemnek nyitott utat. Amikor az egyik a szószékre lépett, a másik már bontogatta vitorláit, hogy hajóját az ismeretlen tengerek felé irányítsa. Az egyik új utat akart találni India felé és fölfedezte Amerikát ; a másik a hit helyreállításának s az emberi nem vallási egyesítésének útját vélte megtalálhatni, de vértanúságával csak azt mutatta meg, hogy e cél elérhetése végett hitszakadáson és véres küzdelmeken kell még keresztül menni . . . Mindketten kezökkel érintették az új világot, anélkül, hogy annak óriási kiterjedését megismerhették volna : az egyiknek jutalma békó lett, a másiké máglya . . . »

Míg Villari e művének befejezésében foglalja össze a tárgyalt egyén és kor nagy problémáit, Macchiavelliről és koráról írt könyvében egy, majdnem egy kötetre menő bevezetésben ad teljes képet az olaszországi rinascimento állásáról a XV. század utolsó negyedében úgy politikai, mint társadalmi és szellemi téren. Ez a bevezetés, a műbe foglalt korfestő részletekkel együtt, egyike a legragyogóbban megírt tanulmányoknak, melyeket e kimeríthetetlenül gazdag korról bírunk, s az egész műnek talán legértékesebb része. Persze, csak ebből az anyagból lehet ily élet- és színgazdag, ily változatos és tanulságos képet alkotni, de itt a mesteri kéz sem hiányzott annak megalkotására.

E fejtegetéseiben is főleg az ellentétek halmozódása az, ami megragadja az író. «Sajátságos ellentét volt — mondja — ama korszak embereiben, mely gyakran megfejthetetlen rejtélyként hat ránk. A tőlünk annyira különböző középkornak meg tudjuk bocsátani vad szenvedélyeit, bűneit vagy legalább megérthetjük azokat. De ha embereket látunk, kik úgy gondolkoznak és beszélnek, mint mi, kik a legőszintébb és legönkéntelenebb elragadtatással állottak a Beato Angelico és Luca della Robbia egy-egy Madonnája, az Alberti és Brunelleschi épületeinek légbeszökő ívei előtt, akiknek visszatetszett minden némileg nyers cselekedet, nem választékos mozdulat, és ha azt látjuk, hogy ezek az emberek ráadják magukat a legkegyetlenebb bűnökre, a legszemérmertlenebb

kihágásokra, mérget kevernek, hogy egy vetélytársat vagy egy veszélyes rokont eltegyenek a lábuk alól: ez az, amit nem tudunk megérteni... Féktelen energiával dolgoztak akkor az emberek, keresték és megtalálták az irodalom minden formáit, a prózában és a költészetben egyaránt nagy igazságra és könnyedségre tettek szert; megalkották úgy a szónoki, mint a diplomáciai, a történetírási s bölcséleti stílust. De eltűnt a vallásos érzés, meggyöngült az erkölcsi érzület és a formakultusz gyakran elnyomta a lényegét; oly hiba, mely több századon át jellemző maradt az olasz irodalomra nézve. Látva ezt a csodálatos szellemi tevékenységet, mely ezerféle formában mindig gazdagabban és fényesebben ismétlődik és mégis mindig a társadalmi és erkölcsi hanyatlás kíséretében jelenik meg, a történetíró, ki e kort tanulmányozza, megdöbben a rejtélyes ellenmondás előtt, mely jövő hajokat látszik jósolni. Amikor ez a baj, mely a népet a maga belsejében támadta meg, felszínre tör, a katasztrófa elkerülhetetlenné fog válni. E katasztrófának lassú, de folytonos előhaladása a legnagyobb értelmi fejlődés közepe: ez éppen a *rinascimento* története.»

Villarinak ez a történeti felfogása a tárgyalt korról a XIX. század utolsó szakának általános világnézetében gyökerezik. Azóta mintha egyetmást tanultunk és egyetmást elfelejtettünk volna. A mi korunk is nagy katasztrófán ment keresztül, amelynek élményei, kísérő és követő jelenségei érthetőbbekké teszik előttünk azokat az ellentéteket, melyek az olasz történetírót megdöbbentették; megtanítottak rá, hogy a magas műveltség az emberi természet legvadabb kitöréseit nem gátolhatja meg s kiábrándítottak abból a hitből, hogy a szellemi haladás, a nemzetek érintkezésének nagyrafejlődése, a demokrácia, a gazdasági és társadalmi érdekek közösége az erkölcsök szükségszerű nemesbülését és szelidülését fogják eredményezni. Azért nem hibáztatjuk, inkább irigyeljük a Villari nemes és boldog csalódását.

Ha a Macchiavelli történeti alakjának és jellemének plasztikai kidomborítása a kiváló történetírónak kevésbé sikerült, mint a kor életteljes megrajzolása, amint például neki sikerült a Savonarola vagy Guglielmo Ferrerónak az

Octavianus-Augustus bámulatosan életteljes megjelenítése, annak oka talán inkább ama jellem egységének hiányában, mintsem a jellemző hibájában keresendő. Villari föltárja az anyagot a maga teljességében, elmond mindent, ami a flórenci államtitkár életéről és működéséről megállapítható, a róla és műveiről megnyilvánult véleményeket is, bőségesen ad irodalomtörténetet is, Macchiavellinek nemcsak közismert politikai tanítását a *Principében* és a *Discorsiban*, hanem hadászati munkáját, továbbá flórenci történetét, vígjátékait, kisebb verses és prózai műveit s leveleit is behatóan, összehasonlító módszerrel s a későbbi kritika világában ismertetvén. Mégis, bár a mű elolvasása után benyomásunk mindenestre az, hogy a szerző helyes középúton jár, mikor sem a Nagy Frigyes kemény életét, sem a Macaulay rajongását nem teszi magáévá, egyébként a Macchiavelli egyéniségének igazi mivolta iránt teljesen tisztába jönni nem tudunk. Csak azt érezzük, hogy ebben az emberben a szellemi és erkölcsi értékek nem voltak egymással egyensúlyban, hogy csalódásai és életének sokszor méltatlan sanyarúságai sem tudnak hibáival kiengesztelni s hogy ami politikai megítéléseiben helyes, annak érvényesítése nem kívánta volna meg az erkölcsi szempontok teljes megtagadását. Mindenesetre sok okulást tartalmaz Villari e műve is és írói művészerete ezt az okulást élvezetessé is tudja tenni.

Kevésbé vonzó és élvezetes olvasmány a kiváló hisztorikusnak Flórenc első századairól írt terjedelmes, kutatásokon alapuló műve. Egységet ebben már azért is kevésbé kereshetünk, mert — bár valószínűleg már eredetileg egységes terv szerint, — mindenesetre különböző időkben megírt és közölt tanulmányok sorozata. A kor is — a X. századtól a XIV-iknek elejéig terjedő időszak — még csak kialakulását mutatja annak a Flórencnek, mely utóbb az emberi művelődés történetében oly fényes szerepet vitt. A szerző sokat foglalkozik a községi szervezet, a társadalmi és gazdasági alakulatok, különösen az ipari testületek fejlődésével. Színesebb lesz a kép, mikor a guelf- és ghibellin-pártokat látjuk a színen megjeleneni s mikor a pápaság és a világi hatalmak küzdelmének előterében a Dante monumentális alakja magaslik ki.

Villari e művével kutató történetírói feladatát teljesítettnek tekinthette, mert már öregkorában, különösen jubileuma alkalmából megjelent új könyvei Olaszország régibb történetének a közismert kútforrások alapján való rendszeres, de népszerűnek mondható feldolgozásai. A két könyv tulajdonképpen kiegészíti egymást s együtt adja Itáliának a külháborúk és külső becsapások szempontjából összevont történetét a római császárkor kezdetétől a VII. Henrik német császár haláláig, vagyis addig, ameddig a flórenci történet is terjed. Az időrendben első. «Le Invasioni barbariche in Italia» című visszanyúl ugyan egész a cimberék és teutonok hadjáratáig, de pragmatikus történetet csak Gallia és Germánia meghódításától kezdve ad s azután a birodalom kettészakadásának nyomán a nyugati fél sorsával foglalkozik. Attila és a hunnok az egykorú források sötét színezésében széles helyet foglalnak el a tárgyalásban. A népvándorlás során látjuk Itália változó uralmait. Odoakert és Theodorikot, Belisar és Narses vezérkedését, a longobardok küzdelmét a keleti császársággal, Pipinnek és a frankoknak benyomulását az olasz földre s Nagy Károly szervező munkáját, akinek császárrá koronázásával végződik e könyv.

A másik, terjedelmesebb mű címe: «L' Italia da Carlo Magno alla morte di Arrigo VII.» Ez a frank birodalom megosztásánál s a mohamedanizmus kezdődő európai előnyomulásánál veszi föl az elbeszélés fonalát. Csakhamar rátér magyar őseinkre, akik, mint a népvándorlás sereghajtói, a IX. század végén letelepedvén a Duna és Tisza mentén, nemsokára északi Olaszországot is nyugtalanítani kezdték betöréseikkel, melyekre valószínűleg a Berengar ellenfele, Arnulf bátorította először őket. Villari is elmondja róluk, hogy pusztító fergetegként nyomultak előre Európában, hogy turáni faj voltak és az Ural aljáról származtak. Az új hazában szervezett fegyveres erejüket 216,000 főre becsüli, amiről egy milliányi népességre lehet következtetni. Mikor előnyomulásukkal a szlávországot kétfelé osztották: «nomádok és vadak» voltak, nyers húst ettek, amiért az a hírok kelt, hogy emberhússal is táplálkoznak és ellenségeik vérért isszák. Vagyonuk legértékesebb részét sok lovuk alkotta. Kicsinyek voltak,

bemélyedt szeműek, fejüket borotválták, csak három hosszú, vállaikra lógó varkocsot hagyva meg hajukból. Kitünő nyíl-lövők és lovasok lévén, szinte centauroknak látszottak; a menetelésben kitartást tanúsítottak s egyetlen foglalkozásuknak a hadakozást tekintették. Az országokat, melyekbe betörték, kifosztották s az öregeket, nőket és gyermekeket kardra hányván, csak a legizmosabb ifjakat hurcolták magukkal. Könnyű volt a szlávok között előnyömulniok, mert ezek egymással meghasonlottak s körülbelül egy félszázad óta rémei voltak Európának. A Lechmezőn szenvedett vereségök után könnyen az a sors érhetne volna a magyarokat is, amely az avarokat eltüntette a színtérről; de ők a kereszténység fölvétele által megmenekültek a pusztulástól s I. István alatt államot és királyságot alapítottak. Másodízben maga a szorongatott Berengár hívta be őket Felső-Olaszországba, de ez a hazaárulása — mint Villari mondja — nem sokat használt neki, mert a magyarok egész Paviáig elpusztítottak mindent. anélkül, hogy ezt az utolsó olasz «király»-t a bukástól és haláltól megóvhatták volna.

A továbbiak érdekesnél érdekesebb koresemények változó képeit állítják elénk. A szász Ottók uralkodását, kiknek kíséretében megjelenni látjuk a nemes Gerbertet, utóbb II. Sylvester pápát. A normann uralom térfoglalása Délolaszországban a hatalmas Guiscard Róbert vezetése alatt, találkozik az Investitura-vitával, VII. Gergely tragikus sorsával és Rómának a saracének általi feldúlásával. Majd a városi községeknek államokká alakulását kísérvük figyelemmel; átéljük a Hohenstaufenek korát, Barbarossa Fridrik hódítói bevonulását Északolaszországba, II. Fridrik regényes, a talajhoz és környezethez idomuló uralmát Délolaszországban. A flagellánsok vonulnak el szemünk előtt s az Anjou Károly zord alakja, aki megtöri a német császári uralmat olasz földön s vérpadra küldi az utolsó Hohenstaufent. VIII. Bonifác és a Colonnák végzetes viszálya s a francia beavatkozás már előjelei a pápaság avignoni rabságának és Róma özvegységének. VII. Henriknek, kihez a ghibellin Dante oly nagy reményeket fűzött, váratlan, korai halála olasz földön a balvégzet bekövetkezésének utat nyit, egyúttal azonban az emberi

szellem fejlődésében egy új korszak, a renaissance hajnalhasadásával esik egybe.

Villari, aki ugyancsak eléggé érdemesült a történeti kutatás terén, mégis szükségesnek találta mintegy megmagyarázni és indokolni azt, hogy e két könyvét nem a szakemberek, hanem a nagyközönség számára írta. Amit e tárgyra nézve e könyvei előszavaiban mond, az nálunk is, hol a kutatás és adatközlés és másfelől a feldolgozás közötti arány kezd veszedelmesen megzavarodni, megszívlelendő volna.

«A levéltári kutatásokra szükség van — úgymond — hogy minél jobban és biztosabban tudjuk a nagyközönségnek szánt elbeszélő történetet megírni. Mi azonban a tankönyvekről, melyeket az iskolából kilépve eldobunk, egyenesen az oly könyvekre megyünk át, melyek szaktudósoknak valók... (Olaszországban szükség volna oly sorozatára a könyveknek, melyek a nemzet különböző korszakait különböző szempontokból tárgyalják. Ilyen gyűjteményei vannak Európa minden országának s Észak-Amerikának is, miért ne legyenek — úgymond — nekünk is?» És másutt: «Sokan elítélik a népszerűen írt könyvet. Én pedig ezúttal nem szándékoztam tudós könyvet írni... Azt hiszem, téves eljárás majdnem kizárólag új okmányok gyűjtésével foglalkozni és nem törődni a céllal, amelyre gyűjtetnek... Történelminktől joggal megkívánjuk, hogy kifejtse, megmagyarázza a nemzet életét, jellemének, szellemének kialakulását. Ez mind csupán okmányok közlésével el nem érhető.»

Ezzel azonban nem merítette ki a modern történetírás feladatainak megállapítását. «Az a történetírás, — írja a «Primi Secoli» bevezetésében — amelyre mi törekszünk, ismeretlen volt a régiéknél. Mi okait fürkésszük azoknak a tényeknek, melyeket a régiéek csak leírtak. Mi ismerni akarjuk az emberek törvényeit, szokásait, eszméit, előítéleteit, míg a régiéek csak az emberi cselekedetekkel és szenvedélyekkel foglalkoztak. A XV. század politikai tudománya főképp az ember tanulmánya volt, a mienk főképp az intézményeké.» És másutt: «Egy nemzet történetének megírására nem elég egy embernek vagy keveseknek a munkája; bizonyos tekintetben magának a nemzetnek a munkája szükséges hozzá.

Csak sok tudós és sok nemzedék együttes munkássága valószínűsíthető meg ezt az óriási feladatot . . . Nálunk — úgymond — régóta mindenki a maga számlájára dolgozik ; hiányzik az az összhang és összeköttetés, amely szükséges arra, hogy az egyesek munkájával egyúttal az egész nemzet munkája is előrehaladjon.»

Villarit nemzete általában a XIX. század második felének legjelentősebb olasz történetírójává ismerte el. Csak ő az, aki a történetírás minden fájában egyaránt kiváló volt, aki kutatott és elbeszél, okmányokat közölt és ismertetett s egyszersmind nagy alakok és korszakok lélettéljes, hatalmas synthesisét adta, eszében és szívében újra élte át az elmúlt korok nagy emberi problémáit, szóval a szó legteljesebb értelmében történetíró volt.

S míg úgy formában, mint gondolkozásában és érületében tipikusan olasz maradt mindig, teljes elfogulatlansággal ítélte meg nemzetének hibáit, úgy mint más fajokhoz való minden vonatkozásait s nagy elismeréssel és rokonszenvvel viseltetett úgy az angol, mint a német szellem alkotásai iránt. A történetet mint tudományt sokkal magasabbra helyezte és sokkal inkább meg akarta óvni tisztaságát, semhogy annak igazságait bármily doktrinának feláldozta vagy csak alárendelte volna ; ilyen értelemben volt pozitivistá történetíró, nem mintha az emberiség eszményi céljait a történeti fejlődés tényeinek vizsgálatában szem elől tévesztette volna.

Őt néhányan az úgynevezett neoguelf történetírói iskolához számítják, mert az egyház történeti fejlődését nem a materializmus vagy szélső radikalizmus szemüvegén át nézi, s az egyház függetlenségét az olasz nemzeti és állami célokkal összhangba hozni igyekszik. Egyik Dante-beszédjében sajnálja az egyház és az állam közötti ellentétet ; de ő a bölcsek közepúton halad azok között a guelfek között, akik — mint az «Invasioni» előszavában mondja — «mindig dicsérni akarják a pápákat és igazolni tetteiket» s ama ghibellinek között, akik viszont «mindig korholni akarják őket, homályt borítván arra az óriási szerepre, melyet Olaszország történetében vittek». A reformációban a germán szellem diadalát látja a latin szellemmel szemben s ezért a latinságnak, tehát az

olaszságnak is helyét tovább is a katolikus egyházban keresi, amelyen kívül nem helyezkedhetik s amiért feladatának kell tekintenie a vallás és a művelődés munkáját is elvégezni.

Villari jelentősége nemzetére gyakorolt hatása szempontjából is nagy; tanári és irodalmi működése, előadásai, könyvei, felolvasásai és beszédei egyaránt hozzájárultak e hatáshoz. Számos tanítványt nevelt s könyveiben a legnemesebb szellemi táplálékkal látta el az olasz közönséget, különösen az ifjúságot. És itt nem szabad megfeledkeznünk rendkívül elterjedt socialpolitikai dolgozatairól sem, melyekben a munkásvédelem számos gyakorlati kérdését tárgyalta.

E hatásban nem csekély része volt beszédeinek is, melyeket különösen mint a Societâ Dante Alighieri elnöke tartott annak kongresszusain Olaszország különböző városaiban s melyekben legtöbbet foglalkozott a jelenkort mozgató nagy problémákkal.

E beszédei őt lelkes olasz hazafinak mutatják, de olyanak, aki a harcias irredentizmusnak nem volt barátja s a szellem fegyvereivel akarta az olasz faj felsőbbségét érvényesíteni.

A «Dante Alighieri»-társaság propagandisztikus célját senki nemesebben nem körvonalozta, mint ő.

«Alapszabályaink — így szól — világosan mondják, hogy hazánk nyelvének és kultúrájának terjesztéséről van szó, mindenütt, ahol — határainkon kívül — olaszok találhatók. Amerikában úgy mint Tunisban, Egyiptomban úgy mint a Trentinóban és Triestben, Corsicában, Maltában. Tessin kantonban stb. Bármily országban, bármily kormányzat alatt éljenek Olaszországon kívül olaszok, azoknak joguk van értelmi és erkölcsi művelődésre eszmei kapcsolatban az anyaországgal. Mi arra igyekszünk, hogy megkönnyítsük, előmozdítsuk ezt a művelődéseket nemzeti nyelvünknek és műveltségünknek mindnyájuk között való terjesztése által. Ez a célja, ez igazi létoka társaságunknak.» Ezt indokolja szerinte az olasz nyelv háttérbe szorulása, térvesztése a külföldön s különösen a németiség gyarapodó túlsúlya. «A nyelvben benne van — úgymond — mindaz, amit egy nemzet érzett, gondolt és szenvedett, benne rejlenek a nemzeti szel-

lem legnemesebb vágyai. Ezért akarjuk körülhordozni nyelvünket a világban mint egy eszményi fáklyát, hogy vele mindig új értelmi és erkölcsi kapcsolatot létesítsünk Olaszország és bárhol élő testvéreink között . . . A mi szent pártfogónk (mondja máshol) Alighieri, a mi hitvallásunk a haza : magas ideálért küzdünk, mely mindnyájunkat kell, hogy egyesítsen : Itália erkölcsi és polgári megújulásáért.»

Érdekesen egészíti ki e hitvallását az, amit 1900 március 16-ról hozzám intézett levelében írt :

«Mióta — írja — a Dante Alighieri elnökévé megválasztottak, nyíltan és nyilvánosan kizártam a társaság programjából minden politikát, minden irredentizmust. Kijelentettem, hogy mindnyájunknak a nemzeti nyelvre és kultúrára kell szorítkoznunk. Néhányan helytelenítették ezt, de az ország nagy többsége egyetértett velem s tagtársaink száma csakhamar megszorodott. Erre nézve garanciákat is nyújthatok ; sőt örülnék, ha lehetséges volna a német Schulvereinnal megegyezésre jutnunk bizonyos közös akcióra nézve. mert hiszen a szlávok közös ellenfeleink, a megegyezés tehát közös érdek volna.»

Bár az ő nagy tekintélye az egyesület vezetésében mindig érvényesült, kétségkívül éreznie kellett, hogy sokan a nemzeti aspirációk tekintetében is más utakon járnak ; általában korának sok uralkodó jelenségével mélységesen elégedetlen volt s talán ez volt egyik oka, hogy öregkorában a politikától teljesen visszavonult. Elégedetlen volt az iskolával is. melynek problémáival annyit s oly szeretettel foglalkozott.

«A mi régi iskolánkban — mondja egy 1897-iki beszédjében — bármily rossz volt, legalább benne lakozott az Isten, akinek az iskola szentelve volt. De ma az istenségeket oltáraikról lassankint ledöntögetik, anélkül, hogy valami egyebet tudnának helyökre tenni. És ahol az erkölcs lehányatlik, minden alászáll. Ha azt föl nem emeljük, szaporíthatjátok a görög, a latin, a bölcsészet vagy mennyiségtan óráit bármennyire, nem értek el vele semmit. Mint az életben. úgy az iskolában is, amit megszenteltünk, az megromlik és alányatlik.»

Később (1900) panaszkodik, hogy hiába beszél az embe-

rekhez a «Dante Alighieri» anyagi támogatása érdekében, úgy néznek rá, mintha a holdból jönne. Ámde ha rátér a miniszter-kombinációk fejtegetésére, akkor kigyúl arcuk, beszédjük megered s kezdik őt komolyan venni.

A napi politika elfoglal és megront mindent. Egy Savonarola-ünnepély alkalmával 1898-ban Villari ezeket a mi újabbkori viszonyainkra is megdöbbenően ráillő szavakat mondta : «A forradalom kezdetén mi hazánkban sok kiváló embert láttunk. Úgy látszott, mintha a föld termette volna őket ; már-már büszkék voltunk önmagunkra. De bevégeződ-vén a forradalom, ezek az emberek egyenkint eltűnedeztek, anélkül, hogy mások foglalták volna el helyöket ; és ez így ment tovább, mind rosszabbul és rosszabbul. Úgy hogy végre előáll a kérdés : micsoda sajtáságos nemzet az, amely a zsarnokság alatt hőöket terem, a szabadságban pedig házsártos veszekedőket?»

És ez nemcsak a multba elmerülő történész megrögzött elégedetlensége volt a jelennel, a «laudator temporis acti» duzzogása. Nagyon jól tudta ő, hogy mit nélkülöz és mit akar ; az ifjabb olasz nemzedék sok áldozattól és sok fájdalmas veszteségtől kímélte volna meg önnönmagát, ha a Villari bölcseségére jobban hallgatott volna.

Már a nyolevanas években egy német barátjához intézett könyvajánlásában felsóhajtott, hogy a nemzeti eszme, mely eleinte a nagyság és a haladás forrása volt, ma mindinkább csak elkülöníti, eltávolítja egymástól a nemzeteket.

Amily őszinte barátja volt a németeknek és az angoloknak, ép oly rokonszenvvel viseltetett irántunk, magyarok iránt is. Nem feledte el a forradalom-korabeli fegyvertársait. Nekem ezt írta 1899 utolsó napján : «Ön tudja, hogy Magyarország Olaszhonra nézve testvérm nemzet. A Garibaldi idejében vérök nem egyszer elvegyült a harcmezőn.»

Még közvetlenül a háború előtt (Nuova Ant. 1914 jun. 1) figyelmeztette honfitársait, hogy «az olasz nemzetnek inkább, mint bármelyiknek, kell megértenie és megértetnie azt, hogy az egyik nemzet polgárosodása föltételezi a másikat, hogy az egyiknek leveretése és lerombolása általános veszteség volna valamennyire nézve. És megért-

hetné azt is és megértethetné másokkal is, hogy azok a veszélyek, melyek a modern társadalmat fenyegetik, oly természetűek, hogy az azok elleni eredményes küzdelemre az összes művelt nemzetek egyesített erői szükségesek. Ezáltal válhatnék Itália a művelt világban a béke és haladás új elemévé».

Villari nem élte túl a háborút, melynek rombolásai, azt hiszem, több eszménye és álma szétfoszlását hozták magukkal, mint amennyit belőlük nemzetére nézve hódításai megvalósítottak.

Az előtte gyűlöletes fegyverzaj közepett húnnya be örökre szemeit 1917 decemberében Flórencben, több mint kilencven éves korában. Vajha holta után nemcsak emlékezé-
tének örökzöldje virulna tovább, hanem mindinkább elismertetnék és érvényesülne az emberiség javára az ő nemes szellemének mély történelmi tanulmányra alapított bölcs tanítása is!

BERZEVICZY ALBERT.

A PESSZIMISTA REGÉNY.

— Székfoglaló a Kisfaludy-Társaságban. —

Tisztelt Társaság!

A nemes hagyományokban gazdag Kisfaludy-Társaság szokássá tette, hogy az újonnan felavatandó tag kegyeletesen megemlékezik arról, akinek helyére megválasztották. Ez a tradíció boldoggá tesz engem, mert alkalmat ad leróni hálám egy olyan férfiú iránt, akinek nagy szerepe volt lelki életem és irodalmi elveim kialakulásában. Abban a korban, amikor az ember még tele van illúziókkal élettél, érvényesüléssel, sikerrel szemben, amikor csupa fantázia és vérmérséklet az egész ember, amikor a Herkules válaszútjára érkezik és egyetlen megmozdulásával dönt jövőendő sorsa, szerencséje vagy tragikumja fölött: kezembe került Haraszti Gyulának a naturalista regényről írt könyve. Húsz esztendő koromig alig olvastam komoly szépirodalmat. Tanulmányaim a legelvontabb humanisztikus tudományok körében mozogtak. Az ifjúság egyoldalú túlzásával egyenesen megvettem a belletrisztikát és irtózáttal fordultam el a modernizmustól epikában, drámában és lírában. Haraszti Gyula könyve volt az, amely megnyitotta szememet, hogy bele tudjon látni a regényírás feladataiba. Nem állítom, hogy ma már vakon aláírom a könyv esztétikai megállapításait; de az adatok óriási halmaza, amely az író rendszerező, világos, higgadt, minden indulattól, túlzástól, rajongástól és gyűlölettől mentes előadásában szemembe tárult, új perspektivákat nyitott meg előttem. Vele, sőt majdnem általa fedeztem fel az embert, akit a nagyon fiatalok sehogysem, az élemedettek gyakran rosszul, csak a nagyon bölcsek, öregek vagy a korán kiábrándultak ismernek helyesen. Érdekelni kezdett az emberi lélek, mint kísérleti objektum, a regény, mint módszere

a lélekanalízisnek, a szépirodalom, amelynek legkésőbbi hajtása, legmodernebb virága, legaktuálisabb programja a regény.

Ma már sok olyan megállapítása van Haraszti Gyulának, amellyel az enyém homlokegyenest ellenkezik. Most már kihúztam karomat az ő jóságos, erős, soha nem reszkető baráti kezéből; érzem is az önállóság tétova, félenk, elhagyott és réveteg bizonytalanságát. De Haraszti Gyulát csak annál jobban szeretem, irigylem és respektálok.

Haraszti Gyula abban a korban írt, amikor Magyarország nagy, erős és bizakodó volt. A kulturális fejlődés, az európai niveau, a nyugati irodalmakkal való megismerkedés, a magyar génusz nemzetközi elismertetése: ez volt a szellemi élet legfőbb ügye, a reprezentánsok feladata, a magyar társadalom lelki fényűzése, a demokratikus haladás végső illúziója. Mint egykor Franciaországban, Taine fiatalságában a bölcsélet terén, nálunk a kulturális tájékozódás és a nagy világirodalmi áramlatokba való bekapcsolódás körül hihetetlenül lázas, optimista illúzióktól fűtött sürgés-forgás, igyekvés, agilitás folyt. Akkoriban adta ki a Magyar Tudományos Akadémia a világirodalom remekeinek fordítását: olyan gyűjteményt, amelynek kis nemzeteknél párja nincsen a világon. Akkor jelent meg e sorozatban Haraszti Gyula könyve is a naturalista regényről.

Ez a könyv már egy hosszú irodalomtudományos munkásság eredménye. Haraszti, aki 1858-ban született, kezdetben középiskolákban; utóbb a kolozsvári és a budapesti tudományegyetemeken tanárkodott, eleinte a magyar irodalomtörténeti, kritikai és esztétikai kutatások körül szorgoskodott. Írt Csokonairól, Aranyról, Madáchról, a népies költészetről, mintegy felvértezve magát a nemzeti öntudat és a magyar irodalmi szellem tradícióival, hogy el ne tévedjen a francia lélek beláthatatlan útvesztőjében, ahova ízlése, nyelvismerete és pedagógiai ösztöne vonzotta. Ez a fáradhatatlan és törhetetlen ember, aki a katedrán töltötte életének felét, a másik felében könyvtárához és íróasztalához vonult vissza, hogy a francia irodalom reprezentánsait odaállítsa nemzete elé és megtermékenyítse a magyar kultúr-

életet. A francia lírai költészetről, Molière-ről, Corneille-ről és koráról, Edmond Rostandról, a renaissance francia színiköltészetéről és a színszerűségről írt munkái — a többi tengeri magyar és francia nyelvű essay, cikk és előadás között — kimeríthetetlen bányája a francia irodalom adatainak, az emlékezetes művek ismertetésének és kivonatolásának. Egy egész generáció munkáját végezte egymaga és egy generáció tőle tanulta a francia irodalmat. Olyan ember volt, aki értünk és helyettünk a végső lehelletéig dolgozott és elégett a saját önzetlenségének és önfeláldozásának lángjában. Az ilyen embernek örökké kellene élni, hogy minket, fáradt és kiábrándult epigonokat örök memento gyanánt figyelmeztessen kötelességeinkre.

Minden sokoldalú és széles skálájú kutató, reprodukáló, pedagógiai és kultúraismertető munkássága között talán ő maga is legtöbbre becsülte és főművének tartotta tanulmányát a naturalista regényről. Nem mondom, hogy ezt a kérdést végleg elintézte. Inkább széles és mély fundamentumot vágott, amelyre a magyar psziché sajátosságain keresztül talán egykor valaki felépíti a naturalista regény elméletét. Annyi bizonyos, hogy nem egy szempontot vetett fel, amely addig elhanyagoltan lappangott a magyar gondolkodásban. Ilyen a pesszimizmus és a regényírás egymásra való kölcsönhatása. Az a társadalom-pszichológiai folyamat, amely először az élet pesszimiztikus felfogásával a filozófiát, a szociológiát, a történetírás módszereit befolyásolta, aztán megváltoztatta a regényirodalom módszerét, végül a regényirodalom által az emberek szubjektív életszemléletét.

Az irodalmi pesszimizmus a naturalizmus egyik szükség-szerű konzekvenciája. De nem szabad azt hinni, hogy a naturalizmus a pesszimizmus édesanyja. Nincs naturalizmus pesszimizmus nélkül, de pesszimizmus volt és lesz klasszikus, romantikus, impresszionista, vallásos és atheista, nemzeti és internacionális, metafizikai és pozitivisták irányzatok alatt, csak a naturalizmus formálta meg mai robusztus és monumentális, majdnem azt mondhatnánk: mai demokratikus jelentkezésében. Minden gyermek hallott a byroni világfájdalomról, Goethe Wertherjéről, Schopenhauer, Nietzsche,

Heine, Lenau, Hebbel, Strindberg és Ibsen pesszimizmusáról, pedig ezek nem naturalisták és nem pozitivisták. Ma a naturalizmus elaggott és túlságosan sokat kompromittálva, félénk bizonytalansággal bujkál az irodalom homályos ligeteiben klasszikus körtemplomok, szimbolista dekorációk, kínai pagodák, dekadens hangulatú, perverz illatú virággruppok, prærafaelita szőnyegképek és kasirozott történelmi rekonstrukciók között. Thomas Mann és Pierre Loti, D'Annunzio és Bourget felháborodva tiltakoznak az ellen, hogy őket a naturalisták közé sorozzuk; de világszemléletük minden szentimentális humanizmusuk, minden lírai érzékenyedésük, minden impresszionista individualizmusuk mellett is a legsötétebb pesszimizmus tikkasztó és kábító illatát lehel. A naturalizmus őszintébben és brutálisabban csinálta ezt és legalább igazolhatta magát az elődök eszméletlen optimista túlzásaival.

Számtalanszor kimutatták már, hogy a természettudományok fejlődése nyomán a bölcséleti gondolkodásba bevontult a pozitívizmus, a szociológiába a történelmi materializmus, a politikába a forradalom, az irodalomba a naturalizmus. Először a klasszikusokat unták meg azok, akik az enciklopedistákat és a forradalmi kiáltványokat olvasták és megcsömörlöttek a légüres tértől, amelyben Corneille és Racine drámai hősei üres képletekké váltak, aminthogy egykor az alexandriai iskola és a Raffael után következő kor a maga heroizmusában is csak unalmas utánzata lett az antik minták felülmúlhatatlan szépségideáinak. A forradalom hősi hánykolódásaiban kimerült ember idegenül bámult az antik egyszerűség, az isteni és királyi pózok monumentális arányaira; megunt a szobrokat, akik évszázadok óta ugyanazt deklamálják és elálmosodott a mithológiai sokadalomban, amely ránézve már régen elvesztette jelentőségét és érdekességét. Rájött, hogy a klasszicizmus szükségképen csődbe jut a maga matematikai alapra fektetett szépségtípusaival és irodalmi chiché lesz belőle, aminthogy az is lett a császárság alatt minden napoleoni erőfeszítés és áldozatkészség ellenére.

Az is köztudomású, hogy reakcióképen a klasszicizmust a romantikus iskola söpörte el. A Victor Hugo után követ-

kező epigonok azonban ezt is korán kompromittálták. Amikor a világ már a gőzhajónál, lokomotivnál, az a szeptikus sebészetnél és a villamos magnetizmusnál tartott, ők még mindig gályarabokat, perditákat, csatornában született párisi gamineket mintáztak kolosszális arányú gipsz- emlékművekbe, éppen olyan hősi mozdulatokat és hősi deklamációt adva nekik, mint Corneille az ő antik félisteneinek.

Megunta tehát a világ a romantikusokat is, mivel a maga modern ösztönével öntudatlanul megállapította, hogy a szórakoztató irodalom, amely regényes helyzetek kieszelésében és emberfeletti jellemvonások megkomponálásában merül ki, elvesztette aktualitását. Az az irodalom, amely a középkorban a maga theológiai végcéljaival, vagy a nagy urak mulattatására irányuló mókáival a középkori misztériumok, a közjátékok, a Bocacciót követő novellák, a renaissance tréfagyártói, a rokokó émelgyős pásztorjátékai révén bizonyos kulturális hivatást töltött be, már elvesztette minden hatalmát a lelkek felett. Csodálatos, hogy éppen azt az irodalmat nevezik majd el *l'art pour l'art* irányzatnak, amely a szórakoztató irodalomnak egyenes ellentéte lesz. Pedig ha valamiféle irodalom, akkor a dekadens klasszicizmus és a XIX. század-eleji romanticizmus találta ki az anyagba dolgozó *l'art pour l'art* ideáját. Az igazán csak szórakoztatni akart, ellentétben a középkori vallásos irodalommal, amely moralista célzataival nyíltan bölseleti és theologiai célokat szolgált.

Mi sem természetesebb, mint hogy mind a kettő hivatás-szerűleg optimista volt. A romanticizmus az életet a valóságnál szebbnek akarta megmutatni, a theologiai irodalom a jelen élet szenvedései után a túlvilági boldogság jutalmával kecsegtette az emberiséget. Az új ember azonban eltávolodott a középkori ősök rajongó hitétől és elvesztette fogékonyságát a szórakoztató naivságok és a romantikus elképzelések szépsége iránt. Kiábrándult az optimizmusból is és nem tűrte, hogy neki, a nagybeteg gyermeknek halálos ágyára tegyék összes játékszereit : hadd törje össze türelmetlenségében vagy szeszélyében, minthogy úgy sem viheti el magával a más-világra. Eldobta magától az illúziók játékszereit, mert nem

egyezett bele a megsemmisülésbe. Ő élni akart, sőt szembe nézni az étellel, minden szépítgetés és minden moralizálás nélkül és előbb tudni akarta a diagnózist, mielőtt egyik vagy másik orvosághoz nyúlna.

Így bukott meg a klasszicizmus, romanticizmus, a moralizáló és a szórakoztató irodalom és vele az optimizmus. A modern olvasó látni és tudni akart s kedvetlenül követelőzve, természettudományos műveltségében elbizakodva, hitetlenségében és kiábrándultságában keserűen így szólt az írójához :

— Eleget jártam ligeteiben a finom és szórakoztató hazugságoknak. Láttam hősokeket, akik meghaltak az igazságért, szüzeket, akik elhervadtak ártatlanságuk keresztje alatt. De valamennyien felkeltek az előadás végén, lekapták csörgősipkájukat és megnyugtattak, hogy hiszen csak tréfa volt az egész, kigondolt történet. megrendezett színjáték és Zuboly, a takács, tisztességtudó, gyengéd és tréfakedvelő oroszlán, aki oly lágyan bömböl, mint a fülemile. Te, modern író, sem Shakespeare-t, sem Molieret, sem Dickenst, sem Thackeray-t nem múlod felül mesék, helyzetek kigondolásában és jellem-típusok alkotásában. Nem is ezt várom tőled. Istenek és királyok, gályarabok és keresztes lovagok sorsa nem érdekel többé. Egyetlen dolog van, ami érdekel s az én vagyok magam. Ennélfogva tudni akarom, hogy te milyennek látod az én életemet. Én homályos, lármás, unalmasan zakatoló zürzavarban élek. Orvos, mérnök, hivatalnok vagy kereskedő vagyok és egész nap lótok-futok, verejtékezem és verekszem, hogy a megélhetésem színvonalát fenntartsam vagy magasabbra emeljem. Ezzel vesződik az egész társadalomtudomány, ezért küzdenek a munkásszervezetek, ennek a kedvéért gyártják a tengernyi szociológiai elméletet, igen, nem érek rá semmivel törődni, mint az életem külső és belső rendjével. a kenyérgondokkal, a létfenntartás piszkos apróságaival; múlnak a napok s azokból a ragyogó elképzelésekből, amelyek ifjúkoromban megmelegítették a szívemet, semmi sem akar megvalósulni. Csalódásaim vannak. Szűk börtönbe gyömöszölt a sors, nincsen sem befelé, sem kifelé elég perspektívám. Jöjj és tárd elém az élet teljességét. Miért vagyok én

olyan elégedetlen, reményvesztett, fáradt? Jöjj és végy ki engem önmagamból és helyezz valami jól megvilágított emelvényre, hogy alaposan megfigyelhessem a mozdulataimat. az egész egyéniségem silhouettejét, állíts mellém egy tucat más orvost, mérnököt, szép asszonyt vagy gyermeket, statisztikát akarok látni, mert az értelmességem az összehasonlításokra, mérlegelésre és az átlagok kiszámítására rendezkedett be. Aztán csak bátran elő azzal a röntgennel, én huszadik századbeli ember vagyok, nem félek a tudóm, a vesém, a szívem fotografiájától. Úgy beszélj velem, ahogy felnőttekkel és nem serdülő leánykákkal szokás. Anatómia, kórbonctan, sexual-pathológia, ne kímélj, ne féltst, a lexikonból úgysis ismerem az összes betegségeket és megtanultam, hogy először a külsőt kell ismernem, hogy tisztába jöhessek a lelki motivumokkal. Nem tűröm, hogy a májamat rádiumemanációval, de a lelke- met ócska, kenetteljes és unalmas mesékkel kezeld. Az életem nehéz, üres, sokszor gyöttrő, körülöttem csupa szerencsétlen. félszeg, hibbant vagy rögeszmés ember. Gondok, félelmek. Durva, csalékony, hitvány mulatságok, felháborító igaztalan- ságok, gyógyíthatatlan betegségek. Mi ennek az oka? Erre deríts valami isteni világosságot és ne mondj nekem dajka- meséket. Ne hitesd el velem, hogy csak az én életem elvisel- hetetlen, különben édes, bájos, mennyei játék az élet. Ne csalj és ne bohóckodjál. Életet akarok látni, olyant, mint az enyém.

Így követelődzik a modern olvasó, aki unalommal és megvetéssel fordul el a jóakarattól csepegő, de művészi eszközök nélkül erőlködő együgyű anekdotázástól, a frivol tréfákban szellemeskedő vagy hamis szentimentalizmusban vonagló szórakoztató irodalomtól, amely hasonlít a korcs mákban bemutatott olcsó bazáriparművészet termékeihez, a százszor leöntött gipsz lim-lom, a kenyérből gyúrt emlék- szobrok és a bélyegekből ördögös ügyességgel összerakott Kossuth-portrait-k l'art pour l'art-jához.

A modern olvasó nem szórakoztatást, hanem igaz, őszinte, mélységes ellágyulást, erős, nagy lelki élményt kíván az irodalomtól, amellyel valóságos lelki nagytakarítást végeztet a maga bensejében, amely újjászületni és feltámadni akar.

Égi mannára áhítozik, amely helyreállítja és erőssé teszi az önfentartás küzdelmében. És ez a manna az ő számára kizárólag csak a tiltott fán, a jó és gonosz tudásának fáján terem.

Semmi sem természetesebb, mint hogy erre az egyetemes követelődzésre az irodalomban meg kellett jelenni annak, aki egyenes ellentéte klasszicizmusnak, romantizmusnak, szórakoztató irodalomnak, moralizálásnak és optimizmusnak, el kellett jönni Flaubert-nek.

Flaubert az életet mint egy szörnyű siralomvölgyet látja, tele megvívhatatlan sáncokkal, kivédhetetlen véletle-
nekkel, fellebbezhetetlen fátumokkal, üres illuziókkal, amelyek teljesülhetetlenségével minden épeszű ember tisztában van, de azokhoz mégis görcsösen ragaszkodik, kegyetlen tréfákkal, cinikus kontrasztokkal, a végén vigyorgó halállal, mely ellen nincs orvosság, s amely aránylag a legjobb és mégis legszörnyűbb megoldása az életnek. Csalódás mindenben. Szerelemben, kéjben, házasságban, állatok hűségében, természet igazságában, dolgok rendjében, észben, szívben, törvényekben és vak véletlenben s a végén (Bouvard et Pecuchet) a tudományban és az emberi gondolkodásban is. Nem tudunk semmit, tele vagyunk öröklött testi, lelki betegséggel, végzetes rögeszmékkal, kegyetlen sóvárgással, élvezetek vágyával és az élvezni nem tudás gyötrelmeivel: tények, tények mindenfelől, jóvátelhetetlen vastörvények, betegségek, az örültség határán mozgó különösségek, csupa korlát, amelybe minduntalan beleüti fejét jó és rossz ember, kicsiny és nagy, ostoba és bölcs, férfi és nő, gyermek és aggastyán, hívő és hitetlen egyaránt. Ezért nem kritizál semmit: nincs bátorsága morális magaslatoakra kapaszkodni, néz, bámul az életen, leírja, mint egy lelkiismeretes természetbúvár, kiválaszt, selejtez, rendszerez, regisztrál, mint egy alázatos szívű íródeák, könyvtáros vagy statisztikus, mellesleg költő is, belül szívében megsiratva a szomorú adatokat, a rossz statisztikát, dolyfős ember gőgjét, a hivatalok packázásait, az útált szerelem kínját s nem mer sem elítélni, sem felmagasztalni, mert maga is elveszett e nagy világchaosz reszkető szemléletében.

A régi epikusok minden földi dolgok felett való esalhatatlan ítélőszékbe helyezkedtek s osztották az igazságot saját

temperamentumuk vagy koruk előítéletei szerint. A romantikus iskola egy tökéletes világot látott jó és rossz emberekkel benépesítve; Flaubert úgy látta, hogy az ember sem nem jó, sem nem rossz, csak szegény halandó, mint Falstaff katonái. Az élet azonban silány, rendszertelen, brutális, vérengző és ostoba. Ez a különbség romantikus és naturalista regény között. Bovaryné szánalmas áldozata nemcsak a saját vérmérsékletének, de a környezetének is, sőt végső okon az emberi dolgok hívságos és véges és szomorú voltának. Az emberi dolgok lényege a tragikum. Az aktív ember önmaga és a helyzete és a világ egyetemes berendezkedése okán tragikai hős. Relatív nyugalom vagy türhető élet csak a passzivitásban, az együgyűségben, a mozdulatlanságban van, más szóval az élet annál könnyebben elviselhető, minél inkább hasonlatos az anyag életteleniségéhez.

Ez a pesszimizmus már a nihilizmus határát súrolja, s nem is kellett sokáig várakozni, hogy a kétségbeesett orosz fatalizmus szomorú gyümölcseit megteremje. Bizonyos, hogy a moralista megdöbben és felemeli tiltakozó kezét az egész flaubertizmus ellen, mert végső eredményében vagy forradalmi rázkódtatásokhoz, vagy halálos elernyedéshez vezet.

Nem kell azt gondolni, hogy a pesszimizmust Flaubert találta ki. A pesszimizmus már régen szinte alaptörvényévé vált a drámának, mintegy rangot adott neki és jogcímet a vallási misztikumok hordozására. A tragikum elmélete, amely egyike a legtöbbet vitatott esztétikai és lélektani kérdéseknek, minket két szempontból érdekel. Az optimista azt mondja, hogy a katharzis, a lelki megtisztulás kibékít az erkölcsi világrenddel, amely ellen a hős vesztére lázad fel. Megnyugtat és bátorságot önt a néző lelkébe. Bizonyítja, hogy van egy legyőzhetetlen erkölcsi hatalom, amely megvéd bennünket a titánok lázongásától. Ez a középszerűek kényelmes, polgári filozófiája. A pesszimista felháborodik azon, hogy minden Prometheusnak el kell bukni a társadalmi egyensúly nyomása alatt, amely visszaesésében agyonzúzza azt, aki megbillentette. Annyi bizonyos, hogy Aiskhylos és Shakespeare nem voltak az ájtatos rezignáció emberei. Drámáik objektivitása alatt maga a szerző is egy-egy lázongó

vagy melancholikus titán. És mi sem volna könnyebb, mint Homerosztól Dickensig és Aiskhylostól Ibsenig az idézetek özönével illusztrálni az irodalmi pesszimizmust. Az irodalmak egyébként csak utánczói vagy művészi formába foglalt megnyilatkozásai általános nézeteknek, amelyeket egyes korok az étellel, az ember rendeltetésével, a sors, vagy a végzet, vagy a Gondviselés hatalmával szemben vallottak. § az irodalmi pesszimizmust jóval megelőzte a vallásalapító pesszimizmus. Az egyiptomi vallás olyan, mint egy megfordított rengeteg gúla, amely a hegyén áll, beékelődve a halál borzasztó eszméjébe. Ebből szélesül el az egész egyiptomi életfilozófia, amelyben a földi lét ideiglenességét és sanyarú végzetéseit a túlvilági élet örökkévaló szépsége és határtalan teljessége fogja egykor kárpótolni. A judaizmusban nemcsak a sors, az ég, föld és a természeti erők kegyetlenek és rettenetesek, hanem maga az Isten is borzasztó, erőszakos és engesztelhetetlen. A judaizmus nem sokat bibelődik a túlvilági étellel: de mindig a jövő, a messze csillogó messiási nagy jövő az, ami elviselhetővé teszi Ábrahám fiainak a ma szörnyű, véres terheit. A kereszténység ezen alapszik: Ha valaki én utánam akar jönni, tagadja meg magát és vegye fel az ő keresztjét mindennap és kövessen engem: az én világom nem e világból való. Szükség az ember fiának sokat szenvedni és megvettetni a vénektől, a főpapoktól és írástudóktól. A mohamedánizmus imperialista szelleme az élet megvetéséből és a túlvilág gyönyörűségeinek ígéretéből termelte ki azokat a katonai erényeket, amelyek évszázadokon keresztül ámulatba ejtették a világot. Mindenütt élet helyett halál és másvilág, e siralomvölgye helyett a Paradicsom, angyalok, hurik, az örök jutalom, a kárpótlás. Jutalom pedig csak áldozatokért jár. kárpótlás csak nélkülözött jókért s ez mutatja, hogy a vallások alapítói az elégedetlen, dacos, sóvár és megcsalatott emberi lélek legkitünőbb ismerői voltak. A túlvilágra építeni rá a jelen élet rendjét, nyugalmát és szépségét, ez mindig hasznos és eredményes politika volt, valamint hogy a XIX. és XX. század kollektivistái, szindikalistái, radikális pozitivistái mindig akkor buktak meg, amikor az emberi tökéletesség mellett a jelen élet önmagában való szépségeire

és elröppenő örömeire alapítva akarták az elméletet gyakorlatilag megvalósítani.

Flaubert ezen a téren egészen keresztény. Ő is azt hiszi, hogy az ember csak vándor ezen a földön s amennyire irtózik a szenvedéstől, annyira szeret siránkozni. Majdnem kimondja, hogy az ember a pesszimizmus édes kéjéből táplálkozik és abból újul meg napról-napra az életakarása.

Hogy az életet, akárcsak Schopenhauer, az összes elképzelhetőek közül a legrosszabbnak tartjuk, ez még nem elég a pesszimizmushoz. Talán még ennél is fontosabb az, hogy az ember ebből a zord megállapításból a maga aktivitása számára micsoda konkluziókat hajlandó levonni. Flaubert maga a teljes passzivitás álláspontjára támaszkodik. Flaubert semmi más nem akar lenni, csak író. Ő a tiszta, társadalomtól, családtól, politikától és gazdasági élettől, társadalmi, sőt emberi ambícióktól mentes, szinte tiszta szellemmé finomult író. A szublimált író. Akinek eszejárása, szíve, temperamentuma, hibái, szeszélyei, betegségei is kizárólag irodalmiak. Aki a maga kolosszális egyéniségének mindennapi kicsinyességeiben, dühöngéseiben, szerelmében, ellágyulásában kizárólag író. Egy fotografáló gép, akinek szíve van: grammofonlemez, öntudattal, rengeteg tudással, finom agyszerkezettel. Aki nem pártember, nem moralista, nem kritikus, nem próféta, nem szónok, nem agitátor, nem vezér, nem közkatona, nem vallásalapító és nem hívő: csak író. Az agya, szíve, véredényei, az érzékszervei, a szeme, a füle csak arra való, hogy felfogjon és visszaadjon. Egy élő, hatalmas, háborgó, viharos tenger: mégis a nap, a hold, a csillagok, a rajta himbálódzó hajók, a beléje néző hegyek, a parti városok, a városokban nyüzsgő emberek s mindenekfelett az emberekben lakozó szenvedő, vérző, csetlő-botló, síró lélek fenséges, végtelen tükre.

Flaubert pesszimizmusa nihilista pesszimizmus. Majdnem ugyanaz, mint a Dosztojevski emberszerető, mártír pesszimizmusa. Lényege az, hogy a bajokon nem lehet és nem is érdemes segíteni. Ezen a ponton találkozik egy másik nagy francia íróval, akinek egész módszere, irodalmi technikája, művészi milieuje homlokegyenest ellenkezik vele, aki Mon-

taigne, Voltaire, Taine szkeptikus iróniájából építette fel a maga szintetikus és deduktív életszemléletét: a történelem élvezetes és frappáns udvari bohóca, a renaissance tréfacsinálók tarka palástjába bújt öreg raisonneureje, a Coignard abbék mosdatlan, de őszinte és meleg szavaival beszélgető Anatole France-szal. Anatole France a jókedvű, csendesesen rezignáló szatirikus álarca alatt éppen olyan nihilista, mint Flaubert vagy Dosztojevszki. Nála minden rossz, amit az emberi elme létrehozott, az állam gépezete, a társadalom rendje, a családi élet, a szerelem, a tudomány, ez mind csak játéka a képzeletnek, meg bizonyos gravitációs törvények eredője. A nagy történelmi nyomás sajtolja ki minden emberi intézményünket a szükségszerűség vagy a véletlen két nagy principiuma szerint. Anatole France szerint az emberi intézményekhez hozzányúlni annyit tesz, mint azokat még jobban elrontani. Az egyén nyugodjék bele abba, hogy a világ rossz, de aránylag még a legtűrhetőbben rossz. A szavak mások, a hangulat finom, könyvtárszagú, ódon zenéje középkori karének hűvös, márványoszlopos szerzetesi árkádok visszhangjában. A hang Jákobé, de a kéz, amely a betűket rója, az Ézsau keze. A lényeg, a tartalom a legfeketébb pesszimizmus, a tökéletes nihil gyászéneke.

Nem fektetünk súlyt a tartalmi helyességre, csak éppen a megkülönböztetés megkönnyítése céljából nevezhetnénk ezt realista pesszimizmusnak. A pesszimizmus határán belül megfér ugyanis az idealizmus is, amint azt Zola módszeréből látjuk. Zola még jobban tüntet az ő természettudományos világfelfogásával, mint Flaubert. Ő az emberi lelket éppen olyan analitikus vizsgálat tárgyává teszi, mint a mikrobákat. A világrendről való általános felfogása belülről kifelé alakul ki. Először elemeire bontja, szétvagdálja, a lehető legkisebb részeire osztja azt, ami a kezeügyébe akad. Az emberi lelket a szövetek alatt a vérsejtekben, az idegszálakban keresi, a villamos áramnak az élő vagy élettelen testrészeire gyakorolt hatását többre becsüli, mint a történelem vagy a költészet százados dokumentumait. Ebben természetesen éppen úgy túloz, mint a középkor tudósa a végső okok erőszakolásában. Egészen megfelelnek az ideális hatóerők szerepéről a társada-

lomban és a társadalom hatásáról az egyéniségre. Nála minden lélektani rejtély kulcsa az egyén szervezeti és hangulati adottságában rejlik. Alkohol, érzéki vágy, testi hiba, kilobbant indulat, ezek a hangulati értékek, amelyek az egyén fizikai szervezetére olyan hatással vannak, mint a sósav vágy az alkaloidok a gyomor működésére. És ez az író mégis idealista. Ő hisz az emberiség megváltásában. Ez a hit sokszor egyenesen utópiává válik, ő is a jövőhöz folyamodik, akárcsak a vallásalapítók vagy a romantikus optimisták. Mintha valami titkos megegyezés volna a pozitivista Comte és a naturalista Zola között, mind a ketten új vallást alapítanak, az igazság, az erkölcs, a szépség, az egyenlőség és a szeretet vallását. Ez az apostolkodó és a világot megváltó ideális pesszimizmus az élet legázolt katonáit az eljövendő szindikalista-világ hetvenhét paradicsomkertjével és hurik ölelésével vigasztalja.

Ahogy Flaubertnek meg volt ellenlábasa a túlsóparton, akként képviseli az ideális pesszimizmust Romain Rolland a legmodernebb regényirodalom terén. Romain Rolland együtt halad Anatole France-szal addig, hogy a társadalom csupa haszonlesés, hazugság, képmutatás, önzés, gyávaság és brutális küzdelem az egyén érvényesüléséért. Ő a hibát nem az egyén konstrukciójában, hanem a társadalom összetételében látja. Jean Christophe párisi tapasztalatai megdöbbentő és vigasztalan sorozata a legsötétebb képeknek, amelyeket valaha a pesszimizmus ábrázolt. De a következtetés, az a Zolához hasonlatos. Ő a küzdelmet nem látja céltalannak, hisz az erkölcs, az erő, a talentum, az igazság érvényesülésében. Ebben egyenes ellentéte Francenak. France a melancholikus titán. Romain Rolland a lázadó.

Most olyan időket élünk, amelyben a reális élet beállott a pesszimista költők és regényírók versenytársává. Jött a háború, utána a béke, az ő mindenféle örült és kegyetlen következményeivel. Bizonytalanság, rendetlenség, nyomor, terror, fájdalom és gabság. Mintha csak igazolása akart volna lenni a pesszimista regényírónak, hogy az ember született gonosztevő, akit csak korbáccsal, s az élet maga telhetetlen

moloch, akit csak önsanyargatással és emberáldozatokkal lehet féken tartani.

Azelőtt, a boldog századvégi aranykorban sűrű, sötét, tikkasztó athmoszférában élt az irodalom s szinte meg kellett sajnálni azt a szegény irodaloméhes kultúrlelket, amely a betű narkotikumával tengeti életét az utolsó évtizedek alatt. De ők nem engedték meg, hogy sajnálkozzunk rajtuk. Ők tudományosan kimutatták, hogy az élet nem jótétemény, nem istenáldás, hanem kemény, ostoba és szeszélyes ellenfél, amellyel szemben a stoicizmus és a fatalizmus fegyvereivel kell sikraszállnunk nekünk, szorongatott és védtelen halandóknak. Szép és gyengéd lelkű nők, a szerelem illatos virágai, a költők és művészek örök és hűséges közönsége, kéjjel kínozták magukat az életgyűlölet, a bestializmus, az emberi dokumentumok, a pathologikus idegélettan jelszavaival.

Azelőtt a szépirodalom filozófiai és művészi meggyőződésből szürcsölte a pesszimizmus édes gyönyörűségét. Most eljöttek az igazi bajok. Most az élet mutatja meg, hogy mit tud ezen a téren produkálni. És — ez az emberi kultúra örök törvénye — talán éppen ez buktatja meg az irodalmi pesszimizmust. Ameddig képzelt bajokban vergődtünk, addig édes elábrándozás volt a pesszimizmus. Most a halálos veszedelmek karjaiban erőre, bizalomra és hitre van szükség, hogy letiporjuk az Ananke, a Végzet, a Fátum őrzőgő Gigászait. Most odafutunk, ahol vigaszt és biztatást, erőt és reményt nyújt valami jótékony szellem: író, művész vagy bölcselő, prédikátor vagy Istennek egyéb nagykövete. Most talán eljön az optimizmus ideje, amely vagy a múlt, vagy a jövő ábrándjaiból veszi a küzdelemhez való energiát. Ideje volna, uraim, hogy megpróbáljunk élni.

SURÁNYI MIKLÓS.

SZÉCHENYI ISTVÁN NAGY MAGYAR SZATIRÁJA.

— Második közlemény.¹ —

II.

Ha a *Nagy Magyar Szatira* csak nyers, törmelékanyagot tartalmazna, ha csak naplójegyzeteknek, szellemes, gúnyos példáknak, vagy akár mélyenjáró eszméknek rendszertelen halmazata volna, szóval formátlan kő- vagy márványtömb, melyből művészi kéz alkothatna remekművet, akkor a *Nagy Szatirával*, mint irodalmi művel, mint egy lángelme szellemi termékével nem is lehetne foglalkozni. Az épülethez összehordott anyag, még ha az utolsó alkatrészig készen áll is az építéshez, nem jogosít fel, de nem is ad lehetőséget arra, hogy az épület stíljéről, konstrukciójáról, művészi hatásáról beszéljünk. Ha Széchenyi István csak önmagának írt volna naplót vagy feljegyzéseket, akkor csak ezen eljárásának lelki vagy politikai indokait boncolhatnók, mert már Gyulai Pál figyelmeztetett rá, hogy «Széchenyi inkább csak titkait bízta naplójára.»² Ellenben tudjuk, hogy Széchenyi látogatóinak az elméjét foglalkoztató számos témáját, a *Nagy Szatira* tömérdek szellemdús példázatát el-elmondotta. Mikor a *Blick* megjelent, sokan ezekre emlékezve ismertek rá a szerzőre. Ugyanez történt volna a *Nagy Szatira* megjelenése esetén. Szögyény, kinek látogatása alkalmából részleteket olvasott fel a műből, «Széchenyi munkában levő emlékiratának» nevezi a felolvasottakat. Bátran megmaradhatunk ezen meghatározás mellett. Így is, befejezetlenül és még átdolgozásra szoruló mivoltában kegyetlen és monumentális emlékirat a *Nagy Szatira* az uralkodónak, a dinasztíának, a monar-

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1923. évi 551. számában.

² Gyulai Pál: *Széchenyi, az író*. Olsó Könyvtár.

chia sorsát intézőinek, hogy ha az «új osztráki rendszert» — ahogy Széchenyi nevezi Schwarzenberg és Bach-művét — tovább folytatják, minden vesztébe rohan. A magyarságnak szellemében és erkölcsében való meggyilkolása egyben a monarchiának és a dinasztiónak is öngyilkossága. Ez a hatalmas célkitűzés teszi a *Nagy Szatirát* rendszeres művé minden rendszertelensége ellenére is. A folyton változó, az eszmék társulása szerint hullámozó anyag felett hatalmas, átfogó szempontok uralkodnak, mint óriás hegyek messze vidékeken. Mikor mindent sötétség vesz körül, mikor a kilátástalanságba vesz a jövő, Széchenyi látnöki szemmel néz a jövőbe. Kísérteties fény ez, de megvilágítja a tárgyakat: a témákat, az eseményeket, a személyeket. Széchenyi e reménynélküli időben még maga sem tudna komoly, fejtegető értekezéssel mit kezdeni. A célja is más, tehát szabadon kiönti lelke keserűségét, szabadjára ereszti tollát. Nem feszélyezi az írásban a forma. Amily alakban legkegyetlenebbül tudja szarkazmusát érvényesíteni, úgy veti papírra gondolatait, úgy állítja pellengére a rendszert és képviselőit.

1. A *Nagy Szatira* értekező modorban indul. Széchenyi a nemzeti egyéniség s ahhoz alkalmazandó kormányzási módszer szükségességét fejtegeti, kimutatva evvel szemben a Bach-rendszer nemzetgyilkos voltát és nevetséges fonákosságait. De Széchenyi csakhamar átcsap a párbeszédés formába, ami elevenebbé, plasztikusabbá teszi művét. Széchenyi szónokias temperamentuma is így jobban érvényre jut. A párbeszédés forma egyúttal alkalmat ad olyan helyzetek megteremtésére, melyekben a kómikum, a szatira még gyilkosabbá válik. Széchenyi írói fantáziájának is jobban megfelel a párbeszédés forma, mert Széchenyi élénken elképzeli, hogy Bach mint védheti rendszerét a császár előtt az audienciákon. Bach nemcsak mint vádlott szerepel a *Nagy Szatirában*, hanem mint önnönmagának és rendszerének leleményes prókátora. Széchenyi felteszi, hogy a császár is sejtheti már a misztifikációt, egy s más talán füléhez is jutott a rendszer végzetes hibáiról. Bach tehát, hogy pozícióját megtarthassa, minden furfangját és ügyességét felhasználja, hogy a császárt meggyőzze és állandóan a rendszer szükségességének és vál-

tozhatatlanságának hitében tartsa. Így válik a mű mindjobban Bach párbeszédeivé és pedig kettős formában. Bach beszél a császárral, de egyben beleszövi beszélgetésébe a másokkal folytatott disputáit, vagy a másoktól tehető és hallott ellenvetéseket, kritikákat, hogy mindjárt a maga álláspontját és védekezését is kifejtthesse. Így beszéli el a császárnak Szekírváry magyar főúrnak vaskos gorombaságait, kíméletlen ítéletét a rendszerről. Károlyi Szekírváryt költött személynek tartja, de lehetetlen benne fel nem ismerni magát Széchenyit, ki ilyen közvetett úton juttatja el véleményét a császár elé. Bachhal azután válaszaiban és védekezéseiben Széchenyi végigjátszatja a furfangos prókátort, a hatalomhoz görcsösen ragaszkodó minisztert, ki a barrikádokról jött s most a lakájokkal az előszobában lesekedik. Jelleme és politikája százféle helyzetben nyer így megvilágítást. A párbeszéd azután helyel-közzel inkább monologizálássá válik, véget nem ér, rendszertelen lesz, sokszor formailag is tökéletlen, mert nincs is jelezve, hogy tulajdonképpen már ismét Szekírváry beszél, majd meg ismét Bach válasza következik. Mindazonáltal az előadás maga folyton élénk, ötletes, rendszerint lebilincselő. A különböző személyekkel folytatott beszélgetések pedig, ha ismétléseket tartalmaznak is, de magát a tárgyat mindig más és más oldalról világítják meg. Például Bachnak párbeszédében a cseh cukorgyárossal, egy cseh észjáráson keresztül tárul fel újból a rendszernek minden hibája, az uralkodóról és a rendszer összes támaszairól való azon véleménye, melyet a magyarok szájából már hallottunk. De Széchenyi kifogyhatatlan szellemességét és elméjének gazdagságát bizonyítja, hogy példázataiban is mindig új, szarkazmusa is mindig friss sebeket vág, okfejtése mindig bővül.

Mindebben pedig a régi Széchenyire ismerünk. Amit Széchenyi társalgási modoráról, beszédeiről, korábbi műveiről kritikusai és jellemrajzírói megállapítottak, az mind fokozottabb mértékben áll a *Nagy Szatirára*. Érdeemes e jellemzéseket emlékezetbe hoznunk, találóbb szavakkal, mesteriebbekkel meg egyáltalán nem jellemezhetnők a *Nagy Szatirát*, mint írásművet. Másrészt célunk úgyis az, hogy

bizonyítsuk, hogy a *Nagy Szatira* írójában, a döblingi remetében a régi Széchenyi szól hozzánk.

Széchenyi társalgását csakúgy, mint írásmodorát mindig a szellem csapongása jellemezte. Előadásának érdekességet eszejárásának nemcsak mélysége, hanem egyidőben sokfelé irányulása kölcsönzött. Kecskeméthy Aurél a döblingi Széchenyi beszélgetéseit jellemezve, ezeket írta: «Megfigyeltem, — mondja — hogy néha tíz tárgyat is keresztülkasul egymásba font: vajjon megtartja-e a fonalat, vagy régi képessége szerint legombolítandja a fölfogott eszmecsomókat. És valóban nagyon ritkán történt, hogy elfeledte volna a kiindulási pontot.»¹ A *Nagy Szatirában* hosszú párbeszédembe a témák egész raja fonódik bele. Sokszor már azt hisszük, hogy régen elveszett a felvett fonál, midőn a mások beszédei által megszaggatott párbeszédekben egyszerre mégis előbukkan, mint sokáig a sziklák vagy földrétegek közt eltűnt patak. Sokszor Széchenyi figyelmeztetésével maga adja kezünkbe a fonalat. Vissza vezet tárgyához és gondolatmenetéhez, melyről azt hittük, hogy már maga is régen megfeledkezett. S amit Kemény Zsigmond Széchenyi beszédeiről írt, az szintén szóról-szóra ráillik a *Nagy Szatira* párbeszédeire. «Ő mindig rögtönzött — mondja Kemény — s ritkaság, hogy véleményének alappontjait előre kigondolta vagy feljegyezte volna. Élcei hasonlíthatatlanok, problémái élesek, eszméi világtapasztalatait és sok gyakorlati bölcsességét tanúsítóknak valának. Vannak beszédei, melyeken az ember végig ragyogni látja a lángész szívárványát: minden villanyos, csillogó, fantasztikus eszme föllegekből áll és egy-egy nagy gondolat elmosódott vagy szaggatott körrajzából.»² A *Nagy Szatirában* a párbeszéddek rögtönözve az adott helyzetben és az eszmék társulása szerint készülnek. Még az előzetes Schlagwortszerű feljegyzések is inkább csak arra szolgáltak, hogy egy-egy gondolatát és ötletét emlékezetébe hozzák. Széchenyi az íróasztal mellett beleéli magát a szereplők helyzetébe és beszédeket rögtönöz, melyekben egyik szó pompás szójátékra, másik új fordulatra ad alkalmat. Kemény Zsigmond

¹ Kecskeméthy Aurél i. m. 179.

² Kemény Zsigmond i. m. 316.

még egy szempontot emel ki különösen Széchenyi beszédeiben. «Végigtekintettem — úgymond — beszédeit s úgy látom, miként közülök éppen azokban, mik rendetleneknek és ziláltaknak tartatnak, gyakran egy magasabb és szellemibb neme az összefüggésnek létez, mely nagyobb vonzerő, mint a gondolatoknak és a szókötéseknek pedant egybeillesztése s ez által hódít, mert a szokellő modor és merész átmenetek közt a közönségben eszméket ébreszt akkor is, midőn maga nem látszik eszméket nyújtani.» E magasabb és szellemibb neme az összefüggésnek tartja össze a *Nagy Szatirának* első pillanatra széthullóknak látszó leveleit. Ez kapcsolja egymásba a párbeszégeket és nem csupán — mint Károlyi véli — «az eszmetársulás általános törvénye fűzi egybe a *Nagy Szatirának* komoly, fájó, szúró, humoros, szarkasztikus, véres képeit.»¹ Gyulai Pál éles kritikai szeme felismerte Széchenyinek, az írónak legjellegzetesebb tulajdonságát, midőn azt mondotta, «hogy könyveiben a gondolat és érzés uralkodnak a formán.» Sőt Gyulai szerint «éppen a naplóforma (hiszen Széchenyi naponta írt naplóiba) szoktatta rá Széchenyit, hogy magának írva semmi tekintet nem korlátozta, hogy az eszmetársítás után szabad röptet engedjen forrongó eszméinek és hullámzó érzéseinek.»² Mennyivel inkább el kellett hatalmasodnia Széchenyi írói szokásának a döblingi remetén, midőn szobájába zárva nappalokat és éjjeleket töltött írásai közt, teljesen átadva magát keserű gondolatainak és honszeretete lázongásának. Széchenyi elméjében feltámadtak az emlékezések. A jelen eseményeiről az ujságokból és látogatóinak elbeszéléséből tájékozva volt. A jövőt felkorbácsolt fantáziával, de látuoki szemmel is nézte. Mindez minden tevékenységtől megfosztva zsongott-bongott agyában, mint szobája, melyben számtalan chronometer ütötte az órákat állandóan, mintha Széchenyi csak azt akarta volna, hogy ne hallja saját lelkének zaját.

A *Nagy Szatirában* hangzik vissza Széchenyi lelkének eme zsongása. Többféle hang szólal meg egyszerre, de azért

¹ Károlyi i. m. I. 150.

² Gyulai P. i. m.

nem kuszált gondolatok és rendszertelen eszmék hangzavara ez. A *Blick* kritikusai közt is akadnak, kik a mű rendszerelenségéből irodalmi értékére nézve vontak le túlzó következtetéseket. Gyulai Pál is megírta, hogy Széchenyi, midőn a névtelen röpirat minden sorát összetöri, rendszer nélkül csapong és egészen átengedi magát féktelen felindulásának, mégis azt vallotta, hogy Széchenyi lángesze *Blick*jében nyilvánul meg igazán. Sőt igaza van Friedreich Istvánnak, hogy Széchenyi a *Blick*ben voltaképpen nem is a *Rückblick* sorait, állításait cáfolta, hanem az egész rendszer keretén belül taglalta a könyv hazugságait.¹ Széchenyi a *Nagy Szatira* írása közben is az egész rendszert látja maga előtt képviselőivel együtt és ha csapongva, eszmékről-eszmékre szökellt is, mégis a Neu-Österreich kormányzati alapelveit, a statusmasina egyes részeit — a tárgyiakat és a személyieket — az egész rendszer keretén belül veszi bonckése alá. Ez már maga rendszeres elmemunkát tételez fel. S a mű tárgyának, eszmekörének mind behatóbb, más és más oldalról való kifejtése, tehát a mű belső felépítése még inkább bizonyoság erre. Sőt az írás terjengőssége, az anyag szétágazása, a képek kaleidoszkopszerű változása után még csodálnunk kell Széchenyi azon képességét, hogy benn marad eszmekörében s annak központjába tudja állítani az összehordott rengeteg anyagot. Amint bámulattal hallgatjuk a tudománynak tanítását az agy tekerceiről, úgy nem tudunk betelni a csodálkozással a szellemnek azon sokrétűsége felett, melyet Széchenyi írása tár elénk. Néha már azt hisszük, hogy a gondolatok labirintusában, a fárasztó úton eltévelyedtünk, midőn Széchenyi újra kezünkbe adja gondolatmenetének Ariadne-fonalát. Kuszáltságában és bizarrságában is csodálatos mű a *Nagy Szatira*, olyan mint a tűzhányóhegyek munkája. Belsejükben forrnak, sziklákat görgetnek, tüzet szórnak, füstöt ontanak, majd kitörnek, pusztítanak és végül termékenyítenek. Széchenyi lelkében a Bach-rendszerrel szemben az igazság szenvedélye, vagy még helyesebben a hazugság gyűlölete lángolt, mert a hazugságot tartotta

¹ Friedreich I. i. m. 258.

minden üdvös, maradandó alkotás legfőbb akadályának. Ezért akarta összezúzni és a szarkazmus égető lánvjával megsemmisíteni a misztifikáción alapuló rendszer képviselőit.

2. Tárgyi szempontból a *Nagy Szatíra* anyaga a Bach-rendszer hármás iránya: az abszolutizmus, centralizáció (a bürokráciával) és a germanizáció körül csoportosul. Széchenyi mindhárom iránynak ellensége nemcsak elvi alapon, mert Széchenyi sohasem kötötte politikáját mereven elvekhez — hanem mint reális és fáját szerető magyar államférfiú. Ez már eleve megszabta a döblingi remetének álláspontját az új osztrák rendszerrel szemben. A *Nagy Szatíra* azon alapvető kormányzási elvből indul ki, hogy minden nemzetet csak a saját karaktere szerint lehet kormányozni. A magyar-nak a törvényes, alkotmányos, az önkormányzati elveknek és a nemzeti tulajdonságoknak megfelelő kormányzás a sajátja. A Neu-Österreich felépítői homlokegyenest ellenkező rendszerrel kísérleteznek, melynek minden porcikája idegen a nemzet lelkétől. A centralizmus önmagában beteg gondolat ott, ahol különböző természetű és történelemmel bíró nemzetek kormányzása a feladat. Mennyivel egészségesebb és természetesebb a magyar alkotmánynak a bürokratizmustól mentes önkormányzati szelleme. Széchenyi mindenekelőtt tehát tökéletesen nevetségessé teszi a rendszer intézményeit, a status-masina minden kerekét. A germanizálási törekvés pedig egyenesen a magyar nemzet egyéniségét támadta meg és útjába állt a magyar faj kiművelésének, amit Széchenyi életcélul tűzött ki, amiért a nyilvánosság elé lépett s ami politikájának is gerince volt. Az egész kormányzás emellett misztifikáció — kifelé, nemzetrontás — befelé. Széchenyi fajszereteténél alkotmányos gondolkozása se kisebb, tehát ehhez híven a *Nagy Szatír*ában minduntalan visszatér a kérdésre, hogy Ferenc József voltaképp micsoda: király-e vagy hódító? Mi joga uralkodik: jure successionis vagy jure gladii? Ha örökösödési joga király, akkor a magyar alkotmány a megkoronáztatást követeli. Ha pedig fegyveres hódító, akkor ezt nyíltan be kell vallani és akkor nem lehet hűtlenség és felségsértés címen a magyarokkal elbánni és legjobbjait valóságban vagy in effigie felakasztatni; «a Ferenc Józsefi

oszlopon felmagasztalni». Széchenyi lelkét állandóan háborgásban tartja alkotmányos felfogása s ezért Ferenc Józsefnek abszolút császári uralma egyike a *Nagy Szatira* legtöbbször előforduló témájának. Minden szava gyilkos tördöfés Schwarzenberg Felix «a nagy erényű boldog herceg», gróf Grünne első adjutáns, főlovászmester, «az első fiakkeres», Zsófia főhercegnő «a Felség filozófiai anyja» és Bach személyébe, kik viribus unitis kitolták a becsületes, jogszerű és a magyarokat kedvelő Ferdinándot császári és királyi helyéből.¹

Széchenyi azonban nemcsak felfogásában ragaszkodott a magyar alkotmányossághoz. A *Nagy Szatirában* egész érzelmvilága fájának szenvedélyes szeretetét revelálja. Széchenyi összes művei közül a *Nagy Szatira* tanuskodik legjobban arról, hogy Széchenyi mennyire értékelte a magyar géniuszt, a magyarság szellemi és lelki kiválóságát és így a magyar szellem alkotásait. Mikor nemzetét felébreszteni akarta, inkább hibáit korholta; itt, amikor a magyar jellemmel ellentétes és azt erkölceiben is megrontó kormányzati rendszer ellen küzd, a magyar nemzet erényeire figyelmezteti elsősorban a császárt, kit misztifikálnak és félrevezetnek. A nép erényeire támaszkodó államkormányzást követeli a statusbölcsesség is. Az egyenes jellemű magyar nemzetet pedig Bachnak rendszere a kétszínűsre, álnokságra, hazugságra akarja ránevelni. Ezt a célt szolgálták a császári pár magyarországi útja alkalmából rendezett ünnepélyek, ovációk. Pedig a magyarokban nincs kígyótermészet, de viszont a magyar okos, értelmes faj, melyet nem lehet az osztrákoknak való «Wienetrankl»-val és a Hans Jörgel-féle szellemmel kielégíteni. Széchenyi szarkazmusa természetesen itt is túloz és nemcsak az osztrák, hanem a német faj tulajdonságait is a gúny torzítókra vetíti vissza, de a magyar szellem megfigyelése és a magyar jellem megrajzolása mutatja, hogy a magyar nyelvvel sokszor küszködő Széchenyi a magyar lélek mélységeit mennyire ismerte. Széchenyi sokra tartotta a magyar nemzetnek nemesebb, magasabbra irányuló gondolkodását. A panem et circenses politikájával a magyart

¹ *Nagy Szatira* 535. o.

nem lehet se megnyerni, se megtéveszteni. A magyarban az alkotmányos és nemzeti léte után való vágyat nem lehet sem elaltatni, sem kiölni. Ausztria népei boldogulhatnak a császár kegyéből, de a magyar nemzet saját alkotmánya és törvénye szerint akar boldogulni. A magyarnak nem elég, hogy az «apostoli bitor» róla gondoskodik, mint a többi népeiről; mert «mintha arra nézve, kinek semmi bűja nem lett és arra, ki tartós sebektől még mindig vérzik, egyféle bánásmód, egyféle regime illenék, — mi éppen olyan abszurdum, mint Góliátnak és Dávidnak csizmáját egy kaptára verni, — és mely simplex gondolat egyedül oly emberszerető és embermegbecsülő bölcsnek fejében veheti eredetét, ki tán magáról ítélve, azt hiszi, az ember már boldog, ha teli van a hasa, teli van erszénye és tán Leopold-kereszt lóg mellén vagy kulcs hátán stb. és mindazon vágyak, melyek benne ezen boldogságok mellett még léteznek, nem egyebek, mint éppen «maró fattyú viszketegek. die man nicht gestalten Kann».¹ Széchenyi annyira nagyra értékelte a nemzet lelkében és vágyaiban is a magasabb, az ideális törekvéseket, hogy Windischgrätz hercegről nem is szólva, Haynaunak is jobban megbocsátott, mint Bachnak, mert Haynau az elkövetett kegyetlenségek után nem akarta lassú kínzással és furfangos szisztémával megsemmisíteni a nemzeti életet. «Haynau — írja Széchenyi — populáris kezdett lenni, mert legalább nem volt hálósüveg és ha sok magyarnak meg is ölte testét, legalább lelki kincseiben, nemzetiségében szüntelenül nem gázolt, sőt ezt megbecsülni tudta és ha némi helyeket a legnemesebb vérrrel irtózatosan be is piszkolta, legalább nem fullasztotta az egész nemzetet tentába.»² Amit Széchenyi Haynau popularitásáról mond, az túlzás és a Bach-rendszert lelkéből gyűlölő Széchenyinek utóérzése, de ez is csak azt bizonyítja, hogy Széchenyi agyának és vérének minden lüktetése nemzete féltéséből eredt. A Schwarzenberg—Haynau-féle rendszer, ha még oly vérengző is, egy nemzetet még sem írthat ki, de a nemzet lelkének és intézményeinek elfojtása lassú halált okoz. A fájdalom és keserűség írás

¹ Nagy Szatíra. 476. o.

² Nagy Szatíra. 220. o.

közben annál jobban előntötte Széchenyi agyát, mentül inkább érezte a döblingi börtönben, hogy maga nem tud segíteni a nemzeten. Falk a *Blick*ről írva Széchenyit úgy jellemezte, hogy «írás közben a fájdalom közepett, mint színész a Hamletben. annyira belejött a dologba, hogy a szíve majd megszakad rajta s Széchenyi akkor hirtelen megfordul mindezen bajok okozói ellen, hogy a gúny és átkok árja alatt megfojtsa őket.»¹ Széchenyi a *Nagy Szatirában* állandóan szemei előtt látja azokat, kik Ausztria kormányzását, kezdve V. Ferdinánd lemondásától, azzal a szándékkal vezették, hogy eltemessék a magyart és felépítsék Neu-Österreichet.»² Gondolatvilágában ez a fókusz ég és egyben ez a kép sötétlik. Széchenyi erre a pontra nézett állandóan. Mindent és mindenkit, aki ezen fókusz körébe tartozott, ennek égő tüzébe dobott. Bachot mintegy nyársra húzva forgatta benne, mert ha Schwarzenberg volt is kezdeményezője e gyilkos rendszernek és ha Bach más stílust adott is neki, de a cél ugyanaz maradt s Bach volt szívós következetességgel a végrehajtója. Bach ugyan a császárral való beszélgetés közben mentegeti magát, mint aki már meg se változtathatja a szisztémát, de Széchenyi logikájának nyársáról Bach nem tud menekülni. Széchenyi logikusan felteszi a kérdést,³ hogy mentheti-e magát Bach, hiszen a zsandárokat nem ő gondolta ki, hiszen az akasztófával, számkivetéssel, börtönzéssel, az amnesztia elmaradásával együtt testamentaliter szállt rá a Boldog Hercegtől, de Bach vagy egyetért a felvett bosszúálló és hazugságra fektetett politikával; vagy nem mer szólni; vagy oly édes vakságtul van elázva, mikép semmi bajt nem anticipál, sőt in dulci júbilo nyert babérjain kinyújtódzva még hízik is, vagy ki jelenvaló állását kellőleg használván míg megy, azon reménységben él, hogy ha minden eloszlik, sőt bukik is, szerzett birkáit tán mégis meg fogja menthetni.»⁴ Széchenyi nem is engedi ki Bachot ezen négyágú alternatívából. Majd egyik, majd másik ágát fordítja feléje. A párbeszédekben Széchenyi ezen

¹ Falk i. m. 316. o.³ *Nagy Szatira.* 81. o.² *Nagy Szatira.* 296. o.⁴ *Nagy Szatira.* 83. o.

négyszéle lehetőség és szempont reflektorával világít rá Bach alakjára. E szarkasztikus megvilágításban Bach a teoretikus prókátor, majd mint Machiavelli discipulusa, majd mint Tartüffe-komédiás áll előttiünk. A barricade-miniszter kómiikus szolgalelkű alakká válik, kit az előszobában a szolgák és cselédség közt vesz észre a császár.¹ A pozíciójához szoroson ragaszkodó miniszter a tengeri pók, mely ha megragadja a szerencsétlen úszót, többé nem tágít s áldozatát minden bizonnyal a feneketlen mélységbe süllyeszti.²

A Neu-Österreich külügyi politikáját is olyannak látta Széchenyi, mely a dinasztíát és a monarchiát veszélybe sodorja, sőt létében fenyegeti. Különösen végzetesnek tartotta az Oroszországgal való szembekerülést, amit Ausztria háladatlansága után elkerülhetetlennek hitt. Széchenyi az orosz kérdéssel kapcsolatban is ugyanazon gyilkos szatirát alkalmazza a császár és Bach személyével szemben, de a kegyetlen és gúnyos sorok mögött Széchenyi felfogásában ott sötétlik komoly háttérként az orosz kérdésnek egész jelentősége és nagysága. Széchenyi szellemének sokoldalúsága és szarkazmusa érti a módját, hogy a félszogséget a komoly veszedelemmel, a humort a mélyreható fejtegetésekkel úgy össze tudja kapcsolni, hogy egyidőben kacagtatva és megdöbbenő módon képes a rendszer legkisebb részleteinek fonákságát és a nagy szempontoknak hiányát, illetve a nagy hibákat feltárni. Mennyi elfojtott keserűség, mennyi gúny rejlik az Ausztria sorsát intézőkkel szemben Széchenyi ilyenmű kifakadásaiban: «Az új Ausztriának politikája annyira kompromittálva van és oly sötét felhők tornyosulnak körülötte, hogy egyedül Felsőgednek energiája és színészi talentuma ránthatja ki Osztrákiának egy fazékba szorult olla potrida-féle népeit az őket már-már elnyelő tentatartóból.»³ Minden egyes szó úgy hat, mint a Széchenyi lelkében összegyűlt feszültségi energiák kicsattanása, gyilkos villámcsapása. Széchenyi négy fal közé zárva naphosszat és álmatlan éjjeleken át állandóan a *Nagy Szatira* tárgyával foglal-

¹ *Nagy Szatira*. 47.

³ *Nagy Szatira*. 176.

² *Nagy Szatira*. 89.

kozott és alakjaival viaskodott. Különben nem is születhetett volna meg még oly nagy ironikus vénája mellett sem olyan mű, mint a *Nagy Szatira*, melynek minden sora és szava támadás. A *Nagy Szatirában* a rendszer és képviselői ellen való harca élénken emlékeztet Széchenyire, a nagy sakkjátékosra, ki Döblingben órákon és napokon át képes volt sakkozni. A szenvedélyes játékosnak akribeiájája és erős szellemi munkája jelentkezik abban a hatalmas sakkjátszmában, melyben a császár, a dinasztia, a magyar nemzet sorsa dől el. Széchenyi a maga elveivel és politikájával szemben ott látja a Bach-rendszert az abszolutizmussal, a centralizációval, a germanizációval, pénzügyi, külügyi politikájával és mindennek képviselőivel. Megkezdí tehát a harcot a rendszer összes alakjai ellen, kiket előbb érdemük és gyűlölete szerint szarkazmusával jellemez. Maga a császár, Schwarzenberg herceg, Bach, Albrecht főherceg, Magyarország főkormányzója, báró Hauer István polgári adlatusa, továbbá sorra a miniszterek : a gyászmagyar Nádasdy, gróf Thun Leo, Kempen, Bruck, Buol, Toggenburg, Grünne a császár hadsegéde egyaránt ostromának tárgyai. Szemügyre veszi minden mozdulatukat, latra veti lépésük minden következményét és megteszi a maga húzásait. Egyenkint áldozatul esnek a nevetséggel öló gúnyjának, de egyben rettenetesen komoly ítéletének. Széchenyi komolyan elmélyed a szisztéma minden részletébe, néha órák, napok hosszát — 50—60 oldalon át — megmarad egy-egy alakja, témája mellett, de azért mindig egyetlen nagy játszmát játszik. Ha grafikailag lehetne megjelölni Széchenyinek rájuk mért vágásait és tárgyi fejtegetéseit, látnók, hogy az egymást keresztül-kasul járó, első pillanatra csak rendszertelen össze-visszaságnak feltünő vonalak egy nagy elme hatalmas, koncepciózus, szisztematikus munkáját jelzik.

Károlyi Árpád megpróbálta 47 fejezetre osztani a *Nagy Szatira* anyagát. Egy-egy fejezet tehát némi pihenót vagy elhatárolást is jelentene Széchenyi értelmi munkájában. Egészen meddő vállalkozás a *Nagy Szatirát* az anyag vagy a feldolgozás szerint ilyen szakaszokra szedni. Nem is helytálló, mert néha 4—5 fejezet teljesen ugyanabban az eszmekörben

mozog, csupán a körbe új alakok rajzolódnak vagy új szempontok tágitják a gondolatkört. Nincs is megállás, szellemi vagy formai cezura a *Nagy Szatira* felépítésében és megírásában. A Bach-rendszer elvei és személyei azok az eszmetömbök, melyeket Kemény is felismert Széchenyi írásaiban s melyek a *Nagy Szatirában* is feltűnnek, mint a mű strukturáját hordozó hatalmas pillérek. Ezeket ostromolja Széchenyi majd egyik, majd másik oldaláról, majd a szatira könnyed, majd a mély állambölcsesség nehéz fegyverzetével. A műnek konstruktív s annyiban rendszeres voltát csak Széchenyi ama szellemi képessége adja meg, melyet Grünwald Béla se tagadott meg Széchenyitől, midőn így jellemezte: «A politikában Széchenyi képes volt arra, hogy a nagy alapeszmékből kiindulva a gondolatoknak egybefüggő hálózatát alkossa meg.»¹

3. Széchenyi a *Nagy Szatirában* szellemének minden erejét, szarkazmusának összes nyilait a rendszer és képviselőinek nevetségessé tételére koncentráta. A rendszer hazugságait feltárva akarta a dinasztíát és az országot megmenteni ama szerencsétlenségtől, mely mindkettőre várt. Továbbmenő célt Széchenyi nem tűzött maga elé. Nincs is a *Nagy Szatirában* egy sor sem, nem szólal meg benne egy hang sem, mely a kiengesztelődés útját egyengethette volna. A *Nagy Szatira* nem a kiengesztelődés csillagzata alatt született. Baljóslatú csillagok virrasztottak a döblingi remete felett. Széchenyi lelkében a *Nagy Szatira* írásakor még csak az elkeseredés rettenetes viharja dühöngött. Szellemének gyilkos villanásai hasogatják a *Nagy Szatira* légkörét és le-le csapnak magára a császárra is. Széchenyi a döblingi intézetben is organikus része marad a nemzetnek. S mint Kecskeméthy találóan mondotta, ha a nemzetnek csak a kis ujját sebeztek volna is meg, annak fájdalma az ő velejéig hatott. Mekkora volt tehát e fájdalom, midőn 1857-ben Széchenyi már megtisztult elmével látta, hogy a nemzetgyilkolás szisztematikus munkája folyik. Széchenyit nem a kétség gyötörte, hogy vajjon megbukik-e a Bach rendszere. Sokkal jobban tudott

¹ Grünwald Béla i. m. 198.

olvasni az élet könyvében, hogysem ezen kételkedett volna. De aggódott, hogy nem lesz-e már minden késő, mire a rendszer megbukik. Attól tartott, hogy a rendszer alatt a magyar is annyira meggyöngyül, erkölcsileg megroppan, hogy a rendszer végleg aláássa a monarchia fennmaradhatásának alapjait. megingathatja a dinasztia trónját s a nagy összeroppanásban maga alá temeti Magyarországot is. Széchenyi világosan látta és előre megmondotta, hogy a császár magyarországi útja sem fog semmi változást hozni. A remény sugara még nem világított be a döblingi börtönbe, hová magát Széchenyi bezárta. Rónay Jácintnak is azt írta 1859-ben : «Én honunkra nézve 1848 óta nem reméltem semmit. Most néha-néha felvilágosodik előttem az ég is.» A *Nagy Szatira* írásakor még kétségbeejtően sötét volt az ég. Csoda-e tehát, ha Széchenyi kit egykor az örületbe kergetett a túlzott, sőt hamis képzelgés el sem követett hibái fölött s aki — mint Kemény Zsigmond írta — «prometheuszi kesely volt, mely éles körmeivel a legnemesebb halandó (önmönmaga) szívét naponkint ízkeszaggatta,»¹ most a *Nagy Szatirában* azokba vágta éles körmeit, kik pusztulásba vitték nemzetét.

Mindazonáltal voltak Széchenyi lelkében a *Nagy Szatira* írása közben is néha-néha derűsebb pillanatok, hullámlások, melyeket a remény szele bodrozott fel. Ember legalább pillanatnyi remények nélkül nem is élhet. Széchenyi a legtragikusabb példa erre. A teljes reménytelenség s lelki egyensúlyának ebből támadt válsága vitte előbb a döblingi intézetbe, utóbb a sírba is. Különben Széchenyi természetéhez is tartozott hangulatának változása. Nem ítélete módosult, de pillanatokra szíve felülkerekedett elméjén, mely Kemény Zsigmond szavai szerint, szívén rendszerint zsarnokoskodott. Ilyen pillanataiban a bizakodás balzsama csep-pent keserű fájdalmára, bár a reményre nem talált komoly alapot. Sokszor egészen rövid időközökben — órákon belül — esett át ilyen hangulatváltozásokon. Szögyény látogatásai alkalmával feljegyezte, hogy «nála időzése alatt majd teljes bizalmát nyilvánítá hazai ügyeink jobbrafordulta iránt,

¹ Kemény Zs. : *Még egy szó a forradalom után.* 60. o.

majd meg elkerülhetetlennek tartotta vesztünket.»¹ A *Nagy Szatirában* is felcsillan messze távolból a hangulatváltozás hullámhegyén a remény halvány csillaga, de ennek fénye nem tud a kiengesztelődés gondolatává sűrűsödni. Károlyi Árpád a *Nagy Szatirát* és tartalmát egy helyütt e megragadó képpel jellemzi: «Mint valami sötét, a fájdalom és keserűség fekete szurokjával betapasztott bárka úszik Széchenyi fantáziája a persiflage vízözönén. A tréfa, a gúny, a szarkazmus állataival beszélget benn az öreg Noé. Megtáncoltatja a groteszk majmot, a goromba morgó medvét, fölkelt benne a sörényes oroslán; de Noe kinyitja a táblás ablakot, kinéz, hogy jön-e már az olajágot hozó galamb, kél-e már az engesztelődés szivárványa.»² Többet azonban e szép szimbólikus kép sem jelenthet, mint hogy Széchenyi pillanatnyi hangulatváltozása varázsolta elő a szivárványt, de az egész mű végig a reménytelenség sötét éjszakájában íródott és a mű céljába a kiengesztelődés gondolata nem tudott vezető motívumként erőre kapni. A reménynek a reménytelenség és keserűség hullámaira rá-rávetődő enyhe fénye nem tudta a hullámok haragját sem csillapítani. A kiengesztelődés eszméje mint nagyon vékony erecske bukkan fel s szövődik a *Nagy Szatira* elkeseredéstől durva, fekete márványtömbjébe. Mindazonáltal e vékony erecskéken is a szellem valamely kettőssége lopózik a *Nagy Szatira* lapjaiba. Ez a kettősség teszi azután a *Nagy Szatira* olvasását és élvezését is rendkívül terhessé, fárasztó munkává, sokszor magát a művet bonyolulttá. A gúny és komoly való, az erkölcsi megbélyegzés és a cinizmus, a hazudozó mentség és a céltudatos tanácsadás szálait alig tudjuk felismerni és szétválasztani. Széchenyi ugyanakkor, midőn a szisztémát és képviselőit pellengérré akarja állítani s szarkazmusával megostorozni, egyben komolyan is tárgyalni, megvitatni akarta a tolla alá került kérdéseket. Az ostorcsapással egyszerre vágást mérni, de kijózanítani is akar. Mikor Bachot vagy a rendszer egyéb alakjait hahotára fakasztó vagy ízig-vérig maró gúny tárgyává teszi, egyben az egyén jellemének és a rendszer hazugságának tük-

¹ Szögyény i. m. június 11-én.   ² Károlyi i. m. I. 161.

rét is oda akarja tární a császár elé az ember- és politikai ismeret céljából. A szellem e kettőssége nyilvánul a császárral szemben is. Károlyi a *Nagy Szatira* erős, durva kifakadásait rendszerint jegyzetekben megcsillagozza és magyarázni törekszik, hogy a dinasztikus érzésű Széchenyi nem a maga gondolatait, érzelmeit fejezi ki, hanem a beszélő Bach cinizmusát akarja jellemezni. Nincs szükség erre az enyhítő magyarázatra. Nem is felelne meg a belső igazságnak, mely teljesen kielégítő magyarázattal szolgál Széchenyi eljárására. E kifakadások nem teszik Széchenyi politikáját és érzelmeit kevésbé dinasztikussá, de Széchenyi, mikor a *Nagy Szatirát* írta, éppen ezen nagy érdekeken aggódva háborodott fel és keseredett el annyira, hogy haragját és szarkazmusát akkor se tudta fékezni, mikor a császárról írt, kit végre is legfőbb fokon a felelősség terhelt s a ki szentesítette a végzetes, a nemzetgyilkos rendszert. Széchenyi a *Nagy Szatirában* nagyon világos okfejtéssel állapítja meg az abszolút uralkodó felelősségét és bünrészességét. Az is valószínű, hogy Ferenc József egyéniségéről Széchenyi, a döblingi börtönben élve, még keveset tudott és más képet alkotott, mint amilyen egyéni tulajdonokkal Ferenc József rendelkezett s amilyen nemes fejedelmi egyéniséggé alakult. Széchenyi tolla tehát a durva gúny, a kegyetlen szatira áradatát az abszolút fejedelemre az elkeseredett lélek ugyanazon fájdmából és ugyanazon célból is öntötte, mint a rendszer képviselőire. Ha céljának megfelelt, még az emberi érzések megsértésével se törődik (pl. a kis Zsófia-halálakor). Széchenyi kigúnyolja a császárban az apát, ki könnyeket hullatott csecsemőgyermek elvesztése miatt, mert evvel akarja szembeállítani azt a szívteleniséget, mely nem indul meg egy nemzet állandó gyilkolása felett. De ugyanakkor megfordítva is érvel Széchenyi. Ha Ferenc József könnyeket tudott hullatni, evvel elárulta, hogy van szíve. Ha pedig ezt a magyarok megtudják, abban a pillanatban mégis reményleni fognak, Bach viszont abban a pillanatban elveszett ember, ha a császárnak a szíve mozdul meg a magyarok irányában. Ilyen messzire néző és céltudatos a *Nagy Szatirában* minden, még a legvisszataszítóbb szarkazmus is és teljesen bekapcsolódik

Széchenyi gondolatmenetébe és céljába, ami ez esetben az, hogy akár szíve, akár elég éles esze volna a császárnak, nem hallgatna tanácsadóira, de megértené a magyarokat. A szellem kettősége nyilvánul meg abban is, hogy mikor Széchenyi Bachhal a párbeszédekben az önvédelmet mondatja el, ugyanazon szavakkal egyben saját jellemének egy-egy hazug vagy alacsony vonását árulja el. A szellemnek és szellemeskedésnek kettősségét vette észre Gyulai Pál a *Blickben* is, midőn azt írta, hogy «Széchenyi az író összevegyíti a köznapit és a fenségést, az érzelmet és a démonit, a bohózatot és a pathoszt, mintha Lear király egy személlyé olvadt volna bohócával, egyszerre halljuk a mély bölcsességet és ízléstelen tréfát, a síró ellágyulást és az üvöltő átkot.» A *Nagy Szatirában* még merészebben és még gyakrabban alkalmazza ezt az írásmódot a durvaságok mellett és az ötletességnek, a kómikus elemnek oly langeszű és sokféle formában való alkalmazásával, melyhez hasonlót nem ismerünk. A mű bizarrsága nem rontja le csodálatos hatását, néha az ízlést is sértő szavai ha megdöbbennek is, de el kell ismernünk, hogy rettentően találóak és pompásan jellemzők. A szatirának mindig meg volt a joga, hogy a fölségest a triviálissal összeolvassza. A szarkazmus durva eszközökkel is dolgozik. Széchenyi a *Blickről* is azt tartotta, hogy durvaságok vannak benne, de előszavában ezt így magyarázta: «Képmutatókkal, hóhérokkal és gyilkosokkal, akik fertőzően büzlének az embervér s a nyomorúság szagától, nagyon nehéz finoman társalogni.» Az előforduló triviális szavakról pedig úgy nyilatkozik, hogy azokban a legmélyebb fájdalom nyert kifejezést, mert a kétségbeeséssel határos fájdalom szintű nyilatkozik bárgyú tréfákban, mint keserű panaszokban. Széchenyi keze alatt felsikolt a tolla, mint mikor a művész keze alatt felviharzik a harag a húrokon és felszakadnak a húrok is. A *Nagy Szatira* nyelve alkalmazkodott a célhoz: pellengérré állítani és a gúny keserű tengerébe fojtani azokat, kik egy világot misztifikálnak és egy nemzetet ölnék meg.

Tagadhatatlan, hogy Széchenyi a *Nagy Szatirában* a viviszekciót abnormis gyönyörrel végezte. Mint bogarakat

tűzte fel tolla hegyére a rendszer képviselőit, egyenkint tépte le szárnyaikat s szedte ízekre rendszerükkel együtt. De Széchenyi nem embereket gyűlölt személy szerint, hiszen legtöbbször életében semmi dolga sem volt, hanem hazájának szenvedélyes szeretete sarkallta e kegyetlen munkára. Az ő hóhérmunkájuktól féltette nemzetének életét, azért szerette volna tollával őket kivégezni. Széchenyi 1847-ben maga ezt írta az írásaiban mindig is jelentkező kíméletlenségekről: «Tudom én vajmi jól, hogy kíméletlen kikeléseim Kossuth úrnak és iskolájának tendenciái ellen, személye ellen viseltetett és legyőzhetetlen antipáthiának fog tulajdoníthatni. Én erre nyugodt lélekkel válaszolom: soha szimpátia vagy antipátia főtényező politikámban nem volt, mert mindig meg tudtam különböztetni s bár tudná ezt minden magyar, mennyivel tartozom egyénnek, bár legjobb barátomnak és mennyivel vagyok hazám lekötelezettje.»¹ Hazája iránt való kötelességét teljesítette Széchenyi akkor is, midőn az abszolutista uralkodót sem kímélte. Nem játszott ebbe bele a személye ellen érzett gyűlölet. Ha pedig Széchenyi e nemes elkeseredésében odáig megy, hogy Ferenc Józsefet a vérengző Nero mellé állítja a történelemben, ezt nemcsak az magyarázza, hogy Széchenyi Ferenc Józsefet azon rendszer keretében szemlélte, mely Aradon kezdte véres munkáját s melyet Bach más stílusban folytatott, hanem az is, hogy a túlzás lényeges eleme a szatirának. Széchenyi nem történelmet, hanem szatirát írt. Céljához is az illett, hogy mentül neveltségesebb és egyben elrettentőbb képet fessen a rendszerről és képviselőiről.

Mindez: a gyilkos szatira, a maró gúny, a keserű szarkazmus egy rendkívüli szellem erejével hat a *Nagy Szatirában*. De a *Nagy Szatira* minden lapja egyúttal óriási tudásról, nagy műveltségről, az ismeretek szinte felmérhetetlen halmozásáról tesz tanuságot. Széchenyi nemcsak a világtörténelem anyagába nyúl bele s alkalmazza azt példáiban pazar bőséggel, nemcsak az államkormányzás és politika nagy kérdéseit ismeri elméletileg és tekinti átfogó szemmel, hanem

¹ Grünwald i. m. 501.

jóformán puszta emlékezetből a költők, a bölcselők műveiből is sokat értékesíteni tud. Ha még egyáltalán kérdés tárgya lehetne, amit Grünwald Béla még vitatott, hogy rendelkezett-e Széchenyi nagy politikai készséggel vagy csak ösztönének és temperamentumának genialitása vezette, akkor a *Nagy Szatira* döntő bizonyosság Széchenyi széleskörű politikai tudása mellett. Még a mű triviális részletei se tudják elhomályosítani ezt a benyomást, mert az államkormányzás és politika kérdéseit mindig emelkedett szempontokból a maguk nagy vonalúságában nézi. A politikai tudományt és a történelem gazdag tanulságait Széchenyi egyformán játszi könnyedséggel szövi be a satirikus és gúnyos jelenetekbe. úgy hogy állandóan egy csodálatos elmének nagyságát érezzük. A *Nagy Szatirára* is áll, amit Beksics Gusztáv a *Blick* jellemzésére mondott: «Egy szabálytalan csoda, egy bámulatos hihetlenség, a klasszikus formáknak és a szörnyűnek egyesülése, a tébollyal küzdő, de egy kinyilatkozatásra megtisztuló isteni elmének alkotása e munka.»¹

III.

A *Nagy Szatira* anyaga folytatólagos feldolgozást nyert Széchenyinek a *Nagy Szatirával* szellemi rokonságban levő műveiben. Ezeknek rövid ismertetése még teljesebb képet fog nyújtani Széchenyinek eddig nem ismert döblingi politikai irodalmi munkásságáról is.

A *Blickről*, mely a leszármazás fáján az első fokon áll, külön nem kell szólnunk. A *Nagy Szatira* és a *Blick* között való szoros kapcsolatra rámutattak. A *Blick* célja is lényegében ugyanaz volt, mint amiért Széchenyi a *Nagy Szatira* megírásába fogott. Pellengérre akarta állítani a Bach-rendszeret és képviselőit. Széchenyi maga Falk Miksának így nyilatkozott a *Blick* céljáról: «Hadd teljék meg a levegő lassankint a magasabb régiókban finom, hanem csak bizonyos személyekre nézve ártalmas méreggel.»² A *Nagy Szatira* ha-

¹ Beksics G.: *Ferenc József és kora. A magyar nemzet története.*

² Falk M. i. m. 325.

talmas tartálya volt e méregnek. Ebből bőven meríthetett Széchenyi. De mert a mérget csak magasabb régiókban, az európai udvari és kormánykörökben akarta elhinteni, — gondja is volt rá, hogy eljusson ezen körökhöz — már ez is mérsékletet parancsolt a durvaságokban, melyekben a *Nagy Szatira* bővelkedik. Ez már egyedül is indokolja, hogy a *Blick*ben a császár személye gúnynak és ízléstelenül durva szatirának többé nem tárgya és célpontja. Teljesen célt tévesztett volna a *Blick* és hatásától se lehetett volna várni semmi eredményt a magasabb körökben, ha Széchenyi nem változtat a *Nagy Szatira* tónusán az uralkodóval szemben. De a császárt a felelősségtől a *Blick*ben sem menti fel. A főkérdés: vajjon Ferenc József jure haereditatis vagy jure gladii uralkodik-e, a *Blick* okfejtésének is tengelye. Sokkal több remény sem csillog még ki a *Blick*ből, mint a *Nagy Szatirából*. A *Blick* is még elsősorban a törvénytelen, hazug és veszedelmes rendszernek és képviselőinek megostorozása Európa színe előtt. Éppen ezért Széchenyi a kiengesztelődés és kibontakozás számára pozitív programot nem ad. A *Blick*ben még azt bizonyítja Széchenyi, hogy mikép lehessen kiengesztelődés, mikép felejtse a magyar nemzet, mikor a kiengesztelődés és feledés jeléül még az általános amnesztia se következett be, sőt tovább folyik a nemzet lassú meggyilkolása.

Határozott programmal Széchenyi Bach bukása után állott elő. Ezen időtől megjelent, a *Nagy Szatira* és *Blick* eszmekörében mozgó műveit főleg ez különbözteti meg a *Nagy Szatirától*. Ezekben már a célja a megegyezés alapjának megteremtése. Nemcsak a remény ébred fel Széchenyi lelkében, de, mint ismeretes, cikkeivel, röpirataival, műveivel is ezen dolgozik. Legelőször az *Offenes Promemoria an Franz Josef I.* címen kiadott röpiratában jelöli meg a *pragmatica sanctiora* való visszatérést a kibontakozás alapjául. Az *Offenes Promemoria* nem több egy nyílt levélnél s mint azt már Friedreich István is megállapította, «a röpirat egyenesen a császárhoz fordul és velős rövidséggel egy íven összefoglalja mindazt, amit Magyarország kormányzásáról a *Blick* terjengősen, szatirikus kitérésekkel és gyilkos támadá-

sokkal fűszerezve vastag könyvben mondott el.»¹ Friedreich csakúgy, mint a Széchenyi-irodalom többi művelői azonban az *Offenes Promemoriát* nem tartották Széchenyi munkájának, csak azon röpiratok egyikének, melyek a *Blick* után jelentek meg Széchenyi szellemi irányítása és pártolása mellett. Károlyi meggyőző argumentumok alapján¹ Széchenyi írásművének tartja és ennyiben kell csak az *Offenes Promemoriát* Széchenyi döblingi irodalmi hagyatékának most ismertté vált anyagához számítanunk, jöllehet 1859 decemberében álnévvel, G. F. aláírással nyomtatásban is megjelent. Jelentősége Széchenyi politikai munkásságában pedig éppen az, hogy benne politikai programot ad. «Lehet, — mondja Széchenyi az *Offenes Promemoriában* — hogy 1849-ben a tartományi alkotmány, 1857-ben az assemblée des notables-féle gyülekezet elég lett volna, de most már trop tard — elkészt ez.» Most már a teljes alkotmányos alap és élet visszaállítása szükséges. Ezért jelöli meg kiindulási pontul a *pragmatica sanctiot*.

Károlyi a *Nagy Szatira* kéziratával együtt találta meg az udvari levéltárban Széchenyinek *Disharmonie und Blindheit*. Eine Diatribe rapsodisch und in Eile skizzirt című, kéziratban maradt, német nyelven írt, 64 nagyívrétű munkáját, mely, mint a *Nagy Szatira*, szintén befejezetlen. De Széchenyi már letisztáztatta, tehát befejezve kiadásra szánta. A *Disharmonie und Blindheit* egyúttal a döblingi remetének utolsó műve. 1860 januárjában fogott megírásához.

A *Disharmonie* kéziratban való létezéséről eddig is volt sejtésünk, mert Kecskeméthy említést tesz egy műről, melyet Széchenyi neki megmutatott, hogy, mint más munkáival is tette, véleményt halljon róla. Kecskeméthy «jósándékú, de nem jó helyen és tapintatlanul sértő iratnak tartotta» és közvetlenül a házkutatás előtt visszaadta Széchenyinek. Sőt maga Széchenyi is Naplójában említést tesz e művéről, de *Konfusió*nak nevezi. A házkutatás után visszapillantást vetve elkobzott irataira, ezt írta március 3-án naplójába :

¹ Friedreich i. m. 268.

² Károlyi i. m. 217. o.

«Sie fanden gar nichts, was mich kompromittiren könnte, weil ich nichts habe. Sie haben mitgenommen: Die Presse, *Konfusion*, mein Tagbuch, Brief an Béla.»

Evvel, hogy Széchenyi a *Disharmoniet* ellentétben a *Nagy Szatirával*, olyan műnek mondja, mely nem kompromitálhatja a rendőrség előtt, már maga jelzi, hogy a *Disharmoniet* más célból írta, mint a *Nagy Szatirát*, mert egyébként nem kevésbé keményen ostorozza benne a hatalom birtokosait, sőt erős kritikában részesíti az uralkodót is. A *Nagy Szatira* sértő durvaságai azonban nem fordulnak elő, sőt mindjárt a mű elején külön kiemeli, hogy kemény bírálata nem jelent tiszteletlenséget az uralkodó személye iránt; hogy, bár nem törvényes királya, nem gyalázni akarja őt, de alkotmányos álláspontját az usurpátorral szemben bátran képviseli, «... darf ich also kein loses Maul haben, durchaus nicht Schimpfen. denn ich bin ein unverfälschter Ungar, besonders gegen S. M. den Kaiser Franz Josepf will ich's nicht, obschon Er mein legitimer König noch nicht ist.»¹ Sőt már melegséget keres Ferenc József számára abban, hogy az uralkodót ebben a megcsontosodott felfogásban nevelték a «gottseelige» Schwarzenbergtől kezdve a «paptseelige» Baron Bachon keresztül és legfőképp általa. A császár füleibe egyebet se sugdostak és ujságjaikkal egyebet se harangoztak, mint a magyarok lázadását, mint a hirhedt Verwirkungstheoret, úgy hogy a fiatal uralkodó «in diesem Wahn hinein belehrt, persuadiert, erhalten und kristallisirt.»²

Széchenyi kritikájával és a rendszer támadásával a *Disharmonie*-ban már egyenesen azt célozza, hogy meggyőzze, jobb belátásra bírja az uralkodót s így előkészítse az utat a kiegyezéshez, a koronázáshoz. Ferenc József itt már nem a szív nélküli császár, ellenkezőleg, Széchenyi olyan húrokat penget, melyek az érzelem, a lelki közeledés hangjait szólaltatják meg a császárban a magyarokkal szemben. Alkotmányos álláspontja azonban épp oly szigorú. Épp oly erősen támadja, mint a *Nagy Szatirában* a törvényellenes trónra-

¹ *Disharmonie*. 572. o.

² *Disharmonie* 580. o.

lépést és az abszolutisztikus uralkodást. Egyben hatalmas argumentumokat sorakoztat fel, hogy az alkotmányos kormányzás az egyedül lehetséges és üdvös még a különböző nemzetiségekre nézve is. A nemzetiségek csak úgy mint a magyarok. — bizonyítja Széchenyi — csak a dinasztától eltávolodni, tehát a Kossuth-i politikához közeledni fognak. Nem ok nélkül fejezi be evvel a gondolattal Széchenyi a *Disharmonia und Blindheit* munkáját. Joggal tartja Károlyi Árpád is a *Disharmoniet* a *Blick*, tehát ugyanezen jögon a *Nagy Szatira* folytatásának. Csak a *Disharmonie*ban több a rendszer, Széchenyi nem kalandozik el hosszú párbeszédekben, de tárgya, gondolatmenete, módszere. a Rechberg-kormány tagjainak s a rendszer főalakjainak szarkasztikus jellemzése ugyanaz. A renegát Nádasdy, ez «a féreg a tölgyben»¹ talán még keményebb vágásokat kap. Hasonló kegyetlenséggel bánik el Albrecht főherceggel, de most sem személyes gyűlölethől. hanem a cél, a kiengesztelődés lehetősége érdekében. A bizalom felébresztésére Albrecht személye többé nem alkalmas. még ha más rendszer kezdődne is, tehát Széchenyi kíméletet nem ismerve akarja őt a császár előtt végleg lehetlenné tenni. Legtöbbit azonban magának a rendszernek monstruozus voltával foglalkozik s azt bizonyítja, hogy ha nem változtatnak rajta, még. mint döglött elefánt, súlyával is agyonnyom. Az egész rendszer csupa zűrzavar és vakság. mely a dinasztiaát és országait pusztulásba viszi. Innen kapta a mű címét is, mert mint Széchenyi a bevezető sorokban írja. ha valaki az osztrák viszonyokat vizsgálat tárgyává teszi. műve címéül nem választhat megfelelőbb szavakat, mint *Disharmonie und Blindheit*.

Széchenyi legkíméletesebben magával gróf Rechberggel bánt, kiben sokáig bízott, de akit gyöngévé tett és elernyesztett a légkör, melybe került. Magának a *Disharmonienak* megírása Széchenyit már a Rechberg-minisztériumban való csalódása indította. Látta. hogy Bach távozása és Rechberg miniszterelnöksége se hozott változást, hiszen még a minisz-

¹ *Disharmonie*. 562.

terek között is megmaradt a germanizator Thun gróf és a nála is veszedelmesebb gyászmagyar Nádasdy. A rendszer alapelveiben se történt változás, az alkotmányos életre való visszatérésről megint szó sem esett, tehát Széchenyi újra az íráshoz menekült. Cselekedni nem tudott, de a reményt most nem adta fel. A *Disharmonie*ben már a reménnyel küzködő Széchenyi harcol a rendszer ellen. Csalódottságában ugyan sokszor újra a gúny keserű levébe mártja tollát, de keserve gyakran már panasszá lágyul. Miért ne használhatna — írja a *Disharmonie*ben — a szenvedések felpanaszolása is, mikor a Margitszigetről is azt tudjuk, hogy úgy keletkezett, hogy egy kutyának dögteteme fennakadt a vízárban és lassan-lassan rárakódott minden a vízben úszó szemét és salak és végül is, mily gyönyörűen pompázó sziget lett belőle. Mily gyilkos szarkazmussal aposztrofálja e hasonlatban is a rendszert és képviselőit, de benne van már a jobb jövő reménye is. Kecskeméthy Aurél elbeszéli, hogy Széchenyi a *Blick* keletkezését is evvel a példával illusztrálta. Valóban így keletkeztek Széchenyi nagyszerű satirikus művei Döblingben. A dögtetem Széchenyi szemében az Új-Ausztria rendszere volt. Ez akadt fel szellemének árjában. Mindent, amit a rendszer tíz éves folyama magával hordott, Széchenyi tolla ráhordott, undorral és megvetéssel nézett tárgyára, de végül is egy nagy szellemnek egy-egy csodálatos műve készült el: a *Nagy Satira*, a *Blick*, a *Disharmonie*. Mindegyik bámulást keltő alkotása Széchenyi elméjének, szelleme nyelv és szóvirágokba bomló érejének. Ha sok köztük a mérget lehelő virág, az a tulajdon anyagában hordta mérgét, Széchenyi csak formába öntötte, színeket adott belé. És nem fukarkodott e méreggel és a színekkel, mert Széchenyi, mióta szellemének egyensúlya helyreállott és tisztán látta, hogy az új osztrák császárság megteremtésére kieszelt, hazug rendszer a dinasztiaát és országait, a magyar faj jövőjét és létét is egyaránt fenyegeti, írásaiban és politikai tevékenységében csak egy eszmének élt: meggátolni bármiképpen a végromlást. Ez adott tollának akkora erőt, hogy keserűségét, fájdalomát, haragját gúnyjá sűrűsítve, ha néha túlzott vagy

torzvonásokkal is, a legkegyetlenebb nagy magyar szatírákat megírja. Széchenyi lelke égett a szenvedélytől, benne izzott formátlanul a sistergő anyag. Ezt a chaotikus anyagot a *Nagy Szatír*ban hagyta reánk. A *Blick*, a *Disharmonie* már ebből a forrongó anyagból kiszakadt bolygók. Együtt pedig Széchenyi döblingi szatirikus politikai munkásságának rendszerét alkotják.

TÚRI BÉLA.

KÉPZŐMŰVÉSZET.

Hat év magyar szobrászatáról.¹

Második szobrászati évkör (1916—1921).

A Greguss-díjat az idén olyan szoborműre kell kiadni, mely az 1916-tal kezdődő és 1921-gyel végződő évkörben keletkezett. Eszerint hat év magyar szobrászatáról kell szólnom. Ebből a hat évből három még a háború idejére esik, három pedig közvetlenül a háborúra következett. Csodálatos események, hallatlan szerencsétlenségek, szédítő fordulatok ideje volt ez s csak természetes, ha az az első gondolatunk, hogy miféle hatással voltak ezek a példátlan események a képzőművészetre, különösen pedig arra az ágára, amellyel tisztünk szerint foglalkozunk kell.

Az eredmény, melyre jutunk, érdekes és tanulságos. A háború — a legszörnyűbb kockavetés, amelyben miénk volt a legnagyobb tét — a művészi termelés irányításában nem játszott döntő szerepet. Nem táplálta különösebben művészeink képzeletét. Keveseknek adott tárgyat s még kevesebbeknek ihletet. Hadvezérek és tábornokok képmásai, amelyek nagy bőségben készültek, nem jönnek itt számba; ezek csak külső és véletlen kapcsolatban vannak a háborúval s a mi szempontunkból éppen olyan keveset nyomnak, mint egyéb objektív természetfelvetelek, amelyek a harctéren vagy a harctér közelében készültek, de éppen csak motivumot merítettek a háborúról, a művészi lélek megindultságából azonban semmit sem éreztetnek. Ha a háborúnak a művészi szellemre való hatását keressük, csak olyan művekre gondolhatunk, amelyekben része van az érzésnek és képzeletnek, amelyek a kor eseményeitől megtermékenyült művészi lélek szülöttei.

Ilyen mű, ismételjük, kevés keletkezett. S igen jellemző, hogy kik voltak készítőik. Egy régi művész, az öreg Kiss György, jár az élükön. 1916-ban *Hósi halál* címen egy lováról lebukó hőst ábrázoló bronzot mutat be a Múcsarnok tavaszi tárlatán, a téli tárlatra a *Kárpáti győzelem* emléket tervezi meg s megható kitartással dolgozik ilyen témákon mind haláláig. Az ő hű magyar szívében élt még valami

¹ Jelentés az 1922. évi Greguss-jutalom tárgyában.

a Madárász Viktorok rajongó érzéséből, minden gondolata a veszélyben forgó hazának szólt s másoknak hagyva a gyakorlatibb irányú feladatokat, kötelességének érezte, hogy elhagyatott öregségét az ország végzetéből merített témáknak szentelje. A háborús eszmekör igazi szobrászi kifejezését nem találta meg, ezt nem is várhattuk tőle, mert az ő ereje a részletező naturalisztikus ábrázolásmódban volt, az az átalakító és összefogó erő ellenben, mely az alkotást felülemeli a mindennapi valóságon s egyúttal a monumentális hatás feltétele, sohasem volt hatalmában. Sőt mint a természet részleteinek a végletekig elszánt és lelkiismeretes ábrázolója, szinte típusa volt ő a modern naturalizmus ama képviselőinek, akik nagy tökélyre tettek szert a valóság hű megmintázásában, de ennél többet olyan feladatoknál sem tudtak latba vetni, amelyeknek természete egyéb művészi erényeket követel s amelyeknek a realiztikus részletek túlzása inkább kárára, semmint javára válik. Ám bizonyos, hogy Kiss György jobb napjaiban nagy készségű virtuóza volt művészetének s midőn 1919-ben elszólította a végzet, a szobrászmesterség fölényes tudásának ritka példaképével lett szegényebb művészeti életünk. Ezért és csöndes, de hű magyarságáért őszinte tiszteletünk jár ki neki, megindultan küldünk utána egy utolsó üdvözlöt.

A régi nemzedék hazafias tüze, mintha a legifjabbakban vetne újra lobot. A lelkes öreg mellé, aki a háborútól sugalmazott hazafias témákkal búcsúzott tőlünk, egy egészen ifjú művész nevét kell feljegyeznünk, aki viszont beköszöntött egy olyan szoborral, amelyhez a háború adott ösztönt. Orbán Antal volt ez, aki *Bajtársak* című két alakos nagy csoportjával az 1917-iki téli tárlaton úgy mutatkozott be, mint a valóság éles megfigyelője és biztos ábrázolója. Alakjai — egy összeroskadó sebesült, akit bajtársa magához ölel — a mozdulat igazsága és az ábrázolás erőteljes realizmusa dolgában jóval felülemelkedtek a kezdők rendes színvonalán s olyan készségről tettek bizonyosságot, amely — különös véletlen — Kiss György ifjúkori munkáinak emlékét idézte fel bennünk. Sietünk azonban hozzátenni, hogy Orbán eljárása más időnek jellemét mutatja, sokkal szélesebb és egyszerűbb, mint Kiss Györgynek a részleteket halmozó és dédelgető naturalizmusa volt s hogy azokban a finom terrakotta-fejekben, melyeket a következő években állított ki, olyan úton láttuk ifjú művészünköt, amely az érzés és tisztulás felé visz s amelyen bizalommal követjük nyomát.

Láttunk még egy kisebb csoport szobrot, amelyeket a háború sugalmazott, nem egy derekas munka akadt köztük, de a háború félelmetességének, szorongásainak és gyér reményeinek művészi

visszhangját hiában keressük köztük. A háború gyászának már több nyoma van és pedig elsősorban a síremlékekben, amelyek a szerető szívek kegyeletéből s nem a művész önkéntes választásából keletkeznek ugyan, de amelyeket a művész teremtő ereje úgy formálhat meg, hogy bennük saját lelkének s egyúttal sokaknak eszméi és érzései jussanak szóhoz. Horvai Jánosnak, ime, számos síremléktervezete közül talán a legjobbjában, az 1917-iki tavaszi tárlaton kiállított *Ifjú hős síremléke*-ben szépen sikerült kifejeznie azt a megnyugvást és reményt, melyet a háborúban elvesztett kedvest gyászoló lélek Krisztusban talál. Az ifjú hős, aki karját Krisztus nyaka köré fonja és az ő kebelén leheli ki lelkét s a Megváltó, aki szeliden vonja magához a haldoklót és áldott kezének érintésével mintegy elsimítja a fáradt és vonagló jövevénynek szenvedését, Istennek és embernek ez a gyöngéd és bizalomteljes együttléte olyan kép, melynek felemelő és megindító hatásától nem lehet elzárkózni.

A pszichológiai tartalom bizonyára nem minden s az érzelmi kapcsolatok gyöngé szobrot nem mentenek meg. Viszont azonban nem árt itt emlékeztetni arra, hogy mennyire jogosulatlan az a célzat, amely az érzelmi elemet már eleve elutasítja s mintegy dogmaként hirdeti, hogy a szobrászatnak a formák szerkezeti összefüggésének előadásán kívül nincs egyéb feladata. Az érzelmi tartalom, vagy ha úgy tetszik: költői elem, nem ütközik a formai megoldás mindenkifelett tiszteletben tartandó jogaiba s olyan forrása a hatásnak, melyből meríteni bizonyos körülmények között nemesak szabad, hanem szükséges is, mert kérдем: a hős sírja felett például, aki meghalt a hazáért. mit tegyen a művész, ha nem azt, hogy felmutat az égbe, ahonnan a hívőnek vigasz és igazság kínálkozik.

Horvai kiválóan lírikus kedély, aki érzelmeinek gazdag tárházából merít. Ezzel teljesen összhangban van az, hogy előadása szabad és mozgalmas, mint egy bő folyam, mely érzések hullámain hordozza. Ellentéte ebben egy másik kiváló művész, Beck Ö. Fülöp, aki *A hős glorifikációja* címen mutatott be 1921-iki műterem-kiállításán egy domborművet. sajnos, csak gipszben, noha a jeles mű mindenképpen megérdemli, hogy márványban maradjon fenn. Ez a relief, mely a halott katonát úgy ábrázolja, amint két angyal felfelé száll vele, nemesak a reliefstílus követelményeinek tökéletes megtartásával tünt ki, hanem egyszersmind szerkezetének egyszerű nemességével. A formáknak tobzódásával és a kifejezésnek hevességével szemben, mely újabb szobrászainknak egy csoportját jellemzi, ez a mű a nyugalomnak és a vonalmenet szépségének erényeit mutatja s benne a korai renaissance emlékeinek hatása szerencsésen

olvad össze az érzés egyéni finomságával. Beck Fülöp pályáján, mely a modern francia plakett lágyágától az archaizáló szellemű köplasztika irányában fejlődött, szóbanlevő műve mindenesetre fontos állomást jelez s megerősítette bizalmunkat tiszta és tiszteletreméltó művészi törekvéseinek sikerében.

Horvainak és Becknek a háború halottait dicsőítő műveit nem csupán tárgyuk rokonsága miatt említettük egymás mellett, hanem azért is, mert formai tekintetben viszont merőben ellentétesek s jóformán azokat a végleteket jelölik, amelyek között mai szobrászatunk mozog s amelyekben belül a különböző árnyalatok és átmenetek elhelyezkednek. Horvai a légv és festői hatások, a vázlatos könnyűségű megmunkálás művésze; irányának gyökere, mint a jelenkor sok más művészéé, Rodin műveinek bizonyos csoportjába ereszkedik s művészete természetesen ágyazódik a naturalista festés uralmának és nagy diadalainak korszakába. Beck Fülöp törekvése viszont azokéval találkozik, akik a szigorú forma jogaiért szállnak síkra s ezért azokhoz a korokhoz nyúlnak vissza ihletért, amelyekben a szobrászati stílus szigorúságának és tisztaságának virágkorát élte. Legutóbbi műveiben az archaikus görög művészet forrásából merített, némiképpen rokon nyomon jár a francia Maillollal s munkásságával olyan célzatokat képvisel, amelyek nálunk egyelőre még szórványosak, de tőlünk nyugatra, különösen Franciaországban számos jel szerint döntő módon befolyásolják a szobrászati stílus fejlődését.

A háború szerencsétlen végét követő idők lázas betegségei és megrendítő fordulatai talán még kevesebb nyomot hagytak szobrászaink működésében, mint a háború erő kifejtései és iszonyatai. Szobrászatunk géniusza jóformán úgy lebegett az események felett, mint a szívárvány a kavargó és morajló vízesés felett. Vajon azt következtessük-e ebből, hogy művészeink lelkét nem ihlették meg az ország tragikus sorsa és az új idők új eszményei? Úgy vélem, erre a feltevésre nincs okunk. Szobrászaink emberi kedélyét bizonyára nem kevésbé ragadták meg a végbemenő események, mint más hazafiakét, azonban az érzelmi megindulástól a művészi kifejezésig még hosszú az út és sok az akadály. A képzőművészet, de különösen a szobrászat nem fordulhat olyan gyorsan, mint az események s nem tarthat lépést a hangulatokkal és érzelmekkel úgy, mint pl. a líra, mely a szívnek engedelmes hangszere. A mi művészetünk mélyen gyökerezik a mesterségben, ezért sokkal kötöttebb és nehezkesebb; a képzőművész kifejező készsége nagy mértékben függ tanulmányaitól és gyakorlatától. Művészeink egy hosszú béke levegőjében nevelkedtek s a feladatok, amelyekre készültek, a békés munka társadalmá-

nak, a biztosság és polgári jóllét korszakának feladatai voltak. Nem csoda, sőt természetes, ha nem tudtak több eredményt elérni olyan érzelmek és problémák művészi kifejezésében, melyek képzeletük-től és gyakorlatuk irányától egyaránt távol estek.

Ami a háborút követő időt illeti, természetesen ügyünk katasztró-fája is hozzájárult ahhoz, hogy a kor eseményeinek és hangulatának ne támadjon nagyobb szerű emléke. A nemzeti szerencsétlenség éppen úgy a költészetben találja meg kifejezését, mint az egyéni boldog-talanság; a szobrászatnak a diadal és a nemzeti emelkedés ad szár-nyat s nemcsak anyagi, hanem szellemi értelemben is, mert a monu-mentális alkotásnak a lelkeket magával ragadó ünneplő kedvben van természetes forrása.

Világért sem szabad azonban azt hinnünk, hogy a kor mindent megrázó eseményei éppen a művészet felett vonulnának el hatás-talanul. Igaz csak annyi, hogy az eredmény nem lép fel olyan gyorsan, mint egyesek várták s nem is annyira közvetlenül a művészi ábrázolá-sok tárgyában, mint inkább az összes viszonyok átalakulásával járó közvetett hatásban jelentkeznek. Ez a hatás jórésztben csak a jövőben fog kibontakozni, azoknak munkájában, akik utánunk jönnek s akiknek szellemét már az új idők érlelik meg. Milyen lesz az új szel-lem iránya, annak találgatását másoknak hagyjuk, annyival inkább, mert egyeseknél nagy kedvet látunk ilyenfajta elmefuttatásokra, holott mi azt hisszük, hogy titokzatos és bonyolult folyamatról van szó s jósolni e részben annyit tenne, mint annak a dolgába avatkozni, aki az emberiség sorsát intézi.

Az új viszonyoknak közvetlen és kézzelfogható hatásai közül szobrászatunk egyelőre talán legjobban érzi meg azt, hogy a nagy, ú. n. monumentális szobrászati feladatok a gazdasági helyzet miatt szinte lehetetlenné váltak. Ami a bennünket érdeklő ciklusban ebben az irányban történt, az — kevés kivétellel — nem volt más, mint a multtól örökölt s még függőben levő ügyek lebonyolítása.

Ebbe a kategóriába tartozik Zala Györgynek az ezredéves em-lékmű számára készített négy történeti domborműve, melyeket 1916-ban állított ki a Képzőművészeti Társulat tavaszi tárlatán s melyek a következő négy jelenetet ábrázolják: az egi nők, Dugovics Titusz, a vitam et sanguinem jelenete és Mátyás király tudósai és művészei között. A reliefeket a királyszobrok alatt húzódo falmezőkre szánta a művész s az ott már régebben elhelyezett domborművekkel rokon stílusban készítette őket. Jellemző e stílusra az alakok energikus és nagyvonalú, egyszerűsítő megmintázása, nemkülönben az, hogy a formák erőteljesen domborodnak ki az alaptól — olyan sajátságok,

amelyek arra mutatnak, hogy a művész számolt a szabadban való sajátos világitással s arra törekedett, hogy domborművei már távolról felismerhetők legyenek, világosan kifejezzék lényeges mondani-valójukat. Zala tehetségét és mintázó készségét ezek a munkák a régi színvonalon mutatták s újra sajnáltuk, hogy az ezredéves emlék még el nem készülhetett s hogy, ami elkészült belőle, az sem kerülhetett ki egészen Zala kezéből. Ez nézetünk szerint nemcsak egységét, hanem színvonalát is emelte volna a műnek.

A mult hagyatékának rendezéséhez tartozik az Erzsébet-szobornak az a két pályázata is, melyek szintén a bennünket érdeklő időben játszódtak le. Az egyik pályázat, mely hatodik volt a szobor viszontagságos pályafutásának során, 1916-ban dőlt el. A díjazott művek első csoportjába első helyre Telcs Ede, gr. Bánffy Miklós és Györgyi Géza művét, második helyre Róna József művét, harmadik helyre Zala György és Hikisch Rezső művét, negyedik helyre Lajta Béla építészeti megoldását, az ötödikre Szentgyörgyi István szobrászati munkáját sorozták, az első helyen említett művet a zsüri egyhangú döntésével, a többieket a külföldi bírálók szavazata nélkül, a magyar zsüritagok egyhangú szavazata alapján. Az emlékmű országos bizottsága a megbízást nem adta ki, hanem elhatározta, hogy a felsorolt művészeket szűkebb pályázatra hívja meg s egyúttal a szobor végleges és kötelező helyéül a Várhegyet jelölte ki.

A szűkebb, vagyis hetedik pályázat eredményéről 1920-ban döntött a zsüri, még pedig úgy, hogy a Zala—Hikisch-féle pályaművet ajánlotta az országos bizottságnak kivételre. A pályázat végleges elintézését azonban új veszély fenyegette: a Várhegyre szánt megoldás kivitele az óriási költségek miatt hosszú időre lehetetlenné vált. Erre Hikisch Rezső az emléknek új építészeti megoldását dolgozta ki, amelynek az volt a lényege, hogy a Várbazár közepén levő álkapuzat mögött a hegyoldalba benyúló köralakú tér alakítását vette tervbe s ebben akarta elhelyezni a királyné szobrát. A tervet a végrehajtóbizottság elfogadta és jóváhagyásra ajánlotta az országos bizottságnak, az utóbbi azonban úgy határozott, hogy az emlékmű a Margitszigetre kerüljön.

Ezzel lezárult az Erzsébet-szobor előzményeinek húsz évnél tovább tartó, fordulatokban gazdag története s nincs más hátra, mint megvárnunk a szobor elkészültét. Reméljük, hogy a következő ciklusról szóló jelentésnek már módjában lesz foglalkozni azzal: a pályázatokban résztvevő szoborterveket mi — követve elődünk példáját az előadói tiszten — nem vehetjük itt számba s a pályázat újabb fázisairól csak azért emlékezünk meg, mert nevezetes mozzanataik voltak szobrászatunk életének.

Mindössze annyit jegyzünk meg, hogy az a sok felől hallott hiedelem, mintha a sok pályázat során az ügy művészeti szempontból semmivel sem haladt volna előbbre, azt hisszük, optikai csalódáson alapul. Összevetve a húsz év előtti pályaművek fényképeit a maiakkal, nem lehet eltagadni a színvonal emelkedését, ami annál inkább művészeink érdeme, mert a pályázatok művészi irányítása körül elég olyan mozzanat volt, amely megzavar és kedvetlenít. A másik, amit nem tudunk elhallgatni: őszinte örömünk azon, hogy a szobor végleges helyéül a Margit-szigetet jelölték ki. Rokonszenvessé teszi ezt a megoldást már magában az, hogy nem kívánja a környékének «nagyszabású» rendezését, hogy nem fenyeget sem hegyoldalak letarolásával, sem még itt felejtett műemlékeink valamelyikének elpusztításával vagy átalakításával. S ami fő, az emlék olyan környezetbe kerül, amely tökéletes összhangban van kedves királynénk lényével. A Margit-sziget szinte teremtvé van arra, hogy lombjai és virágai között, mint egy szent ligetben álljon Erzsébet királyné szobra s az országos bizottság akkor, midőn utolsó végzését hozta, nézetünk szerint azt tette, amivel annak idején kezdeni kellett volna.

A mult öröksége Jókai Mór emlékszobra is, Strobl Alajostól, amelyet 1921-ben lepleztek le. Igazi mester művéről lévén szó, felesleges szófecsérlés kiemelni az ő megszokott erőnyeit, technikai készségét, a portraitszerű hűséget s azt, hogy helyes érzéssel kerülte el a földhözragadt naturalizmus és az üres pátosz veszélyeit. Vajjon azonban sikerült-e kifejeznie azt, ami a költőben szellemi, ami őt felénk emeli és amire ezért a szobornak, mint keletkezésének okára és létének céljára elsősorban kell uralnia, vajjon az alak formai megoldása, különösen a törzstől lefelé tekintve, megfelel-e a hatás ama zártságának, melyet a jól felépített emlékszobortól várunk — ezeket a kérdéseket éppen annyi jeles mű alkotójával szemben talán anélkül vethetjük fel, hogy az tiszteletünk rovására menne.

Strobl Alajos két kisebb emlékének keletkezése esik még ebbe a ciklusba. Ezek Zichy Mihály és Keleti Gusztáv síremlékei. Az előbbi 1916-ban, az utóbbit 1917-ben leplezték le s közülök a művész különösen Zichy síremlékében tudta megragadni a döntő, a romantikus jellemvonást.

Nemcsak kivitelében, hanem eszméjében is új keletű az a négy szobor, amely az elszakított négy országrészt jelképezi s amelyet 1921-ben lepleztek le a Szabadság-téren. Rendeltetésük az, hogy a legáltalánosabb és legmélyebb érzelmet fejezzék ki, mely napjaink magyarját csak eltöltheti: szörnyű veszteségünk fájalmát, amelyhez elválaszthatatlanul csatlakozik a veszteség visszaszerzésének vágya

és akarata. A szobrok egyaránt jeles tehetségű alkotói közül hárman : Pásztor János, Sidló Ferenc és Kisfaludi Strobl Zsigmond azt a gondolatot domborították ki műveikben, hogy a magyar minden erejével állja a harcot az elrabolt és leigázott országrészekért s ha a valóságban le is tépték azokat testéről, érzéseiben annál forróbban öleli magához őket s mintegy azt kiáltja a világnak : nem engedem. E hatalmas érzés ábrázolásában ezek a művészek — amennyire egyéniségük különbségei engedték — némiképp egységes terv alapján jártak el. Alakjaikat a legnagyobb szenvedéllyel töltötték meg, a csoportokat lázas mozgalomban, a drámai kifejezés tetőfokán ábrázolták. Műveikben bizonyosságát adták annak, hogy tudásuk nem kevésbé tiszteletreméltó, mint lelkesedésük, azonban nekünk úgy tetszik, hogy nem tudták elkerülni a páthosz túlzásait s csoportjaik hevesességében és nyugtalanságában túlmentek a szobrászi kifejezés határain. A művészi korlátozás hiánya következtében ahev erőszakosságba csapott át s a gondolat világossága áldozatul esett a túláradó szenvedélynek. Ehhez járul, hogy a csoportok formai benyomása többé-kevésbé bonyolult s szépen mintázott részleteik nem kárpótolnak a szerves egység hiányáért. Mindez nem egyforma mértékben jelentkezik a három művésznél. Pásztor, nézetünk szerint, leginkább kerülte el az említett veszélyeket, azonban bizonyos fokig mind a három művész szem elől tévesztette, hogy a szobrászat a mérhetetlen érzés kifejezésében sem mondhat le a kifejezés művészi hatáiról és az elrendezés világosságáról. Szentgyörgyi István, a negyedik csoport művésze, társaitól eltérően csak az összetartozás gondolatának kifejezésére szorítkozott ; az ő műve sokkal nyugodtabb és világosabb, viszont azonban közönyösebb és pongyolább, mint a kitünő művész egyéb munkái.

E megjegyzések mellett kötelességünk rámutatni arra, hogy ú. n. irredenta-emlékeink fogyatkozásai mellett is a művészi alakító-képességnek fejlődéséről tesznek bizonyosságot. A gúnyolóknak és gáncsolóknak bátran ajánlhatjuk, hogy tegyenek egy kirándulást a köröndre. Az összehasonlítást nem az újabb nemzedék fogja megbánni.

Körülbelül ennyi az, ami az emlékszobrászat körül a mult év végéig történt. Vajjon túlságosan sajnáljuk-e, hogy a gazdasági katasztrófával egyelőre vége szakad nagy monumentumok és a velük járó pályázatok korszakának? Azt hisszük, szerencsétlen sorsunk következményei közül ez a legelviselhetőbb. A kor szelleme nem kedvezett a monumentális művészet kifejlődésének. A monumentális szobrok méretei egyre nőttek. A német császári korszak járt elől

példájával s hozzánk is átesapott valami az ú. n. «nagyszabású», de valójában csak nagyméretű emlékek kultuszából. Az antik emlék-művek rendszeren nem ábrázoltak mást, mint a megörökítendő személyt, a renaissance legdicőbb emlékszobrai is beérték egyetlen alakkal, a közelmúltban ellenben fellépett a méretre óriási és felépítésre bonyolult emlékszobrok típusa. Az építésznek majdnem annyi dolga akadt velük, mint a szobrásznak; előfordult, hogy felállításuk végett messzemenő rendezési munkákat kellett végrehajtani, amelyeknek néha — mint a római Viktor Emánuel-emlék esetében — egész városrészek estek áldozatul. Minél jobban nőttek azonban a feladatok, annál jobban kitűnt, hogy a művészi alakító erő nem tud megbirkózni a vállalkozás nagyságával. Nem a művészek tehetségének hiánya miatt, mert hiszen tehetségek nálunk is, másutt is akadtak, hanem korunk életének szelleme miatt, amely útjában állott a nagy stílus virágzásának. Az okok tüzetes kifejtése messze vezetne; amit mindnyájan tudunk, az az, hogy kevés igazi emlékszobrunk van s jelentésünknek, melynek csak nyereségeinkről kellene számot adnia, szomorú különlegessége megállapítani, hogy Fadrusz Mária Terézia szobrának lerombolása után ez a kis szám is megapadt eggyel.

A nagy emlékszobrok kultusza, mellyel a pályázatok sokasága járt együtt, olyan irányba csábította sok művészünket, amely nem felelt meg belső hivatásuknak s elterelte őket olyan feladatoktól, amelyekre megvolt hajlamuk és készségük. A fordulat, mely szerencsétlenségünkkel beállott, sokakat vissza fog adni igazi hivatásuknak. Mintha máris mutatkoznának nyomai ennek. Szobrászati termelésünk, ami a kisebb feladatokat illeti, intenzívebb és gazdagabb lett, színvonalában emelkedett. Régibb neves művészeinktől olyan alkotásokat láttunk, melyek méltók multjukhoz, körülöttünk ifjabb tehetségek sorakoznak, akik közül nem egy évről-évre meglep fejlődésével s a bennünket érdeklő időnek talán legszebb jelensége, hogy leforgása alatt sok remény lett valósággá. Azelőtt hivatalos nagy tárlatainkon a festészet nemcsak számban, hanem súlyban is messze felülmúlta a szobrászatot; újabban a plasztika mint egyenrangú fel állott elő, sőt egyszer-egyszer — valljuk meg — joggal pályázott az elsőbbségre.

Művészeink munkásságának zöme a képmásokra és az emberi test ábrázolására, elsősorban a női aktra esett. Egyúttal ezeknek a feladatoknak megoldásában mutatja szobrászatunk a legnagyobb lendületet.

A képmásokban a régi nemzedék vezető mesterei jártak elől s a legszebb diadalokat aratták. Zala György az 1916/17-iki téli tárla-

ton kiállított női tanulmányfejében olyan művet mutatott be, amely egyszerű igazságával és mintázásának fölényes biztosságával valódi példaképe a realista portrait-ábrázolásnak. Strobl Alajos kifogyhatatlan bőséggel osztogatja művészetének ajándékait. Az 1916/17-iki téli tárlaton három mellszobrot állít ki és pedig Berzeviczy Albert, Benczúr Gyula és Várdai Szilárd képmásait, az 1917/18-iki téli tárlaton József főherceg mellszobrát mutatja be, az 1918-iki tavaszi tárlaton *Anyám* c. márványfejet és még egy mellszobrot, ugyanez év téli tárlatán három mellszobrot, köztük a *Geniusz* című márványfejet és Liszt Ferenc képmását, az 1919-iki tavaszi tárlaton négy s az 1919/20-iki téli tárlaton újabb négy mellszobrot állít ki. Munkáiban nemcsak megtartotta régi erényeit, hanem többször meglepetést is szerzett. Liszt Ferencet ábrázoló életnagyságon felüli fejének nemcsak méreteiben, hanem formáiban és szellemében is ki tudta fejezni azt, ami túlnő az élet mindennapiságán s egy felsőbbrendű geniusz nagyságát érezteti. Női fejének néhányában pedig stílusának oly nemes és átszellemült állomásán láttuk őt, mely művészetének leg-tisztultabb magaslatát jelzi. A naturalisztikus ábrázolás ama kiváló példái után, amelyeknek legjobbját anyja életnagyságú képmásában csodáltuk egykor, ezek a női fejek a klasszicitás felé törekvő egyszerűségnek, nyugalomnak és formaszépségnek ritka erényeit mutatják s az utolsó évek szobrászatának díszei. Ezek közül is kimagaslik a *Geniusz* című márvány, amelynek nemes formáin egy frissességében megújodott művészi szellem ihlete nyugszik.

Pongrácz Szigfrid tanulmányfejeinek artisztikumára amál jobban esik rámutatni, mert úgy tetszik, mintha kevesebb elismerésben lett volna része, mint megérdemli. Damkó Józsefnek néhány terrakottafejében a pszichikum fokozódó finomságait és a mintázás megfontolt s mégis keresetlen egyszerűségét volt módunkban megfigyelni. Szentgyörgyi István dr. Klima Ilona és Gunszt Klárka arcképeivel, melyek közül az előbbi az 1917-iki, az utóbbi pedig az 1918-iki tavaszi tárlaton volt kiállítva, azt a benső örömet ébresztette bennünk, melyet akkor érzünk, midőn egy kiváló tehetséget elérkezettnek látunk a kifejlődés és megérés állomásához. Művészi jellemvonásai: a finom és következetes számítás, mellyel a természet anyagát művészi céljaira átszűri és rendezzi, a megfontolt számvetés kifejező képességének határaival, mely megmenti minden kicsúszástól, a klasszicista szellemű nyugalom, mely a valóság zavaró véletleneit elsimítja, de mégsem merevedik sémává, mert átérzik rajta az élet melege, mindezek a jellemvonások tisztán bontakoztak ki most előttünk s együttvéve egy határozott és nagyvértékű egyéniséggel gazdagították szobrászaink sorát.

Kisfaludi Strobl Zsigmond képmásaiból ismét más jelességek szólnak hozzánk: energikus és tömör kezelés s rendkívüli fogékony-ság az egyéni karakter iránt. Oly biztos megragadás és tömör elő-adása a jellemző formáknak, aminőket például Zádor Istvánnak az 1917/18-iki téli tárlaton kiállított képmásában s még inkább a mű-vész nejének az 1918/19-iki téli tárlaton kiállított képmásában lát-hattunk, párját ritkítja és minden elismerésre méltó. Strobl Zsig-mond ebben a ciklusban főképpen képmásokkal foglalkozott s ter-mékenységgel is az első sorban állott.

Lux Elek a női báj gyöngéd érzésű és kezű ábrázolója s nincs, akit e tekintetben mellé lehetne állítani. Eszközei a fény- és árnyék-hatások diszkrét felhasználása, a mintázásnak olvadó, de azért a plasztika határait tisztelőben tartó simasága s a kifejezésnek olyan bája, mely a korai renaissance zártpillájú madonnáira emlékeztet. Nem esoda, hogy egyik régebbi bronzfeje lelkes sorokra ihlette Beöthy Zsoltot. Pólya Tiborné arcképében, melyet az 1921-iki őszi tárlaton állított ki, új bizonyosságát adta izlésének és finom tehetségének.

Pásztor János neve a mezitelen emberi test ábrázolásaihoz vezet-át. Ő egyéb feladatokban is mély és eredeti tehetséget mutatott, de női aktjaiban, úgy látszik, legtisztább kifejezését találta meg képes-ségének. Miután előbb megjárta a réalista részletmegfigyelés iskolá-ját, most szerves fejlődéssel a formák egyszerűsítésének útjára tért s egyúttal a test egyensúlyának és természetes ritmusának tudatos kifejezését tette művészete céljává. Kollektív kiállításán, melyet 1918-ban az Ernst-Múzeumban rendezett, számos próbáját adta gazdag tehetsége fejlődésének, valamennyi műve közül talán bájos Primavera-jában érve el célzatainak legösszhangzóbb megvalósítá-sát. *Szegyenkező* című aktja viszont arról nyugtatott meg, hogy nem szűnt meg meríteni a természet frissességéből s hogy a formák túlsá-gos általánosításának veszélye, mely egy percre fenyegette, elvonult felette.

Szentgyörgyi István, akinek művészi jelleméről már megemlé-keztünk, szép képmásai mellett híven folytatja az aktok ábrázolását is, melyekkel annak idején első sikereit aratta. Éppen aktszobrai mutatják azonban azt a nevezetes változást, mely művészi célzatai-ban azóta végbement. Első aktjaiban, a Kígyóbüvölőben, a Panasz-ban, melyeket Brüsseltől való hazatérése után alkotott, a női test telt formáinak naturalisztikus ábrázolása érdekelte, párosulva a mozdulatnak hasonlóképpen természetes szabadságával. Újabban a még fejletlen ifjú test karcsú formái foglalkoztatják, ugyanazok, amelyekről Hildebrand Adolf mintázta egész sorát jeles műveinek

s a szobornak a zárt egység értelmében való átgondolt felépítése lett uralkodó vonása művészetének. Bigézó fiúja, melynek tervét 1921-ben Ernstnél rendezett kollektív kiállításán mutatta be először, teljes és sikerült összefoglalása volt újabb törekvéseinek s egyúttal munkásságának eddig elért legszebb eredménye.

Vedres Márkot ugyane törekvésekkel kapcsolatban úgy kell említenünk, mint első és soká egyetlen képviselőjét nálunk azoknak az elveknek, amelyeket a naturalista szobrászat általános felfogásával szemben a flórenci Hildebrand-kör termelt és alkalmazott. Ő a lefolyt cikluson belül csak egy női márványakttal lépett a nyilvánosság elé, mely a Szépművészeti Múzeum 1918-iki kiállításán volt látható. Ez arról tett bizonyosságot, hogy célzataiban általában hű maradt iskolájához, azonban egy árnyalattal mintha közeledett volna a naturalista modellábrázolás felé.

E célzatokkal ellentétben Lányi Dezső, aki 1918-ban rendezett kollektív kiállítást az Ernst-Múzeumban, úgy jelentkezik, mint a naturalista szellemű brüsseli iskola biztos tudású tanítványa.

Az említett törekvések ellentéte még teljesebbé válik Kisfaludi Stobl Zsigmond aktjaiban. Ijászat, melynek mintáját 1921-ben Ernstnél állított ki, a telt, sőt fokozott formák, az izmok hangsúlyozása, a testnek a fes ültés tetőpontján való ábrázolása jellemzi s mindebben a művész oly bravuros tudást mutat, amely csak igazán izmos tehetségtől telik. Kisebb női aktjaiban, Kútfigurájában, melyeket ugyane kiállításon láttunk, nyugodt erejét érezhettük, azonban azt hisszük, hogy a művész egyelőre képmásaiban találta meg képességének legjobb kifejezését.

Alig van művész, aki ebben a ciklusban olyan gyors lépést tett volna fejlődése útján, mint Sidló Ferenc. Ha az 1917-iki tavaszi tárlaton kiállított női aktjait összevetjük, pl. 1921-ben a Céhbeliek kiállításán bemutatott Dávid című bronzával, kedves meglepetésben van részünk. Amott még sematikus, a formálásban csaknem ügyefogyott, itt már mint a test formarendszerének tüzetes ismerője jelentkezik. Sidlót az éles rajz, a szigorú forma s az intim megmunkálás felé tereli egyénisége, némi szellemi rokonság fűzi a korai renaissance ötvösszobrászaihoz; ezért — azt hisszük — a bronzművészet, főképpen a kisebb bronzok művelésére lenne elsősorban hivatva s célzataiban és feladataiban kissé még ingadozó művészete talán ebben az irányban találhatná meg fejlődésének útját.

Képmás és akt igen bőven termett. A sok és sokféle művész és mű felsorolása azonban, azt hisszük, inkább megzavarná, mint tisztázná a képet. Ezért még az értékes művészi eredmények mindegyiké-

vel sem foglalkozhatunk s be kell érünk azokkal a jelenségekkel, amelyek vagy kimagaslók, vagy valamely szempontból jellemzők szobrászati törekvéseink mai irányára s mintegy alkalmas illusztrációi jelentésünknek.

Nem egy fiatal tehetség is tünt fel a ciklusban. Medgyesy, Martinelli, Ferenczy, Csorba, Esső Erzsébet stb., akiknek méltatásáról különösen nehezünkre esik lemondani, azonban azt hisszük, hogy ha már az anyag bősége korlátokat állít, azokat hagyhatjuk el legkönnyebben, akikről bizonyára szó lesz — reméljük sok szó — a következő jelentésekben.

Csak néhány különleges csoportjáról szobrászatunknak akarok még megemlékezni. Az egyik a népelet alakjainak és jeleneteinek ábrázolása. Ezeket az ábrázolásokat sokan bizonyos gúnnyal illetik s már eleve a nem éppen jóhírű genreszobrászat körébe utalják. Helytelenül, mert minden a művészi alakítóképessegen fordul meg. Íme. Izsó Miklósnak sikerült a faji érzés ábrázolását a forma- és mozdulatproblémák pompás megoldásával összekötni s műveinek értékét csak növeli az, hogy azokban a magyar vérmérséklet hevét és erejét is érezhetjük. Sajnos, Izsó hagyományainak kevés nyoma van mai szobrászatunkban. Az e körbe vágó termelés legnagyobb részét a néprajzi jellemzés határai között marad, beéri a külsőleges magyarsággal s nem tud felülemelkedni a kedélyes genre kicsinyességén.

Annál őszintébb örömünk azon, hogy ennek a műfajnak régi művelője, Damkó József nemcsak megmaradt régi színvonalán, hanem *Az anya vigasza* című terrakottájában, melyet az 1921-iki tavaszi tárlaton mutatott be, az érzés melegsége, a formák egyszerűsége és a kompozíció zárttsága dolgában művészetének elmélyüléséről tett bizonyosságot. Tóth Istvánnak *Déli pihenő* c. csoportját viszont, melyet az 1920/21-iki téli tárlaton állított ki, friss realizmusa és mintázásának gondossága emeli a termelés átlaga felé. Sajnálunk kell, hogy Pásztor János újabban kiállott azok sorából, akik ezzel a témával foglalkoznak, habár más irányban gazdag kárpótlást adott.

Az állatszobrok kicsiny csoportjából ifj. Vastagh Györgynek az 1920/21-iki téli tárlaton kiállított *«Agár»*, az 1921-iki tavaszi tárlaton kiállított *«Tacsó»* és az ugyanez év őszi tárlatán kiállított *«Orosz agár»* című bronzait jegyezhetjük fel, amelyek mindegyikét kitünteti a természet megfigyelésének élessége és az ábrázolás szolid készsége.

S ezzel szemlénk végére értünk. A kép, mely elénk tárult, elég gazdag és élettel teljes. Hogy a harcba, melyet megvívni kultúránk-nak jutott, nem indulunk reménytelenül, abban nagy része van

szobrászaink csüggedetlen alkotó kedvének s ezért nemcsak elismerésünk, hanem hálaunk is jár nekik.

Vajha a munkának azok a feltételei is bekövetkeznének, amelyek-től egyelőre meg vagyunk fosztva, mindenekelőtt az európai művészi étellel való kapcsolatunk helyreállítása.

Mai szobrászatunk — mint képzőművészetünk általában — a mult évtizedek naturalizmusának áramlatából született, amely viszont a kor tudományos felfogásának volt művészi kifejezése. Művészeink ennek az áramlatnak levegőjében nőttek fel s többé-kevésbé a realista ábrázolás körében mozognak.

Tőlünk nyugatra új áramlatok vonulnak át a szellemeken, a természettudományi meggyőződés abszolút hatalma megingott s a művészetnek sem vezérlő gondolata többé a természeti benyomások mindenhatósága. Az érzéki megfigyelés helyébe az új nemzedéknél a lelki élmény kifejezésének vágya lépett, a szellem felsőbbségének eszménye tört utat.

Mint minden visszahatás, ez is szertelen túlzásokban jelentkezett s a természeti megfigyelés visszatükrözését a szubjektív önkény váltotta fel. Az áramlat azonban hat és munkál s a szellemekben tagadhatatlanul megnövekedett az a vágy, hogy a lélek szárnyán a mulandó világon túl egy halhatatlan szellemi világ magaslatára emelkedjünk.

Mi nem óhajtanók, hogy a művészetnek a természettől való elszakítása következze be, de azt hisszük, hogy az új áramlatnak nemesítő és felszabadító hatásától mi túlságosan el vagyunk zárva s hogy elkelne valami az új szellem szabad fuvallatából. A realitás érzékét, mely bennünk mélyen gyökerezik, nem kell féltenuünk tőle.

Történetünk régi hagyománya, hogy az európai áramlatok mind átvonultak törekvéseinken, átídomulva a mi kultúránk érdekében. E hagyományhoz a jövőben sem maradhatunk hűtlenek s ezért óhajtanók felvonását a sorompóknak, melyek mai helyzetünkben magasabban emelkednek, mint bármikor.

Ami most jelentésünk tulajdonképpeni célját, a Greguss-díjjal való kitüntetést illeti, az ajánlásra felkért fórumoktól nem kaptunk útbaigazítást. Az Orsz. Magy. Képzőművészeti Főiskola nem élt az ajánlás jogával, az Orsz. Magy. Képzőművészeti Társulat pedig Damkó József Kapisztrán-szobrában olyan művet ajánlott, amely 1922-ben készült el, tehát már kívül esik a cikluson.

A Kisfaludy-Társaság tagjai részéről, akik szintén jogosítva vannak egy-egy művet ajánlani, egy olyan ajánlat történt, amely-

nek mindnyájunk előtt igen nagy súlya van s amelynek tiszteletben-tartását most, midőn az ajánló örökre elhagyott bennünket, a kegyelet is szívünkre köti. Beöthy Zsolt, akinek nevéhez ebben a körben egy szót is fűzni kisebbités lenne, ajánlotta Lux Eleknek azt a bronz női fejét, melyet ő 1919-ben az Ernst-féle múzeumban látott kiállítva. Ezi az ajánlást Beöthy csak szóval adta tudtomra, de azzal a kívánsággal, hogy azt mint valóságos, forraszerinti ajánlást vegyem tudomásul.

Bármily kedves lenne is szívünknek Beöthy Zsolt útmutatását követni, le kell mondanunk arról, hogy az általa ajánlott mű ki-tüntetését fontolóra vegyük, mert ennek a szobornak gipszmintája — amint az utóbb megállapítható volt — már 1913 őszén ki volt állítva a Műcsarnokban s azt ugyanakkor a király részére megvásárolták és márványban kifaragtatták. Az Ernst-Múzeumban 1919-ben ki-állított példány, melyet Beöthy látott s mely most a Szépművészeti Múzeumban van, csak bronzban készült ismétlése amannak.

Az ajánlás jogával élt még Szász Béla tagtársunk, aki hozzám intézett iratában hat érdemes szobrászművészt ajánlott figyelembe, ú. m. Gács István, Orbán Antal, Damkó József, Bezerédy Gyula, Siklódy Lőrinc és Pásztor János szobrászokat. Erre az ajánlásra azt kell tisztelettel megjegyezmem, hogy az alapító rendelkezése szerint egy meghatározott műre kell kiadni a jutalmat, az ajánlás is csak egy műre szólhat, t. tagtársunk pedig nem művet, hanem művészeket ajánlott és pedig hatot.

Hyenformán tekintetbe vehető ajánlat nem érkezett. Magunkra hagyva kellett keresnünk azt a művészt, aki a bennünket érdeklő idő alatt a legmagasabbra emelkedett. E keresés közben egy ritka és nevezetes tünemény volt az, mely bennünket legjobban megragadott. Egy művészt láttunk, aki már élemedett korában, szokatlan képét mutatja az alkotó kedv teljességének, sőt képesnek bizonyult arra, hogy nőjjön és fejlődjek. Ez képzőművészeknél általában figyelemreméltó, de különösen ritka nálunk, hol a művészek többnyire idő előtt hervadnak, mint a keleti nők. Ennél a művésznél, noha nagy multja van, egyáltalában nem kell latba vetni a mult érdemeit s legfeljebb csak örömmünket fokozza az, hogy, amikor a jelen kiválóságát megkoszorúzzuk, egy régi és nagyérdemű munkásság előtt is alkalmunk van meghajolni.

A művész, akire gondolok, Strobl Alajos. Már jelentésem folyamán is sokszor kellett nevét említenem, bizonyosságául annak, hogy fáradhatatlanul dolgozott.

Azt is láttuk, hogy nemcsak serénységével tünt ki, hanem ered-

ményeivel is és sok jeles mű között alkotott egyet, a *Génius* című márványt, amely egy nagy mult tudásának összesűrített kivonata, amelyen azonban már átvonul egy új idő eszményítő törekvése. Így mintegy szerencsésen egyesíti magában két korszak erényeit.

Mi a Greguss-bizottság nevében ezt a művet ajánlottuk a megkoszorúzásra s javaslatunkat a Kisfaludy-Társaság zárt ülése egyhangúlag elfogadta.

Most, íme, átnyújtjuk a koszorút, azzal az őszinte hódolattal, amelyet Stobl Alajosnak nemcsak márvány Geniusa, hanem művészetének felsőbb származású géniusza iránt is érzünk.

Petrovics Elek.

IRODALOM.

Csokonai.

Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Három kötetben. Bevezetéssel ellátva kiadták Harsányi István és dr. Gulyás József sárospataki tanárok. Genius-kiadás. Nagy írók, nagy írások. 2. sorozat I. 8-r. XXIV + 2023 l.

Aligha sovárgott mélysegeőbb vágyódással s főbb megalázkodás árán költő az után, hogy kéziratoss versgyűjteményekből kötetekbe mentse át lelkének kincseit, mint szegény Csokonai. Huszonhat éves korára ő is elkészült minden jelentékenyebb munkájával s mintha megpillantotta volna a ráeselkedő halált, lázas buzgósággal kapkod szanaszét hagyogatott munkái után, betegen küzködik «typus alá való készítésükkel», a cenzura kijátszásával, délibábos ígéretek és biztatások árán előfizetők gyűjtésével s minden erőfeszítése mellett is alig pár művét láthatja nyomtatásban. Ha már «saját gazdagságától tévelygő tehetsége» irányítására nélkülöznie kellett a kritikát, mely nyomon követte volna kiadott műveit, legalább gazdag terméséből szeretett volna betakarítani mennél többet, mert érezte, hogy nem-sokára ráesteledek. Lázban égő tekintete előtt a jövendő magyar nemzedékek koszorúja lebegett. «Írok a boldogabb maradéknak, írok a XX. vagy XXI. századnak, írok annak a kornak, amelyben a magyar vagy igazán magyar lesz, vagy igazán semmi sem» — írja 1801-ben, s tehetetlenül kellett várnia közeledő halálát, éreznie, hogy hiábavaló minden kétségbeesett kísérlete a jövendő számára megmenteni élete munkáját, azét az életét, melyet joggal nevezett Toldy «legmostohább csillag alatt lefolyt és önerején túl a körülmények által vajmi kevéssé kegyelt életnek».

A XX. század, melyre bizakodva gondolt a költő, csakugyan meghozta műveinek az eddigieknél teljesebb kiadását öt vaskos, izléses kiállítású kötetben. E kötetekkel a kiadótársulat komolyabb irodalmi feladatok iránt való érzékének és áldozatkészségének elismerésre méltó bizonyosságát adta s a művelődési életünk nagy lehanyatlásában egyre ritkuló biztató jelenségeknek egvikét nyújtotta. Elismerés illeti a két derék pataki tanárt is, kik tizenhathónapi lankadatlan

munkával, nagy szeretettel és gondos utánjárással végezték a sajtó alá rendezés munkáját.

E kiadásnak természetesen Toldy Nemzeti Könyvtár-beli kiadásához kellett hozzákapcsolódnia. Toldy úgy tekintette a maga kiadását, mint «az eddig csak töredékesen ismert költőnek dicsőséges feltámadását». Ő már 130-nál több kisebb-nagyobb darabbal egészítette ki Márton bécsi kiadását. Ennél több is állott rendelkezésére, de ő a «Minden Munkák» kifejezést úgy értette, hogy «alatta egyéb nem gondolható, mint valamely író mindazon írásai, mik általa vagy közönség elé szánattak, vagy becsök vagy jellemzettségöknél fogva a sajtóra igényt tarthatnak». E felfogással «nem tartotta szabadnak, ha lehetett volna is», a dévaj versek közlését, melyek «magánréfa eszközeiül készültek»; nem tartotta szükségesnek a zsengek egy (széne) lenyomatását, mert azok korszaka egyéb, érdekesebbekkel van képviselve, szükségtelennek látta Metastasio cantatáit, elégnek véelve a prózában fordított színműveket s végül fölöslegesnek találta a halottas versek felvételét, mivel ezek magánhasználatra készültek s a költőt sem új oldalról, sem nagyobb becsben nem mutatják.

E kiadás sajtó alá rendezői tartózkodtak az anyagnak ilyen megrostálásától. Lehető teljességre törekedvén, a költőnek nem csupán maga, Márton és Toldy gondozásában megjelent műveit s nemcsak a később szétszórta napvilágot látott, egybegyűjtve először e kiadásban megjelenő verseit sorozták be anyagukba, hanem sok, Toldy által részben kiadhatatlannak, részben elveszetteknek jelzettet is, több eddig ismeretlen, általuk megtalált verssel együtt. Ők kiadták az ifjúkori zsengeket is, melyeket Toldy erre nem tartott érdemeseknek, mert Toldyval ellentétben az ő felfogásuk szerint ezek hozzátartoznak Csokonai egyéniségéhez s maga a költő is kedveseknek mondotta a halhatatlanság templomában «a tavasz elején szedett zsenget». Ezek a zsengek érdekesek mint formagyakorlatok is. Sandernek Nagy Sámueltól átültetett egyik művéhez a verseket Csokonai fordította szabadon s ezekben a későbbi nagy technikai készségű költő már könnyedén rímeli meg a klasszikus szakokat, pl. a sapphói strófát játszva használja négyes rímekkel. Jellemzetesen nyilatkozik már e zsengekben a költő természetérzékének sajátos kerti jellege is. Képzelete az egész nagy természetet egy kecsesen, finomkodva rajzolt, görög istennel benépesített kertté szorítja össze s ebben mutogatja a természet örömeit. Mások meg e zsengek közül a kollégiumi diák-poézisnek jellegzetes termékei s Csokonai ízlésének egyik fokát mutatják. Így e zsengek felvétele nem volt indokolatlan, annál

kevésbé, mert Csokonai valóban olyan költő, kinél nem az olvasásban kell lenni kicsinyesnek, hanem a kihagyásnál válogatósnak.

A dévaj költeményekre vonatkozólag sem osztották Toldy fel fogását s ami e nemből rendelkezésükre állott, közrebocsátották. Csak egyet találtak e körben olyant, mely, bár kezük közt volt, mégis kiadhatatlan (*A pendelbergai vár*). A többiek melegségüket találják a korban és körben, amelynek készültek. Egyébként a kiadók az obscenitásokat igyekeztek tompítani s még oly szavakat is pontozva szedettek, melyeket Toldy kiírt. A halotti búcsúztatóknak a teljesség érdekében való felvétele sem kifogásolható. Igaz, hogy ezek a költő képét újabb vonásokkal nem gazdagítják s nem sokban különböznek e sekélyesen bölcselkedő, rikatásra törő műfaj átlagos típusától, de nyelvükön mégis csak Csokonai lelkének hűmpora csillog s többnek van bizonyos érdekessége is, így egyikben (*Az életnek hasznát csak azok aratják . . .*) már megpendíti azokat a gondolatokat, melyeket oly szárnyaló költői erővel fesseget majd *A lélek halhatatlanságában*.

Természetes azonban, hogy e kiadás sem teljes; maguk a kiadók is csak «az eddigieknél terjedelmesebb»-nek mondják. Toldy jegyzéke Csokonainak 190 kiadatlan munkáját sorolja fel; ezek közül még mindig ismeretlen 89 s kiadhatatlan 1. E jegyzékben felsoroltak közül tehát e kiadásban közrebocsátottak százát s ezeken kívül több kiadatlan levelet s olyan darabokat is publikáltak, melyeket Toldy jegyzéke nem ismert, de Csokonainak sajátkezű lajstroma felsorol. Maguk a kiadók a következőkben adják számszerű megállapítását annak, amivel kiadásuk az eddigieknél teljesebb; az eddig kiadatlan (s részben ismeretlen) költemények száma 110, prózai műveké 34, leveleké 28, szindaraboké 5, összesen 177 darab. Ezeken kívül jelentékeny azoknak a pótlásoknak, kiegészítéseknek, helyesbítéseknek és világosító jegyzeteknek száma, amelyekkel a szöveget növelték. Általában a szövegek helyes megállapítása érdekében gondos latolgatással s minden kalandos hebehurgyaságtól tartózkodva felkutattak s átvizsgáltak mindent, ami csak felkutatható volt.

Toldy élénken sajnálta, hogy kiadásában nem tehetett eleget a kritikai kiadás egyik követelményének, hogy történeti időrendbe kell soroznia a verseket. Csak a kiadás megindulása után adták kezébe a kulcsot Gaal Iászló közlései és saját, több évi tanulmányai. «Ha ezen, eddig ugyan még a legtökéletesebb hidegséggel fogadott kiadásban Csokonai magát a kedvesség és tekintet azon fokára felvívandja, melly őt illeti, — írja előszavában — s megérhetem, hogy őt másodszor is kezeimből vegye a haza: kísérletet teszek az itt összeállított egész anyagot helyesebb széptani és, ha nem teljesen időszerinti, mi

nem lehetséges, de legalább korszakankénti rendben mutatni be, niáltal a Csokonaitól megjárt pályák, s egyszersmind kiképzetésének menetele, szem elébe állíttassanak.» Toldynak azonban erre, új kiadás szüksége nem merülvén fel, nem nyílt alkalma. Megtették-e utódai, e jelen kiadás sajtó alá rendezői, amit óhajtott volna megvalósítani?

Amit meg akart kísérlni Toldy, azt ők megvalósíthatatlannak érezték s épen ezért csak «a kritikai szempontok figyelembevételével sajtó alá rendezett kiadás»-nak mondják a magukét. A történeti időrendet elejtették, ezt még Toldynál is csekélyebb mértékben tudták megvalósítani. Nem mondható szerencsésnek csoportosításuk a műveknek eddig közölt vagy nem közölt, ismert vagy ismeretlen volta alapján. Ennek jelzésére meg lett volna a lehetőség a tartalomjegyzékben is. Kétségtelen, hogy az időrenddel való próbálkozás nehezen képzelhető el a lírai gyűjtemények megbontása nélkül, ettől pedig a kiadók annyira tartózkodtak, hogy még az *Alkalmatosságra írt versek* sorrendjét is visszaállították, amit Toldy felbontott.

Nem feledkeztek meg a kiadók a kritikai kiadásnak más követelményeiről, a jegyzetekről és variánsokról sem, de e tekintetben is meg kellett alkudniok. A jegyzetekkel nagyon szűkmarkúak voltak, pedig a nagyközönségnek szánva kiadásukat, ezek ugyancsak felfértek volna. A változatok közlésében is kissé tervszerűtlennek látszik eljárásuk; egyszer jelentéktelen variánsokat is közölnek, másszor megjegyzi, hogy «az Akad. kézír. k.-nek fogalmazványában több helyen eltérések s költőibb kifejezések vannak» (I. 111. l.), de ezeknek közlésével adások maradnak, pedig e költőibbeknek mondott kifejezések nagyobb érdekelnének bennünket.

Toldy a szöveget a legszigorúbb hűséggel adta, úgy. «ahogy Csokonai azt *olvasta* volt». Helyesírásban nem kötötte magát az íróéhoz, amúál kevésbé, mert művei nagy részét nem is maga Csokonai adta ki. Toldy felfogását átvették e kiadás rendezői is. «Modernizálni» igyekeztek a helyesírást, hogy az olvasóközönségre nézve az olvasást megkönnyítsék. Nem vonjuk kétségbe e törekvés jogosságát, de úgy gondoljuk, hogy egészen modernmé mégsem tehetjük régi költő helyesírását; valami régiességnek mégis csak lenni kell rajta, mert különben valami sajátságos módon pórának érezzük. Így van ez itt is. Nagyobb baj azonban ennél az, hogy a helyesírás teljesen következtelen, akadémiai és iskolai helyesírás váltakozik.

A kiadók gondos körültekintéssel végezték a revízió munkáját, de egypár gondatlanság mégis akad. Ez elkerülhetetlen ily nagy munkánál. Nem kicsinyességből, legven itt egy pár értelemzavaró

hiba megemlítve. Az anákreoni dalokat bevezető értekezésben (I. 187. l. 9. sor) kimaradt egy szó (azt [kiadni] igyekeznek), amely nélkül a mondat értelmetlen. Az anákreoni dalokra vonatkozó jegyzetknél neincsak lapszám-utalásnak kellene lennie, hanem a sor és szó megjelölésével kellene jelezni, hogy mire vonatkozik a jegyzet (ahogy Toldy is tett, ki lap alá szedette e jegyzeteket), mert így teljesen zavaros és hasznavehetetlen e jegyzetanyag. A *Dr. Földi sírhalma felett* c. vers 6. szakaszának végén (I. 375. l. 4. sor) hiba a pont, a *Virág Benedekhez* írt óda utolsóelőtti sorában (I. 410. l.) bűdítsd a helyes (nem bűdisd), *Az emberiség s a szeretet* 2. és 3. szaka (I. 419. l.) hibásan van összevonva egy strófává, *A főhadnagy Fazekas úrhoz* utolsó sora (I. 438. l.) helyesen: Mind (nem mint) használ ez, s egy se bánt. *Gersonban* a színhelyet Toldyval ellentétben *Olaszfalunak* írják (III. 233. l.), de pár sorral alább Ábrahám náluk is *Oroszfalunak* emlegeti, Porházi is *Orosz* falviensis Rector.

Mindenesetre érdekes kérdés, hogy e kiadás módosítja-e vagy legalább gazdagítja-e Csokonainak az irodalmi köztudatban kialakult képét. Maguk a kiadók is megjegyzik, hogy az összes művek közé első ízben beillesztett művek a költőnek az irodalomtörténetben megállapodott értékelését nem változtatják meg, sőt még csak módosítani se kell ezt, de mégis lényegesen kiegészítik s becses adalékokul szolgálnak költői tehetségének alaposabb megismeréséhez. Közöttük az *Árpádiász* 51 sornyi töredéke, melynek elvesztéről szólva, keserűséggel kiált fel Toldy: «Hogy ennek is el kellett veszni!» — azt mutatja, hogy Csokonai egészen Vergilius hatása alatt állott. Ezt bizonyítja egyébként a ránkmaradt tervvázlat is. Úgy látszik, az éposz tele lett volna magyar tűzzel, de Árpád alakja ép úgy elsikkadt volna benne, mint Vörösmartyéban. A *Somogyi kázus* érdekesen mutatja az átmenetet a kollégiumi diákpoezis modorától a *Dorottya* felé. Ebből a jóízű versezből azt is láthatjuk, hogy milyen versek voltak azok, melyekkel dunántúli barátait mulattatta a költő. Ezekben már valamennyire levetkezte a kollégiumi dévajságokat, egy-egy jelentéktelen helyi eseményt foglal jól perdülő versekbe s aztán a végén ehhez egy kaeskaringsós köszöntőt fűz. Ez átmeneti fokon mutatja a *Csetneki Pergő* is, mely a kályhás mestereknek csúfolt, rektóriára kiment papjelölteket figurázza ki, de nehézkesen s nála szokatlanul lassan áradó szellemeskedéssel. Az eddig még ismeretlen versek közt kevés van jelentékenyebb. A legmélyebb «egy halálon túli beszélgetés» Csokonai és Földi közt, mely e két nemes lélek párbeszédében finoman tudja éreztetni Csokonaiiban még a földhöz való ragaszkodást, Földiben a már átszellemült lelket. *Az alvó Lilla* Csokonai gyöngéd gracizálását

jellemzetesen mutató versecske. Lilla egy berekben nyugszik s a költő kéri a hűvösös szellőcskéket, hogy gyengén fuvallyjanak, a folyócskákat, hogy lassan lehempelyegve buzogjanak s a jószagú virágokat, hogy Nepentét leheljenek.

A prózai művek során is számos, eddig gyűjteménybe nem foglalt darabot találunk. Ezek még kevésbbé járulnak hozzá a költőnek új oldalról való megvilágításához. A prózai művek után a költőnek életére vonatkozó írásait kapjuk, majd leveleit. Ezeket érdemes volt ilyen teljességgel egybeállítani, mert nagy őszinteséggel jellemzik a költőt. S minő szomorúan jellemzik azt a sorsot, mely osztályrészeül jutott! Csokonai rövid élete: lobogás és — koldulás. A szellemnek e bájos fejedelme «mély főhajtással», érdemeik iránt «érzékeny tisztelettel» ajánlja halhatatlan műveit azoknak a nagy uraknak «hathatós pártfogásába», kiket alamizsnáikért megkülönböztetett tisztelettel, alázkodó, kacskaringós hálálkodásokkal tömjénezt. Micsoda gazdagságnak kellett e lélekben lennie, hogy e szegénység nem törte le szárnyait! A maga végzete mellett a magyar fátumot is kevesen látták tisztábban, mint ő a gróf Kóhary Ferenchez írt levelében. Igazságát fájdalmasan érezzük most is, hogy «visszabuktunk az éjtszakába» De Csokonai nemcsak az «ellenkező fátumot» idézi elénk, a fegyverre is rámutat ellenében: «Bízni kell: nem méltó a felemelődesre, aki csüggedez.»

A levelek után a színművek következnek. Szívesebben látnánk ezeket a költemények után. Az ismertek közül *Gerson* négy jelenettel teljesebb szövegű, mint az eddigi szöveg s a kötet több kiadatlan fordítással együtt tartalmazza a *Cultura vagy Pofókot* is, melynek eddig csak tartalmát ismertük Haraszi könyvéből s amely még több népszínműi elemet visz színpadra, mint Csokonai többi színművei.

A kiadás, ha a kritikai kiadás követelményeinek nem felel is meg teljesen, azt a célt, mely a kiadók előtt lebegett, elérte: a Csokonai-kiadások sorában előrehaladó lépést jelent. A derék kiadók s az áldozatkész kiadótársulat megtette a maga kötelességét, most az olvasóközönségen a sor. Örömmel köszöntve költői nyelvünk egyik legdúsabb kincsesházának, a magyar költői lélek egyik legszeretetre-méltóbb képviselőjének teljesebb gazdagságában való megjelenését kultúránk értékei között, lehetetlen elnyomni az aggódó kérdést: eljut-e azokhoz, kik megértő szeretettel mélyednének el benne? Nem lesz-e ma még igazabb Dóczy Lajos állítása, mint volt 1871-ben, hogy a közönség Csokonainak díszes helyet ad könyvtárában, de nem igen tartogatja olvasóasztalán?

Kéky Lajos.

A hatásági Petőfi.

Petőfi nem kedvelte a hatáságokat ; halála után is csak bosszúságára vannak.

A költő születésének százados évfordulóját Pest vármegye azzal üli meg, hogy külön kötetben kinyomatta Petőfinek a vármegye területén írt verseit. Ez gyerekes gondolat ; senkit sem érdekelnek a költőnek éppen egy vármegye területén írt költeményei, s akit ez érdekelne is, kikeresheti azokat akármelyik Petőfi-kiadásból, hiszen a költő mindig kiírta versei alá keletkezésök helyét ; így ez a könyv fölösleges. Költségén a vármegye oly könyvet is kiadhatott volna, amelynek értelme, célja, szüksége lett volna.

Amellett egy kis füzetben kinyomatták tíz fiatal-, sőt diák-kori versét s hét epigrammáját, a költő kéziratából, amint azokat egy kis füzetbe összeírta. Megkínálta velök Wigand pozsonyi kiadót, de sikertelenül ; a füzetkét aztán Neumann Károly barátjának adta, kitől később a Nemzeti Múzeumba került. E füzet kinyomatása épp oly fölületes, mint az előbbié. E versek egytől-egyik benne vannak a Havas-féle kiadás függelékében s azóta minden teljes kiadásban. Mi szükség volt hát külön kiadásaikra, el sem gondolhatni. A kegyelet kevésbé indokolja, mert ezek a költőnek legelső zsengei közül valók, s bármely tíz versének lenyomatása — például az iskolák számára — több gyönyörűséget nyújtott volna az olvasónak s több díszít a költőnek. Ezek kiadásának csak akkor lett volna értelme, ha eddig ismeretlenek. De mind ismeretes, vonatkozásaik is fel vannak derítve.

Felderítésre csak egy szó szorulna e gyűjteményben, a cím : *Lanc' versei*, ennek megfejtésével azonban a gyűjteményt kísérő magyarázó füzet adós marad. Petőfi, igaz, már ez időben le akarta vetni a Petrovics nevet s egymásután több nevet fölvetett, de a fölpróbált nevek mind magyarosak : Örömfli, Vidor, Dalma, Rónai, Borostyán, Sólyom, Sió stb. (L. Ferenczi Zoltán : *P. életrajza*, I. 268.). Mit akart volna a Lanc névvel, mely nemcsak magyarosan, hanem egyáltalán sehogy sem hangzik? S mit jelent a c' után a hiányjel? Igaz, Havas Adolf is így olvasta egyik jegyzetében (III. k. 666. l.) a füzetke címét : *Lanc' (?) versei*, de legalább kérdőjelet tesz az értetetlen szó után. Ferenczi Zoltán is leírja e címet Petőfi életrajzában (I. 219.), de csak annyit mond, hogy a költő „szeszélyből vagy szimbólum gyanánt” adta a füzetnek ; de nem tudjuk, minő szeszély sughatta s mit jelentene mint szimbólum.

Rexa Dezső, aki e füzetet most közreadta s külön füzetben egy

kis cikkel kísérte, ügyet se vet e kétségekre és nehézségekre, átveszi e furcsa nevet s egészen bele szerelmesedik. «A Lanc Sándor neve nem is hangzott volna rosszul» — írja. De azt nem fejtí meg, vajjon Lancz Sándornak vagy Lancsándornak kellett volna-e kimondani.

Rexa szerint Petőfi a Landsknechtekre gondolt, akiket magyarul lancoknak hívtak. Most halljuk először, hogy Petőfi annyira szerette a németet, hogy német nevet akart volna fölvenni s éppen a német zsoldosokét, éppen oly szót, mely a magyarban a lánchoz esik közel.

E név, mint egy szellemes ember megjegyezte, az egyetlen érthetetlen szó Petőfiben. Amint Rexa a kísérő füzetben facsimilében közli, nyugodtan lantnak lehet olvasni: ez illenék is a kor szelleméhez; a lant akkor mindennapi jelvénye volt a költészetnek; *Lantszikkák*, *Lantvirágok*, *Lantdalok* Madách és Tompa fejében is megfordultak versgyűjtemények címéül. A kézirati füzetben sokszor egészen egyszerűen van írva a c betű, de ugyanannyiszor olyan gótikus formára, minő a címlap betűje. Lehet ez ott hevenyén írott t is; Sebestyén Gyula annak olvasta, midőn a Múzeum Petőfi-kéziratai közé elhelyezte. Ha már a vármegye kiadta ezt a rég ismeretes, külön lenyomatában fölösleges füzetet, s ha magyarázattal is kísértette, amelyben egyébként semmi új nincs: eunek a magyarázatnak tisztázni kellett volna e kérdést. Egyébként mind a kiadás, mind a magyarázat kár nélkül elmaradhatott volna.

A székesfőváros is kiadvánnyal ünnepelte meg a százados évfordulót, kiadta Petőfi összes költeményeit. A kiadást Ferenczi Zoltán rendezte, így jó kezekben volt. Az egész mégis Havas kiadásának új lenyomata, csupán az elbeszélő költemények vannak szorosabb időrend szerint közölve s egy-két helyütt a versek sorrendjében is van ily eltérés. A költő zsenéi s a gyűjteményeiből kihagyott költemények, mint Havasnál, itt is függelékbe vannak téve, pedig utóbbiakat jobb lett volna a többiek közé beosztani, mert ezek is egy-egy mozzanatát világítják meg a költő életének, mely teljes hűséggel tükröződik költeményeiben; különben is van közöttük több, melyet a költő ki is adott. csak gyűjteményeiben mellőzött. E két függelék anyaga gazdagabb itt, mint Havasnál; a kéziratban kitörült versek egy részét éppen Ferenczi betűzte volt ki. Egy megjegyzést azonban nem nyomhatunk el. Sajnáljuk, hogy a *Hadd maradjak* . . . kezdetű töredék versnek, melyet a költő hosszában végigszakított, csonka sorait Ferenczi Zoltán kiegészítette. Petőfi legalaposabb ismerője sem mehet odáig, hogy Petőfi töredékeit kiegészítse; ez, ha szokássá válnék, meghamisítaná a költők szellemét s művészetét; s vajon Arany

töredékeit is kiegészítheti azok kiadója? E kiegészítés nem is meggyőző. Petőfi összes többi verseiben nem találkozik oly pleonazmus, mint itt ez:

És ha nem szeretsz [*te engem*].

ahol a *te engem*, ami mind benne van az igében, a kiegészítés. Az egészben éppen a sorok rímes fele a kiegészítés; az utolsó versszakban főnevek vannak a sor végére állítva, az eredetiben ott más főnevek is lehettek. Különben a kiadás szövegben hű, gondos, sajtóhibáktól ment, valóban teljes kiadás, aminőt Ferenczi Zoltántól várni lehetett. Sajnáljuk azonban, hogy Ferenczi csak szövegkiadásra szorítkozott. Némelyik költeménynél ma már igen szükséges volna egy-két sor tájékoztatás, mely tartalmát a költő életéből világítaná meg, így a Vörösmartyhoz, Klapkához írt verseknél, s egyes harci költeményeknél is. Ezt senki jobban nem végezhetné volna Ferenczinél, s a kiadásnak és a költő megértésének javára vált volna. Ez a kiadás irodalmi része.

Máskép áll a dolog a könyvkiadói vállalkozással. Nem nézhetjük szerencsés gondolatnak, hogy egy hatóság beáll könyvkiadónak. Nem áll az, amit Ferenczi Zoltán előszava végén hangoztat, hogy Petőfi költeményei «újabbban a nagyközönségnek hozzáférhető alakban nem voltak kaphatók». Nem egy kiadásuk volt forgalomban, többek közt a *Magyar Könyvtár* olcsó füzetében is. Bizonyosra lehetett venni, hogy a százados ünnepekre nem is csak egy kiadó fogja kiadni, amint-hogy a Kultura könyvkiadóvállalat előbb adta közre a fővárosnál, az Athenæum pedig, Petőfi régi kiadója, egész sereg különböző kiadással árasztotta el a könyvpiacot.

A régebbi s újabb kiadások kelendőségét egyaránt a mostani ünnepélyektől remélte kiadójuk. Mi szükség, hogy a főváros a magyar könyvkiadás vállalkozásait rontsa s kivegyen kezéből egy biztos sikerrel járó kiadványt, mikor a magyar könyvkiadás úgyis válságos napokat él az előállítási költségek hallatlan emelkedése s a csonka országban az olvasóközönség megfogyása miatt. Ennek csak úgy lett volna értelme, ha a főváros kinyomatja Petőfit s ingyen vagy legalább olcsón osztogatja az iskolákban és a nép közt. Kiadványa azonban nem olcsó, sőt hasonló kiállítású könyvek közt a drágábbak sorába tartozik. Falragaszokon hirdetik, hogy az összes költeményeket tartalmazó kötet ára 440 korona, a kisebb válogatott gyűjteményé pedig 670 korona. Értse, a ki tudja.

Az előállítás a fővárosra nézve sem olcsóbb, mint más vállal-

kozóra s még csak a forgalombahozatal költségeitől sem mentette meg a könyvet, midőn bizományba adta, ami az előállítási árnak csaknem megkettőzését jelenti. Azonfelül a főváros az államra is ráerőltetett jelentős példányszámot, bolti áron. Ezzel Petőfit szubvencióra szoruló íróvá tette, mintha ingyen nem is olvasnák. Mindez így nem kegyelet, nem áldozat Petőfi szellemének, hanem — üzlet.

Ha egy hatóság támogatni akarja az irodalmat s áldozni kíván neki, ne azon kezdje, hogy maga áll be kiadónak, hanem vásárolja az illető költő műveit és osztogassa iskoláiban.

Hiába, Petőfinek nincs szerencséje a hatóságokkal.

v g.

PETŐFI POLITIKAI KÖLTÉSZETE.¹

Tisztelt ünnepi Közgyűlés!

A bensőséget és hevet, mellyel a magyar nemzet a Petőfi emlékét ünnepli mostanában s amely minden újabb megnyilatkozásból új táplálékot látszik meríteni, hazánk mai szomorú helyzete s annak még szomorúbb előzményei magyarázzák meg.

Roppant veszteségeink után felujjong nemzetünk annak tudatában, hogy a Petőfi emléke, költészete, szelleme elidegeníthetetlen tulajdonunk maradt. Mély megaláztatásunkban büszkékké tesz az, hogy a Petőfi világraszóló dicsősége fényárt vet hazánkra és csüggedésünkből fölráz az ő intő, buzdító, mennydörgő szava, amely arra kötelez, hogy higyjünk annak a nemzetnek a jövőjében, amelynek ő életét áldozta fel.

És midőn mi is, a Kisfaludy-Társaság, ünnepélyes közülésünket e nagy emlékek szenteljük egészen, elnöki megnyitó szózatomban nem akarok elzárkózni az elől a nyilvánvaló tény elől, hogy annak, aki nemcsak egyik legnagyobb költőnk, hanem egyik legnagyobb nemzeti hősünk és vértanunk is volt, mai lelkes ünneplésében része van annak az ösztönszerű érzésnek is, hogy ezzel tartozik a mai nemzedék és a mai korszak Petőfinek azok után a visszaélések után, melyekkel egy, hazánkra néhány hónapon át szegyen- teljesen ránehezedett uralom, mely mindent megtapodott, ami nemzetünknek szent, az ő nevét megdicsőítő szándékkal lealacsonyította.

¹ Elnöki beszéd a Kisfaludy-Társaság februárius 11-én tartott ünnepi közülésén.

Igen, bizonyos elégtétellel tartozik nemzetünk nagy költője emlékének azért, hogy azok, kik gyászos idegen példát másolva, az elvesztett háború s könnyelmű kalandorpolitika által előidézett összeomlást a maguk véres és zsarnoki, de szerencsére rövid hatalmi tobzódására használták fel, Petőfit a maguk hőisévé avatták s nevét jelszóképen olyanok mellé iktatták, akikkel ő, a költő és nemzeti hős soha közösséget nem vállalhatott volna.

Ez a visszataszító kísérlet azonban résziünkről nemcsak visszautasítást igényel, hanem — nézetem szerint — szükségessé teszi, hogy komolyan és elfogulatlanul vizsgáljuk a Petőfi politikai költészetét, megállapítva, hogy mi szolgáltatott támpontot ennek a jogtalan kisajátítási kísérletnek és mi az, ami őt mindörökre elválasztja azoktól, akik nevét a kommunizmus vörös zászlajára akarták írni.

Némileg tört úton járok, mert összes Petőfi-méltatóink behatóan tárgyalták az ő, élete művének oly lényeges részét alkotó politikai költészetét is és különösen Ferenczi Zoltán társunk, az érdemdús Petőfi-kutató, két értekezésben fejtegette ki a költő viszonyát a szocializmushoz és a nemzetköziséghez.

Aki a Petőfi költeményeit elfogulatlanul végigolvassa, az hamar tisztába jöhet azzal a megdönthetetlen ténnyel, hogy a nagy költővel egyaránt nem vallhat teljes eszmei közösséget sem az a nacionalizmus, amelyet ma gyakran a nemzetek elnyomásával látunk, mint imperializmust, érvényesülni, vagy amely a nemzeti erősödés céljainak a szabadságot és jogegyenlőséget kíméletlenül feláldozni kész, sem az a szocializmus, amely a nemzeti célok iránt teljes közönnyel akarja a nemzetközi szolidaritás alapján a maga társadalmi és gazdasági rendjét megalapítani s tulajdonképpen nem annyira politikai szabadságra és jogegyenlőségre, mint inkább osztályharcra és a szervezett munkásosztály egyoldalú uralmára gondol.

(Csak az a politikai felfogás, amely a nemzeti kifejlődést a szabadság és jogegyenlőség demokratikus követelményeivel összhangba igyekszik hozni, hivatkozhatik teljes joggal a Petőfi politikai költészetében kifejezett eszmékre és elvekre,

melyeket ő nemcsak verseiben hirdetett, hanem tetteiben is követett s halálával megpecsételt.

E tétellem bizonyítására a Petőfi politikai költészetét életének és korának tükrében is szemlélve, akarom megvilágítani azokat a vonásokat, melyek őt a végletes politikai és szociális tanok követőinek rokona gyanánt látszanak felüntetni s azokat, melyek élesen elválasztják azoktól.

Először esendült ki politikai hang Petőfi verséből, mikor 1844 elején *A nemes* című rövid költeményét írta debreczeni nyomorgása közepett. A privilegiumaira támaszkodó, megromlott nemesnek ez az ostromozása nagyon érthető egy fiatal embernél, ki alacsony eredete és szegénysége minden sanyarúságaival küzdve oly korán ébredt, mint Petőfi, nagy hivatása biztos tudatára. Igazi magyar daccal büszkévé válik paraszti eredetére és minél inkább lenézettnek véli magát s minél inkább érzi a maga értékét, annál hevesebb megvetéssel néz a társadalmilag fölötte állókra és annál hajlandóbb azok hibáit általánosítva a népet eszményi színben látni. Tehát az alap, melyet a Petőfi politikai költészete számára saját sorsa tett le lelkébe, a szenvedélyes demokratizmus, mely költői pályáján mindvégig az úrgyűlöletnek gyakran szertelen, nyers kitöréseiben is nyilatkozik.

Még ugyanazon évben, ugyancsak Debreczenben megírja gyönyörű *Honfi-dalát*, mely őt tulajdonképpen politikai költővé, a hazaszeretet rajongó dalkokává avatja.

A forradalom közeledését előbb érzi meg, mint bármely kortársa. Már 1844-ben írta meg *A királyok ellen* című lángoló versét, melyet négy évig fiókjában rejtegetett és kevéssel később azt írja :

Felhős az ég hazámon,
Aligha nem lesz vész ;
Csak hadd legyen, nem bánom.
Lelkem reája kész.

Már 1845-ben azt kívánja, hogy ha a szerelem ölelő karjai közt nem halhat meg, haljon meg a szabadság harcában. Ha Széchenyi jóval később borzalommal jósolta meg a forradalmat, vagy inkább a polgárháborút, Petőfi már sokkal előbb nemcsak megjósolja, de vágyva várja a nagy

harcot, mely a szabadságot, az «égi lények legdicsőbbikét» fogja közénk lehozni.

A következő két évben politikai költészete legtöbbször honfitársai szolgálalkúságének, maradiságának ostorozását, a haza lesüllyedt állapota fölötti kesergését szólaltatja meg :

Csak a magyar büszkeséget.

Csak azt ne emlegessétek!

De azért éppen ő ad legszebb hangot afölötti büszkeségének, hogy e nemzet fia. *Magyar vagyok* című versében; és föl-fölsillan a remény, hogy a «véres napok», melyekről álmodik, a «rettenetes napok», melyeket közeledni lát, melyek «a világot romba döntik», majd «az óvilágnak romjain az új világot megteremtik», a szabadság, a kivívott népjogok új világát. Már ekkor írja meg az *Egy gondolat bánt engemet* című hatalmas «rhapsodiáját», melyben a «világszabadságért» akar meghalni : követeli is a jogot a népnek, követeli hogy adják meg szép szerivel s a Dózsa példájára mutat, mert :

Haza csak ott van, hol jog is van.

S a népnek nincs joga.

Petőfi, ki saját vallomása szerint imakönyvként olvasta a szabadságharcok, különösen a nagy francia forradalom történetét, természetesen kitörő örömmel üdvözli 1848-ban a forradalom első diadalát. Először Olaszországot köszönti, de az igazi forradalmi lázt nála, úgy mint egész akkori fiatalságunknál a párizsi februáriusi fölkelés könnyű és gyors sikere váltja ki. És itt föl kell említenem, hogy 1848 februáriusában a föllázadt párizsi nép a maga forradalmát piros zászlók alatt vívta, csak később fogadta vissza azután a köztársasági Franciaország a nagy forradalomból eredő, de a Bourbonoktól mellőzött nemzeti trikolorot. Ez szolgáljon magyarázatául annak, hogy Petőfi is némelyik versében piros zászlót emleget ; ez akkor a politikai felszabadulás jelvénye volt, nem a szociális forradalomé.

Következett azután az emlékezetes március 15-ike, melyen Petőfi a maga *Talpra magyarjával* egyszerre az ifjúság, mondhatni a nemzet vezérévé emelkedik. El van ragadtatva ettől a könnyű diadaltól, de minél merészebb reménye-

ket fűz hozzá hazája és saját sorsa szempontjából. annál inkább keserítik el a csalódások, melyek csakhamar mindkettőre nézve érik. Az a végzetes játék, melyet a bécsi politika a magyar nemzettel űzött, nem vált mindjárt nyilvánvalóvá s így az ország sorsának felelős intézői kénytelenek voltak sokáig a mérséklet és kiegyenlítés korlátai között mozogni, ami a Petőfi tüzes forradalmi szenvedélyének nem felelt meg s ezért haragos elfogultsága innentúl gyakran eldurvítja költészetét s éles és bántó hangokat is csal ki lantja húrjaiból. De mikor a nép, melyet istenített, az ő saját, kiskunsági népe őt a nyári első képviselőválasztások alkalmával elbukatta, ő ezt az esetet magára nézve azzal a páratlanul nemes reflexióval intézi el, hogy :

Bárkié is a dicsőség,
A hazáé a haszon!

A külső események is : Olaszországban a Radetzky győzelme. Párizsban a forradalmi túlzások véres letiprása hozzájárulhattak elkeseredett hangulata fokozásához, melynek terméke *Az Apostol*, ez a költő halála után nyilvánosságra jutott nagyszerű, de gyászosan szertelen kitörése egy féktelen költői lángelmének és egy megsebzett költői szívnek, melyből a destruktív irányok csakugyan kényelmesen válogathatnak fegyvereket, mert ebben a szabad szerelemtől kezdve a királygyilkolásig és az istentagadásig minden felforgató eszme megtalálja bizonyos mértékben a maga igazolását, teljes ellentétben mindazzal, amit Petőfi sok egyéb költeményében és mindennekfölött életében megbecsült és szentnek tartott.

Ha forradalmi költészete termékeiben Petőfi magát meggyőződéses republikáunak vallja s nemcsak az akkor a nemzettel meghasonlott királyi hatalom, de a királyság eszméjének ellensége gyanánt jelenik meg előttünk, ha ő, gyakran megfélelkezve történelmünk igazságairói, a királyok bűneit a multon végig általánosítja, ne feledjük el, hogy milyen izzó légkörben születtek meg e versek. A nemzet elkeseredése tetőpontját érte el a hitszegés és jogfosztás tényeivel szemben. Sokan voltak akkor, — ha későbbben is,

mint Petőfi.— királybuktatók és republikánusok, akiknek utóbbi politikai megtérését, mellyel esetleg szolgálatot is tettek a hazának, csak az a kedvező körülmény könnyítette meg, hogy szélsőséges forradalmi érületüknek nem hagyták hátra bizonyítékait halhatatlan költemények alakjában.

Egyébiránt a papok és királyok elleni kitakadásokban lehetetlen a Shelleyé mellett különösen a Béranger befolyására rá nem ismernünk. A francia dalköltő, a júliusi forradalom lantosa, már sok pere és gyakori elfogatása miatt is eszményképe lett Petőfinek, aki pedig a Bérangerénál sokkal komolyabb és súlyosabb mártiromságnak ment elébe.

Az 1848-iki forradalmat kevéssel megelőzőleg, 1847 végén adták ki Marx és Engels első kommunista-kiáltványukat. Semmi nyoma sincs annak, hogy Petőfi arról csak tudomást is szerzett volna, vagy hogy őt a régiebb utópisztikus elméletek s a Babeuf kora-kommunistikus tanai különösen befolyásolták volna. Ellenkezőleg, minden jel arra mutat, hogy elméleti téren az ő forradalmi felfogása Saint-Justön át legföllebb Rouseaura vezethető vissza.

A párizsi februáriusi forradalmat követő szocialista-mozgalmak még 1848 folyamában kudarcot vallottak; azokból tehát, ha rokonszenvezett volna is velük, Petőfinek volt alkalma kiábrándulnia. A szocializmus úgy, ahogy az újabb időben kialakult, a Petőfi egész lelki életétől idegennek tűnik fel. Ő törhetetlen idealista volt, kinek fogalma se volt az anyagi javak értékéről, ki büszkén haitá le fejét a «szabad szegénység kőszikláira» s ki a forradalomtól politikai szabadságot és egyenlőséget öncél gyanánt követelt, «önzés nélkül, istenihletésből, mint hajdanában az apostolok!» Ellenben a szocializmus egész ideológiája tulajdonképpen materialisztikus világnézetre van alapítva. A politikai jogok csak eszközök a munkásosztály uralmának s ez uralom által a bérharc sikerének biztosítására; a bérharc pedig csak a munkásság anyagi jólétének korlátatlan emelésére szolgál. És vajjon mit mondott volna Petőfi, aki épp oly demokratája volt a polgári jogegyenlőségnek, amilyen arisztokratája a szellemi kiválóságnak, mit mondott volna ő egy olyan gazdasági rendhez, amelyben a legközöségesebb physikai munka

gyakran sokkal jutalmazóbb, mint a legritkább szellemi képességek érvényesítése?

A szocializmus anyagi világnézetétől eltávolítja őt kétségbevonhatatlan istenhite is, mely minden mímelő istenkáromlásán, imádságán való szerelmes tréfálkozásain keresztül kitör, valahányszor nemzete megtartásáért felfohászkodik az Istenhez s amely mellett vallomást tesz akkor is, mikor az istentagadást a bűnök koronájának mondja.

Petőfit lángoló, semmi föltételt nem ismerő hazaszeretete és nemzethűsége megóvjá attól, hogy szabadságszeretete valaha összetéveszthető legyen azokéval, akik a magukét nemzetközi közösségek szolgálatába bocsátják. Az ő magyarsága sokkal életteljesebb valóság volt, semhogy azt valaha vérszegény nemzetközi szintézisek helyettesíthették volna. Ő nemzete egyéniségét soha fel nem adta, sohasem mondta, hogy országhatárokat nem ismer, vagy hogy hozzá az ellenséges proletár közelebb áll, mint a más osztálybeli honfitárs. Ha ki is fejezte vágyát «az emberiség javáért», a «világ-szabadságért» halni meg, száz meg száz költői megnyilatkozásában vallott szerelmet és törhetetlen hűséget hazájának, nemzetének:

Szentegyház keblem belseje,
Oltára képed,
Te állj s ha kell: a templomot
Eldöntöm érted.

«Nekem — mondja másutt — nincs semmim, semmim e hazában, de én egészen az övé vagyok.» És milyen lángszavakkal ostromozza «a külföld magyarjait», kik számúzik magukat hazájukból, mindenkit megbűvölő képet akar festeni a «szent hazaszeretről»; legnagyobb szerelmi boldogságában fogadalmat tesz, hogy soha el nem hagyja árva honát. Igen, ő másfélének akarja látni a hazát, mint amilyen, korholja tétlenségét, gyökeres reformokat kíván, de mégis nem akar jobb lenni nemzeténél s «gyalázatában is» szereti hazáját.

Ezért, mikor már azt se tudja, hogy «hány hét a világ», még mindig, törhetetlenül azt vallja, hogy:

Itt maradunk mi a magyar hazában.
Ezt megvédjük mind halálig mindnyájan.
De magyar ruhában és magyar szóval
És a magyar, háromszínű zászlóval.

És ő — szavának állott. Ami őt elérhetetlen magasságba emeli sok szószátyár forradalmi demagóggal szemben, — akik iránt nem egyszer nyilvánította megvetését — az magasztos erkölcsi komolysága, az önfeláldozó valóra váltása annak, amit végzetes igazmondással annyiszor megjósolt önnönmagának. Míg amazok mindig készek voltak szavaikkal lángba borítani az országot, de maguknak mindig fenn tartották az összeomlásból való menekülés útját: ő, mikor érezte, hogy odáig ment, ahonnan többé nincs visszatérés, elszántan megtette az utolsó lépést is, hogy vérével tegyen hitvallást ügye igazsága mellett. Ezáltal vált rövid élete oly nagyszerűen teljessé, egésszé, összhangzatossá, maradt megóva minden ellenmondástól és következetlenségtől, önmagának minden megcáfolásától: ő valóban halálával szentesítette életét és költészetét.

Politikai költészetének igazi jellegét politikai ideáljának elválaszthatatlan kettőssége adja meg. Haza és szabadság, e két szent fogalom nála eggyé olvadt. Ő sohase gondolt arra, hogy hazája, nemzete függetlenségét, jövőjét bármely általános emberiségi elvnek vagy célnak feláldozza, de az ő politikai ideológiájában nem volt hely a haza és a szabadság érdeke közötti ellentétnek; ő ily ellentétet lehetetlennek tartott, ő kettős ideálját csak együtt és egymás által vélte megvalósíthatónak. Ha bennünket szomorú tapasztalatok arra tanítottak, hogy a haza érdekét néha csak a szabadság korlátozásával lehet megmenteni, ezt a fájdalmas összeütközést ám intézzük el a saját lelkiismeretünkkel, de ne kívánjuk Petőfitől, hogy bennünket ez úton is kövessen. Amint joggal tiltakozunk az ő igéjének nemzetietlen s a hazát aláásó törekvések jelszavául való felhasználása ellen, úgy óvakodjunk ellenkező irányú erőltetett magyarázatoktól is.

Tartsuk tisztelőben a Petőfi nemes idealizmusát, mely két eszményét, a hazát és a szabadságot élete és halála együtt-

tes céljává emelte; s ennek a soha meg nem tagadott, soha el nem alkudott hitvallásának hősi halálától megdicsőített éhnyében vegyük át alakját szeplőtelenül és hamisítatlanul a multtól s adjuk át változhatatlan örök tulajdonul a jövőnek.

A Petőfi dicső emléke iránti kegyelet érzelmével üdvözlöm a megjelenteket s nyitom meg a Kísfaludy-Társaság hetvenhatodik ünnepélyes közülését.

BERZEVICZY ALBERT.

A PÜSPÖKI SZÉKEK BETÖLTÉSÉNEK KÉRDÉSÉHEZ.

A Károlyi-kormány népköztársaságának az országra erőszakolása azt a felfogást juttatta érvényre, hogy a kormányforma megváltoztatása maga után vonta a magyar királyok által az egyházak alapításával és javadalmazásával megszerzett kegyúri jog megszűnését és elvágta gyökerében azt a 900 éves kapcsolatot, mely az egyházi beneficiumok betöltése körül az állam fejét mint kegyurat megillette. Ezt az elvet azonban a Károlyi-kormány nem vallotta, sőt az akkor felelős miniszteri igazgatás rovására felburjánzó kormány- és miniszteri biztos intézmények módjára a katolikus ügyekre kinevezett kormánybiztosok által a püspöki székeket elfoglaló főpapi kar személyzetében illetéktelen, közvetlen kezdeményezéssel kívánt változtatásokat tenni. Ugyancsak a Károlyi-kormány alatt hozott néptörvény szétválasztotta a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot és az 1919. január 30-án dr. Berinkey miniszterelnök által kibocsátott kormányrendelet az önállóan szervezett vallásügyi minisztérium hatáskörébe utalta az egyházi, jelesen a főpapi és a kath. alapítványi ügyeket.

Károlyi köztársasági elnöksége idejében következett be gróf Csáky Károly püspök elhalálózásával a váci püspöki szék megüresedése 1919. február 19-én. A betöltés iránt azonban már a Károlyi-kormány nem intézkedhetett, mert csakhamar bekövetkezett a tanácskormány, a vörösuralom. Ennek megdöntésével visszaállított ugyan a királyság intézménye, de Róma a kormány közegeivel való minden érintkezés nélkül nevezte ki a váci püspököt.

Hátra volt azonban a püspöki szék és javadalom elfoglalása és a kinevezett új püspök részéről a hűségi eskü letétele

a kormány kezébe. Itt már nem volt mellőzhető az érintkezés a kormánnyal, mely, úgy mint eddig, a főnálló jog és gyakorlat értelmében a főpap halála által megüresedett javadalmat átvette és kezelte. A primás tehát ez ügyben a kultuszministerhez fordult, ki a minisztertanács-hoz tett előterjesztést. A király főkegyúri jogának sértetlen fenntartásával a minisztertanáctól a kultuszminister részére adott felhatalmazás alapján nyerte a javadalom átadásának kérdése a megoldást. A püspök a hűségi esküt 1919 december hóban Haller miniszter kezébe tette le, ki ezután a javadalom átadása iránt az intézkedést elrendelte.

Az 1920: I. t.-c. kimondta, hogy a királyi hatalom gyakorlása 1918 nov. 13-án megszűnt s az ország kormányzására megválasztott kormányzó a 13. § szerint «a főkegyúri jogot nem gyakorolhatja».

A következő 1921. évi XLVII. t.-c. pedig kijelentette, hogy IV. Károly «uralkodói jogai megszűntek».

Az 1723. évi *pragmatica sanctio* és minden egyéb jogszabály, mely az ausztriai ház trónörökösödési jogát megállapította vagy szabályozta, hatályát veszítette és ezzel a királyválasztás előjoga a nemzetre visszaszállt. A nemzet a királyság ősi államformáját változatlanul fenntartja, de a királyi szék betöltését későbbi időre halasztja és utasítja a minisztériumot, hogy eziránt arra alkalmas időben javaslatot tegyen».

Az a körülmény, hogy a királyi trón árvaságra jutott és a mai kényszerű viszonyok közt — bár királyság vagyunk — nem tudható, mikor fogja azt koronás király, kit a főkegyúri jog megillet, elfoglalni, vitás kérdéssé tette a püspöki székek betöltését és azt, vajjon van-e és ha igen, mily befolyása a világi hatalomnak a püspökök kinevezésére nézve?

Az ügy megítélésénél bizonyos alaptételekből, bizonyos — mondhatni önkényt értendő, általán elfogadott — alapfogalmakból kell kiindulni, mert ezekben gyökerezik a kérdés magva. Egyik az, hogy mind az állam, mind az egyház tökéletes társaság teljes önállósággal, minélfogva egyik sem avatkozhatik be önkényesen a másiknak hatalmi és illetékességi körébe. Ez világos. Ebből folyó másik alapfogalom

és tétel az, hogy a kegyuraságnak és ezzel kapcsolatban a főkegyuraságnak alapja és eredete nem az államban, hanem csakis az egyházban gyökerezik. Itt vitának helye nincs.

Azonban a dolog természeténél fogva a két társaság egymással a történet folyamában sokszoros kapcsolatba jutott, hiszen mindkettőnek, ha nem is mindenben, de sok vonatkozásban ugyanaz a célja.

A két társaság viszonyában négy elv állott szemben. Egyik, midőn az állam az egyháznak, a másik, midőn az egyház az államnak volt alárendelve. A harmadik az amerikai rendszer: Cavour szabad egyháza szabad államban és a negyedik, midőn mindkettő megtartja szabadságát saját körében, de egymást kölcsönösen támogatják.

A római birodalom megdőlte után az azt minden intézményében megsemmisítő barbár népek által előidézett általános felfordulásban egyedül Krisztus vallása, az ő egyháza volt az, mely az emberiséget magasabb céljai felé vezetni képes volt. Az egyház és papjai voltak az emberiség újjászületésének és megváltásának tényezői. Ők voltak a központ, melyből a mentés nagy műve kiindult. Így volt ez Nagy Károly alatt a frankok óriási birodalmában és más országokban, így István hittérítői apostoli működése után hazánkban. István a magyar katolikus egyház és a magyar királyság megalapítója. A királyság megerősítését az egyháztól is kérte, hogy az Istentől is nyerje az szentesítését és az új államnak nagyobb súlyát nemcsak kifelé, hanem befelé is biztosítsa.

A két társulat közt a legszorosabbá vált a kapcsolat azáltal, hogy a kath. vallás és egyház az állam vallásává és egyházává vált és a törvényhozói, bírói és végrehajtó hatalom összes ágazataiban a vallás és egyház befolyása érvényesült, mint erről törvénykönyvünk lapjai tanuskodnak, melyek szerint, valamint más országokban, akként nálunk is az országgyűlés a vallás és egyház ügyeiben is tett intézkedéseket. A kath. vallás és egyház uralkodó vallás és egyház maradt — nem ugyan a régi századokban létezett tartalma szerint — hanem az állami igazgatásban résztvevő elsősege

szerint 1848-ig, midőn a XX-ik t.-cikk a vallások egyenlőségét megállapította.

Nagy változást kívánt behozni 1867-ben a képviselőház állandó pénzügyi bizottsága annak kimondásával, hogy a vallásfelekezetek segélyezését nem tartja a jól felfogott állameszmével összeegyeztethetőnek és meg kezdte kitörülni az államköltségvetésből a katolikusoknak királyi alapítványokon nyugvó járulékait, jelesen a vallás-alap gyökerét alkotó «lelkési pénztár» kincstári járandóságát anélkül, hogy ez ellen legalább az episcopatus emelte volna fel tiltakozó szavát.

Nálunk is mutatkozott és pedig elég erősen a «szabad egyház szabad államban» elv áramlata, mely azonban, mint külföldi meggyőző példák mutatják, nem az egyház szabadságának biztosítására, hanem inkább az egyház tevékenységének lerontására irányult.

Hazánkban mégis nemsokára győzött a jobb felfogás. Lassan megszűntek azok a támadások is, melyek az eltörölt szerzetesrendek és egyházi javadalmak vagyonából királyaink által alkotott katolikus vallás, tanulmányi és egyetemi alapok jogi természetéről adandó véleményezésre a képviselőházból kiküldött bizottságok tárgyalásai alkalmából ezen alapok katolikus természete és rendeltetése ellen támasztattak. A törvényhozás visszatért a felekezeteknek az 1848: XX. t.-cikkben kimondott egyenlőségére, melynek alapul vétele mellett az ország nehéz viszonyai közt is bőkezűen iparkodik a vallásfelekezeteket az állami kincstárból nyújtott segélyezéssel vallási és iskolai céljaik előmozdításában támogatni, anélkül, hogy ezen támogatásért az egyháztól külön kedvezményt vagy előnyt várt volna, mint ezt az egyház készséggel megadta, jelesen a kegyurasági kiváltság címén az egyházak alapítóinak, így különösen a fejedelmeknek, kik a püspököket nagy jószágokkal mint hűbérekkel vagy legalább hadbavonulási kötelezettség mellett adományozták meg. A főpap halála után a püspökségi javadalom visszaszállt a fejedelemre, a kiválasztandó utód számára adományozás végett.

Egykoron a püspököket, sőt pápákat is a papság, a nép, a fejedelmek választották. Ily választásnál — érthető —

a fejedelmeknek jutott rendszerint az oroszlánrész a döntésben.

A püspökségeknek, apátságoknak, prépostságoknak alapítása, javadalmazása adta az alapítóknak a jogcímet a kegyuraságra, a patronatusra, amely jogot adott a kegyúrnak a javadalmas főpap kinevezésére és a javadalom átadására, mellyel azonban a fejedelmek visszaéltek, midőn ők a javadalmi birtok átadásával az egyházi hatóságot is át akarták a kinevezett főpapra ruházni a pástortbot és gyűrű átadásával, az investitúrával, már pedig egyházi joghatóságot világi hatalom nem adhat, hanem csakis az egyház, a pápa. Elkeseredett viszályokra és harcokra vezetett az egyházi és világi hatalom közt az összeütközés, mígnem annak az 1122. évi wormsi concordátum véget vetett a visszaélés eltiltásával és megszüntetésével.

A magyar király kegyúri, nálunk «legfőbb» kegyúri joga, mely elnevezés azonban másutt ismeretlen, — Istvánnak, a szentté avatott első királynak apostoli működéséből, melyet utódai folytattak, nyerte keletkezését az egyházaknak, püspökségeknek, apátságoknak, prépostságoknak alapítása és gazdag javadalmakkal ellátása által.

Boldogult I. Ferenc József királyhoz intézett emlékiratokban Simor hercegprimás, Haynald, Samassa, a három bíboros érsek — mind a három nagy név a magyar egyház történetében — kifejtik, hogy II. Szilveszter pápának 1000. márc. 27-én kelt bullája, mely az általuk felsorolt többi okiratok gyökere, állapítja meg a király patronátusi jogát: «II. Szilveszter pápa a magyar királyság alapítása évében Szent István királyt a fővédúri jogokkal felruházta.» «Nem máshonnan, mint a király apostoli privilégiumából származtatja mind a törvényhozás, mind a fejedelem a katolikus ifjúság oktatására s nevelésére rendelt intézetek fölött való királyi jogot.»

Azonban «A magyar királyi kegyúri jog» szerzője, nemzetünk ma élő legnagyobb történetírója szerint István csak mint személyes joggal bíró pápai követ járt el a püspöki székek alapítása és betöltése körül. Mint fejedelem semmi joggal sem rendelkezett és intézkedéseinek alapját a kegyúri

jogban nem lehet keresni. Szerinte Istvánnak mint követnek felhatalmazása a történelemben elszigetelten álló eset, és személyhez kötött jog, mely nem szállt át utódjaira és így hiú állítás az, mely a főkegyúri jogot István apostoli működésére, az egyházak alapítására és gazdag javadalmazására vezeti vissza, mert István oly joggal, mely a kegyurasággal lenne kapcsolatba hozható, nem bírt.

Bizonyára fájdalmas érzéseket keltő árnyat vetne arra a kegyeletes nemzeti hagyományra, mely István apostoli működéséhez fűzi a magyar királyok kegyúri jogát, ha az ő hittérítési, egyházalapítási nagy buzgósága, az egyházaknak általa mint országunk fejedelme által gazdag jószágokkal javadalmazása nem lenne döntő indok a kegyurasági kiváltság megszerzésére azon oknál fogva, mert pápai követ volt.

István, még mielőtt Rómába küldte az ő követét, hogy a pápától a koronát kérje, alapította az első egyházakat. Ezekhez tehát utólag kérte a szentesítést és kellett kérnie, mert hiszen alapításait nem proprio numine, hanem a pápai tekintély későbbi hozzájárulásával tette. És midőn Szilveszter az általa küldött koronával Istvánt megkoronáztatta és a hatalom jelvényeül a lándzsával is (melyet Gizella királyné a fehérvári egyház számára hímzett, majd királyi palásttá alakított casualán megörökített) kitüntette, világos, hogy őt apostoli működésének folytatására felhatalmazta, mert az egyházak alapításának és végleges szervezésének jóváhagyása úgyszólván a Szentszékhez tartozott. Ez volt az eset Nagy Károlynál és más fejedelmeknél, kik a térítés művét végezték. Ez volt az eset a normann Guiscard Roger, Sicilia grófjánál és fejedelménél. Nincs alapja azon állításnak, hogy István pápai felhatalmazása a történelemben egyedülálló eset. Az ő joga követséggel vagy anélkül nem volt több mint Nagy Károly, mint Nagy Ottó császároké, nem több, hanem kevesebb mint Guiscard Roger-é, kinek Orbán pápa 1098-ban az apostoli követséget és majdnem a korlátlan lelki joghatóságot engedélyezte és ezt csak IX. Pius a nápolyi királyság megdöntése és Sziciliának Viktor Emmanuel által elfoglalása után 1867-ben kiadott bullájával vonta vissza és szüntette meg az apostoli követséget és a Monarchia Sicula néven ismert kiváltságokat.

Azt, hogy István felhatalmazása és követsége nem egyedülálló eset, világosan megmagyarázta már II. Pál pápa 1471-ben Mátyás királyhoz intézett soraiban, hivatkozván az akkori idők viszonyaira, melyek indokoltá tették, hogy ugyanazon jog, mely Istvánt illette, más fejedelmeknek is megadassék.

A dolog érdemére, t. i. a püspöki székek betöltésére nézve nem lényeges kérdés, hogy István mint követ járt-e el vagy sem. A pápának akár eleinte utólagos, akár a korona elnyerése után előzetes hozzájárulásával, de mindenkor auctoritate sedis apostolicae intézkedett.

István az állam és a katolikus egyház megalapításának nagy művét együttesen végezte. Az ország első rendjévé és a kormányzat vezetőivé a főpapokat tette. Ez a két társaság illetékességi köreinek egymásba szövődését eredményezte, melynek kötelékeit az elmélet rideg szabályai szerint mérlegelni nem lehet.

A király kegyúri joga az egyházban gyökerezik ugyan, de az közvetlen kapcsolatban van István és az ő utódait mint az állami souverainitás képviselőit és letéteményeseit megillető királyi hatalommal. István hittérítő, apostol, de király is egy személyben és ő és utódai csakis mint államfők alapították és javadalmazták jószágokkal és tizedekkel az egyházakat azon adományozási joguknál fogva, mely őket a birtokjog egyedüli alapját és kútforrását tevő korona erejénél fogva, honnan a birtok ered és hová visszatér, megilleti.

Külföldi egyházjogtudósok számos műben, ha rövid szavakkal is, megemlítik a magyar király kitünő jogát az egyházi téren. Ez a kitünő jog az egyházi javadalmak betöltésén és adományozásán sarkallik. Ezen a téren azonban a világi fejedelmek részéről számos visszaélés történt, mert a betöltést és adományozást teljesen önállóan akarták intézni és tekinteten kívül hagyták, hogy egyházi joghatóságot csak a pápa adhat és püspökké a király által a javadalomra kiszemelt férfiút csak a pápa teheti.

Nálunk azonban ezen visszaéléseket, melyek ellen Róma nem mulasztotta el felszólalni, nem is lehet azokhoz hasonlítani, melyek más országokban sűrűn fordultak elő.

Korán elterjedt annak híre, hogy Magyarországon és Sziciliában a királyok az egyházi hatalmat sértő jogosítványokkal rendelkeznek, mert már Canterbury érseke, Becket Tamás, kit az egyház jogainak védelmében kifejtett küzdelmeért II. Henrik alatt 1170-ben az oltár előtt gyilkoltak meg és aki megkezdte a későbbi angol királyok által a verpadra hurcolt püspökáldozatok sorát, --- III. Sándor pápához írt levelében erős szavakkal ítéli el a sziciliai és magyar példákat és azokat visszautasítja.

A visszaélések valók voltak, Magyarországon azonban nem élt a király oly jogosítvánnyal, mely az egyházi joghatóság közvetlen keretébe tartozott, úgy mint Sziciliában. Bizonyítja ezt maga a Hármaskönyv, mely megállapítja, hogy «a birtok adományozásának tehetése és teljes hatalma ezen ország szent koronájának hatóságára, következésképp fejedelmünkre és királyunkra átruháztatott a közönség által a közönség hatalmaival az uralkodással és országlással együtt» (I. R. 3. c. §. 6.) és «mivel minden birtokadományozás teljes hatalma fejedelmünknek adatott; azért fejedelmünk minden uraknak . . . birtokos embereinek . . . igaz és törvényes örököse . . . mert azok minden birtokai és birtokjogai . . . Magyarország szent koronájától függnék s birtokai arra néznek és szállanak törvényes birtokosaik kihalásával». (10. c. 1. §.)

«Ezenkívül fejedelmünk minden főpap uraknak és egyházi férfiaknak is igaz és törvényes örököse, nem ugyan a birtokoknak s birtokjogoknak az egyháztól elvételére és elszakítására végett, hanem

a főpapi székek és egyházi kormányzóságok megürülésével azoknak az egyházakkal együtt kormányzás végett adományozását illetőleg, fennmaradván az érsekségek és püspökségek iránti megerősítési jog, mely csak a szentséges római egyház hatósága alá tartozónak ismertetik. (10. c. §. 3.)» A következő 11. cím pedig indokolja, hogy a pápa miért nem tartott meg semmi hatóságot a megerősítés hatalmán kívül és pedig négy okból: 1. mert királyaink minden egyházak, püspökségek, apátságok, prépostságok alapítói magok lévén, ezen alapítás által minden pártfogói, kinevezési, választási és javadalomadományozási hatalmat magok szereztek

és magoknak tulajdonítottak, mely okból ugyanis a védúri jogot tekintve, az egyházi javak adományozása . . . mindenkor királyunkat illeti ; 2. mivel a magyarok . . . saját királyuk, t. i. Szt. István király intézkedése által tértek a kath. hitre, ki legelőször . . . alapított püspökségeket, apátságokat és prépostságokat és mindezen egyházak főpapságait és javadalmait a pápa megegyezésével maga osztogatta, kiknek akarta, azonban alkalmas és jámborság erényével ékeskedőknek ; 3. mivel Magyarország királyai Szent István királyunk uralkodásának idejétől, ki az Úr megtestesülésének ezeregy évében felkenetett és . . . a nemzet királyává koronáztatott . . . több mint ötszáz éven át az ily egyházi javadalmak adományozásainak mindig valódi s békés gyakorlatában és birtokában levén, az egyházi, sőt az apostoli szentszéki jogok elévülési ideje is több ízben még túlhaladtatott ; 4. mivel az országnak e szabadsága a javadalmak adományozására nézve, hajdan Zsigmond császár és király idejében, ezen ország többféle szabadságaival együtt a konstanciai közönséges és híres egyházi gyűlésen eskü szentségével is megerősítettett, mint az eziránti bullában (V. Mártontól) nyilván tartalmaztatik.

Végre a 12-cím elrendeli, hogy mivel az egyházi javadalmak adományozása az Isten egyházaihoz tartozó birtokokkal és birtokjogokkal együtt fejedelmünket és királyunkat illeti, azért minden egyházi férfiak, kik váraikat stb., vagy bármily más birtokjogokat kormányoznak és bírnak . . . Magyarország törvényesen koronázott királya és fejedelme iránt . . . hűségi hódolásra mindenkor kötelezvék.

Íme a Hármaskönyv idézett szakaszai foglalják magukban a magyar király kegyúri jogának megállapítását és ezt hazánk nagynevű történetírója, ellentétben azzal az állítással, hogy királyaink kegyurasága Szent István működésével kapcsolatba nem hozható, elismeri. Ez természetes is, mert a Hármaskönyv szakaszait hiteleseknek találta Pázmány, kinek előadása szerint észszerűen nem is vonható kétségbe, hogy azok, mik a négy okban felsoroltatnak, igazak-e vagy sem . . . nem hihető, hogy az egész ország a királlyal és a főpapokkal együtt ezen indokok bebizonyítottságába bele-

egyezett volna, ha előttiük bizonyos és kiderített nem lett volna a bulla létezése és azoknak valósága, mik állítottak.

Ezeket Pázmány akkor (1635) fejtette ki, midőn II. Ferdinánd alatt a püspöki székek betöltése körül a királyi jogkörletre nézve Róma kételyeket támasztott. Ha valaki, akkor bizonyára Pázmány volt hivatva kimutatni az alapot, melyen a magyar királyok kegyúri joga nyugszik. És ha most mégis Pázmány emlékiratai ellenében is kifogás merül fel, az nem tulajdonítható másnak, mint annak, hogy a szigorú bíráló tekinteten kívül hagyja az akkori időket, midőn a török hódoltság nehezedett az országra és figyelmen kívül hagyja azt aényt, hogy királyaink jogát a püspöki székek betöltésénél sem Verbőczy, sem senki nem a király felségjogán, hanem pápai kiváltságon, pápai beleegyezésen és a patronátuson nyugvónak állapítja meg.

A király joga az, mi más fejedelmeknél is volt, hogy az egyházi beneficium jószágai visszaszállanak a királyra újradományozás céljából és azok jövedelmei a széküresség alatt őt illetik.

A létező viszonyok méltánylásáról tanuskodik a szentszéknek éppen azon időben más ügyben felmerült elég éles ellentét kiegyenlítése iránt hozott* határozata. Konstantinápolynak 1452-ben a török által elfoglalása után az ozman uralom terjedésével mind több püspöki, apáti, préposti székhelyyel ellátott terület szakadt le az ország testéről, a magyar királyok azonban fenntartották maguknak a jogot, hogy míg azok uralmuk alá visszakerülhetnek, oda címzetes püspököket, apátokat, prépostokat nevezhessenek ki, valamint a nálunk is időközben megszűnt beneficiumok címeit adományozhassák. Pázmány közvetítésével az ügy olyképp intéztetett el, hogy a szentszék figyelembe vevén azt, hogy a címzetes püspököket az országgyűlésen ülés és szavazat illeti, és így a kath. vallás ügyeinek előmozdításában résztvehetnek, nem tett kifogást és elnézte a kinevezés folytatását, holott ez csakugyan nem folyt a kegyúri jogból és ily címzetes püspöki kinevezésre mondható, hogy «a történelem lapjain »elszigetelten álló eset». Nem lehet tagadni, hogy II. Ferdinánd alatt Pázmány tekintélyével a püspöki szék

betöltése miatt keletkezett vita elintézése után is merültek fel ellentétek, ámde a püspökök főkegyúri kinevezésére nézve irányadó maradt változatlanul a Hármaskönyvbe foglalt alapra fektetett gyakorlat és bár Mária Terézia a kanonoki kinevezéseket is maga részére teljesen fenntartotta és a szentszék azon kívánságának sem engedett, hogy az eltörölt jezsuita-rend és a megszüntetett egyházi javadalmak vagyona felett Róma intézkedhessék, a szentatya annyira elismerte a királynőnek a kath. vallás érdekében kifejtett nagy buzgóságát, hogy őt abban a kitüntetésben részesítette, hogy ő és utódai mint magyar királyok «apostoli» királyoknak nevezessenek.

A püspöki kinevezések tekintetében megmaradt 1848-ig a régi gyakorlat. Változott azonban a helyzet a forradalom után a főkegyúri jog sérelmére. Így a zágrábi érsekségnek 1852-ben volt felállításkor a kegyuraságra nemcsak nem történik hivatkozás, hanem a pápa a kiadott bullában engedi meg a császárnak a nevezési és bemutatási jogot.

Következett a concordátumnak nevezett 1855. évi konvenció. A szentszék és Ausztria császára között kötött ezen egyezmény alig 12 évig tartó, de a magyar király kegyúri jogára igen sérelmes intézkedés volt. Az, hogy Ausztria császáranak mint magyar királynak — ez tehát Ausztriára nem vonatkozhatik — van főkegyúri joga, meg nem említetik, hanem általánosságban csak azt mondja a konvenció, hogy a császár a püspökök kiválasztásában, kiket az elődeitől reá háramlott apostoli kiváltságnál fogva bemutat vagy nevez, továbbra is az illető tartomány főpapjainak tanácsával éljen.

Az alkotmány visszaállítása után nálunk a concordátum hatályát veszítette, mert Magyarországra az általa nem kötött egyezmény kötelező és érvényes nem lehetett, és mint a püspöki kar a szentatyához intézett emlékiratában előadta, aki nálunk mást tanítana, a hazai törvények árulójának tekintetnék. Annak törvénybe iktatása pedig a linci békekötés módjára, mint ezt a primás óhajtotta, a lehetetlenségek sorába tartozott. A püspöki kar nagy határozottsággal és bő indokolással ki is fejté, hogy a concordátum védelme

az ő részükről vétek lenne és az egyházra a legsúlyosabb következmények bő kútforrásává válnék.

A concordátum tehát, mely néhány év multán különben Ausztriában is hatályon kívül helyeztetett, a magyar király kezgyúri jogának megállapításánál tekintetbe nem jöhet.

Visszaállott eszerint a püspökök kinevezésére nézve az a régi eljárás, mely a Hármaskönyvben lefektetett alapon nyugszik, melyet a nagy Pázmány tekintélye fődöz és melyet az állandó gyakorlat az utolsó időkig igazol. Ámde mily óriási változás Pázmány ideje óta a mai gyakorlatban, melynek igazolására ma már nincs szükség azoknak a kérdéseknek vitatására, vajjon kiadta-e II. Szilveszter István részére a felhatalmazási bullát, hiteles-e vagy sem, követ volt-e István és csak személyes joggal vagy sem, a constanci zsinat megerősítette-e és V. Márton bullája szerint eskü szentségével megszilárdította-e az országnak a javadalmak adományozására vonatkozó szabadságát?

Ma már nincs szükség elkezeredett vitát indítani afölött, hogy a magyar király a javadalmat dat, donat, confert : adja, ajándékozza, adományozza, az egyházi férfiút a javadalomra kinevezi, bemutatja : nominat, præsentat, vagy választja : eligit, mert egyik szó sem ad a királynak több jogot és jogának nagyobb tartalmat, mint mi őt az alkalmas személy kiválasztása, megnevezése és bemutatása körül megilleti. Ha «eligit» szót használ is a király, ez még sem több, mint «seligit», mint IX. Pius bullája mondja.

Nincs szükség ma annak bizonyítására, hogy az államhatalom képviselőjétől : a királytól távol áll a szentszék egyházjoghatósági hatalmának csorbítása, mert a király részéről az egyházi férfiú kijelölése azon feltétellel történik, hogy ha a pápa az illetőt olyannak találja, kit az egyházi joghatóságra, a püspöki tisztre méltónak ítél és így őt, mint Pázmány mondja, «a felszentelésre vonatkozó kiválasztás és megerősítés» útján püspökké teszi.

Nincs szükség vitára. De két tényre reá kell mutatni. Egyik, hogy István és utódai mint országunk fejedelmei, mint királyok alapították a püspökségeket és egyéb egyházi javadalmakat. és mint az állami hatalom és souverainitás

megszemélyesítői jártak el, midőn azokat gazdag jószágokkal megadományozták.

A másik tény pedig, melyre súlyt kell vetni, az, hogy közjogunknak ma is megtámadhatatlan, mert állandó gyakorlatban levő tétele, hogy a püspöki székek megüresedésével azok javadalmai visszaszállanak a királyra újraadományozás céljából és hogy azok jövedelmei addig, míg a püspöki szék be nem töltetik, a királyt, a kir. kincstárt illetik, mi magyarázatául szolgál a multban sokszor előfordult és a szentszék által kényszerűségből eltűrt azon visszaélésnek, hogy még a XIX. században is a püspöki székek, és pedig egyszerre több is, betöltetlenül hagyattak, hogy jövedelmeik a pénzhányban szenvedő állampénztár segélyezésére fordíttassanak.

Azon a törvényen és szabályon, hogy a megüresedett egyházi javadalmak bevételei a kincstárt illetik, nem változtat az a tény, hogy boldogult királyunk I. Ferenc József 1855 március 17-én Bruck pénzügyminiszterhez intézett kéziratával a kincstárt illető jövedelmekről a vallás-alap javára lemondott, mi különben azon időben a dolog lényegén változást azért nem okozott, mert az alapoknak a kincstárba bevonásával a vallás-alap bevételei és kiadásai úgyis az állami költségvetés keretébe tartoztak.

Az állami souverainitás képviselői, a királyok, ezen államfői minőségükben az állami hatalomhoz, a koronához tartozó jószágokkal alapították és javadalmazták az egyházakat. Ez az alapja az ő patronátusuknak, a kegyúri jognak és ebből folyó azon kiváltságuknak, hogy a püspöki szék betöltésére befolyással bírhassanak és továbbá ez magyarázata annak a Pázmány által elfogadott és védett gyakorlatnak, hogy a megüresedett javadalmak bevételei a kincstárt illették, míg azok az új püspöknek át nem adattak. És ez magyarázata annak, hogy királyaink — így jelesen Mária Terézia is «qua apostolica regina» — intézkedéseiket «ex plenitudine potestatis nostræ regiæ» teszik. Az egyház által a patronátusban adott kiváltság természetes folyománya annak a rendszernek, melyben a két tökéletes társaság: az egyház és állam, egymást kölcsönösen támogatják.

Miként is ne lenne a fejedelemnek joga, hogy a püspöki

székre alkalmas férfiú kiválasztása iránt szándékát és kívánását nyilváníthassa. Hiszen a királyi elődei által nagy jószágokkal gazdagon megadományozott javadalmakat ő bocsátja a kinevezett főpap hasznélvezetébe, ő teszi őket az ország hatalmas birtokosává és az ország törvényhozási, bíraskodási, hadviselési és egész közigazgatási szervezetének nagy befolyású részeseivé.

Hogy ne lenne tehát az ország, a király a főpapok kinevezésénél, azok áthelyezésénél, valamint az egyházmegyéek területe megállapításának, felosztásának vagy egyesítésének ügyeiben érdekelve, hisz mindezek számos kapcsolatnál fogva közvetlen érintik az ország közigazgatását is és ezért szólaltak fel a rendek az országgyűlésen is, jelesen külföldieknek a főpapi székekre kinevezése ellen, úgymint jelesen Angliában egykoron erősen tiltakoztak olaszoknak a főpapi székekre ültetése ellen.

Hazánkban a király kegyuraságának befolyása azonban némely viszonylatban szélesebb teret foglalt el, mint egyebütt, minek oka az, hogy erősebben szövődött be a másik társaság, az állam igazgatási szervezetébe.

Így királyaink a birtokkal együtt a kegyuraságot is adományozták, sőt birtok nélkül is. Az ő adományozásukból keletkezett a városi kegyuraság. Ha valamely család magszakadása állott be, a birtokkal együtt a kegyuraság visszaállt a királyra.

Ugyancsak királyaink visszaélések esetén a kegyuraságot visszavonták és másokra ruházták; a kegyurasági ügyekben bíraskodtak, amint különben a kegyúri perek általában a világi bíróságok elé tartoztak. Hajdanta a kegyuraság nagy anyagi előnyt is jelentett, midőn különösen elharapódzott az a visszaélés, hogy az egyházi javadalmakba fejedelmek és magán kegyurak is nem az illetékes egyházi férfiakat, hanem kedvenceiket ültették vagy a jövedelmeket maguk számára tartották, az egyház és vallás nagy hátrányára és a hívők megbotránkoztatására. Mindez már a múlté és a kegyuraság az ő végső idejét éli, mert az új Codex juris canonici, mely 1918 pünkösdtől van érvényben, a kegyuraság alapítását a jövőre megszünteti és így a kegyuraság hazánkban is át-

meneti életre fog szorítkozni. A kegyuraságot ma már csak tehernek tekintik, (melytől, sajnos, sokszor nagybirtokosok is iparkodtak szabadulni), de ma is fennáll sértetlenül az a jogi állapot, hogy ha a birtokkal a kegyuraság kapcsolatos, akkor a birtokos változása esetén az utódra a kegyuraság mint dologi teher áthárul.

Ami a király főkegyuraságát illeti, ismételjük, a magyar király joga a püspöki székek betöltése körül nem egyedül álló eset. Így volt ez más országokban, jelesen Franciaországban a Rex christianissimus országában; ő is adományozta az egyházi javadalmakat és a megüresedett püspökségek és egyéb beneficiumok jövedelmei a királyokat illették.

Így volt ez a nagy forradalomig, mely örületében mindent elpusztított és eltörölte a kath. vallást, hogy helyébe az oltárra az Ész istennőjét helyezze. De az irtóztató vihar elmúltával maga Napoleon mindent megtett, hogy a szentszékekkel a kath. vallás visszaállítására megegyezésre jusson és ennek eredménye lett, alig 8 évvel XVI. Lajos kivégeztése után, az 1801 július 15-én kötött concordátum, mely szerint az egyházmegyék új határai a francia kormánnyal való megállapodás útján megállapíttatnak; a republica első consula nevezi ki az egyházmegyék élére állítandó érsekeket és püspököket, kiknek a szentatya a canoni institutiót Franciaországban a kormányforma megváltoztatása előtt megállapított formák szerint fogja adni; ugyanez áll a később megüresedendő püspöki székekre is; a püspökök tisztjük átvétele előtt az első consulnak a hűségi esküt leteszik, mint ez szokásban volt a kormányforma megváltoztatása előtt, míg a másodrendű egyháziak az esküt a kijelölt polgári hatóságok előtt teszik le; a püspökök a plébániai állásokat szervezik és betöltik, de csak a kormány által elfogadott férfiakat nevezhetnek ki és választhatnak; a francia köztársaság elvállalja a püspökök és plébánosok illő ellátását; ő szentsége a francia köztársaság első elnökében elismeri ugyanazokat a jogokat és kiváltságokat, melyeket a szentszéknél a régi kormányzat élvezett. Az isteni tisztelet után minden templomban a következő könyörgés mondandó: Domine salvam fac Rempublicam; Domine, Salvos fac Consules.

Végre kimondja az egyezmény, hogy «ha a mostani első consul utódaiból valamelyik a katolikus hitet nem vallaná, az említett jogok és kiváltságok, valamint az érsekségekre és püspökségekre való kinevezés fölött. reá nézve újabb konvenció történjék».

A katolikus vallás ellen a múlt század utolsó tizedében a francia kormány és a törvényhozás által megindított és nemsokára az egyház és állam szétválasztására, továbbá ezzel kapcsolatban az egyház vagyonának már harmadízben foganatosított elkobzására vezetett támadások alkalmával Combes miniszterelnök és kultuszminiszter a concordátum megsértésével vádolta a szentszékét, mert a köztársaság elnöke részéről a megüresedett püspökségre alkalmas személy kinevezésére vonatkozólag a pápa a kiadott bullákban azt mondja, hogy az illető férfiút a köztársasági elnök : *Nobis nominaverit*.

A *Nobis* szó vitáját készakarva és mesterségesen mérge-sítette el a francia kormány, mert a szónak nagyobb tartal-mat tulajdonítottak, mint valósággal volt, mert e szó előfordul a bulláknak száz és száz példányában és már előfordul még határozottabban a szentszék által I. Ferenc királlyal kötött concordátumban ily módon : «*Romano Pontifici nominabit*». Teljesen fölösleges volt a kérdésnek felvetése, mert afölött csakugyan nincs kétség, hogy a világi hatalom képviselőjének nem juthat eszébe, hogy a püspököt ő creálja, mert ő csak megnevezheti azt az alkalmas személyt, akit ő kíván, és ha alkalmas, azt a pápa püspökké is creálja és megadja neki az egyházi joghatóságot.

Nagyon világosan és határozottan kifejezte a tárgyalásoknál a szentszék ezt a gyakorlatot : «Az államfő kijelölte a római pápának azt a jelöltjét, kit a megüresedett egyház-megye élére akart és a római pápa azt a *canoni institutio* által püspökké avatta : tartozott azzá avatni, ha alkalmasnak találta, és nem tehetette azzá az államfő részéről előzetes nevezés nélkül.» «*Le Chef de l'Etat désignait au Pontif. Romain le candidat qu'il voulait á la tête du diocèse vacant, et le Pontif Romain le créait évêque par l'institution cano-nique : il devait le créer, s'il le jugait apte, et ne pouvait*

le créer sans la nomination préalable du Chef de l'État.» (La Séparation de l'Eglise et de l'État en France. Rome. Typographie Vaticane 1905.)

A szentszék véget vetett a vitának azzal a kijelentéssel, hogy a Nobis szót kihagyja a bullákból és megmaradt a francia kormány részéről a következő formula : «Megnevezzük és bemutatjuk őt, hogy méltóztassék őt a mi kinevezésünkre és bemutatásunkra a mondott püspökséggel felruházni.»

Ez alapon meg is történt a megegyezés és ezt megerősítették az 1903 december 22-én a szentszék és Delcassé külügyminiszter közt váltott jegyzékek.

Fejtegetésünk végére jutottunk.

Lényegileg nincs különbség abban a módban, mely szerint a pápa által püspökké avatandó egyházi férfit a magyar király és a francia republica elnöke a szentszéknek megnevezik és bemutatják. A lényeg itt is, ott is ugyanaz. Az államfő, legyen az király, vagy a republica elnöke, megnevezi a püspökségre kiszemelt férfit és ha alkalmas, a pápa tartozik azt püspökké tenni az egyházi joghatóság megadásával és nem teheti püspökké az államfő részéről való előzetes kinevezés nélkül. Ezek a szentszéknek saját szavai.

A dolog lényegét éppen nem változtatja meg, hogy a magyar király bemutató okirataiban damus, donamus, conferimus, továbbá praesentamus, nominamus, eligimus szavak fordulnak elő, míg a franciában most csak a nominamus van, mert 1872 óta a francia kormány kívánságára még a praesentamus szó is, mint a kormány jogát csorbító kifejezés, kihagyatott, holott ez benne van a magyar formulában.

Ha a magyar gyakorlat megtartotta az adományozásra vonatkozó kifejezéseket, ezt indokolja az, hogy az alapító királyok által nagy jószágok adományozásával létesített javadalmak ma is léteznek és azok a püspök halála után a király részére átvétetnek továbbadományozás végett.

A püspöki kinevezésre lényegében egyforma joga van a magyar királynak és a francia köztársaság elnökének és az utóbbi kezeibe is hűséget tartoznak letenni a püspökök és a többi papság is.

Dr. Tomcsányi, a Jézustársaság nagy tudós tagja, bámu-

latosan gazdag tartalmú, kitünő művet írt a főkegyúr szerepéről a püspökök kinevezésénél. Annak megírásánál őt kétségtelenül az a meggyőződés és cél vezette, hogy az egyház részéről azt az ideális állapotot mutassa be, melyben az egyház a másik társaság: az állami társadalom körülményeiből természetesen előállható minden befolyástól függetlenül intézze minden téren az ő feladataiból folyó nagy munkáját.

Ámde ez még sem lehet az ideális állapot. Éppen úgy nem, mintha az egyház uralkodik az államon vagy megfordítva, vagy ha teljesen szétválnak és az emberiség üdvére alkotott két társaság egymásról tudomást sem vesz.

Az ideális állapot csak az lehet, melyben a két társaság egymást támogatja.

Meggyőzőleg fejti ki XIII. Leó pápa 1885 november 1. kiadott enciklikájában, hogy állam és egyház között csak az a viszony lehet helyes, midőn a két társaság egymást céljai elérésében támogatja. Képtelenségnek nevezi az egyház és állam szétválasztását, mert ez azt eredményezi, hogy «az állam megtagadja Istennek, mivel az Istennek tartozik és szükségképpen következményeképpen megtagadja a polgároknak azt, mire mint emberek bírnak joggal».

Mindkét társaság az emberiség üdvét szolgálja. Az egyház is beismeri, hogy mindkét hatalomnak az ő saját jogkörével kell bírnia és abban mindketten önálló, de a két legmagasabb hatalom céljai egymást ki nem zárják, sőt azok kölcsönös támogatására hivatvák. Az állam a közjó előmozdítására van rendelve és feladata, hogy polgárai főjavanak elérésére, jelesen vallása oltalmára is minden segítséget megadjon. Ez okból mondja a nagy pápa, «egymástól ne csak ne távolodjék el, hanem inkább egyetértése szükséges azon legközelebb való okoknál fogva, melyek mindkét társaságot létesítették». Nálunk ez a rendszer állott fenn és van ma is érvényben. Nem lehet az egyház és állam szétválasztásának álláspontjára, melyet a katolikus egyház különben is visszautasít, helyezkedni, hanem kölcsönösen kell egymást segíteniök.

Hozott-e azonban létre és ha igen, mily tekintetben változást az állam és egyház ezen helyzetében hazánknak

a rettenetes világháború után bekövetkezett megcsönkítése és a külhatalmak által az ország kormányzatára reá erőszakolt egyéb intézkedés, jelesen az 1921. t.-cikk, mely a törvényes uralkodóház uralkodói jogait hatályvesztetteknek jelentette ki, másrészt pedig az 1920. évi törvénycikk kimondta, hogy az ország kormányzója a főkegyúri jogot nem gyakorolhatja.

A törvény azonban hiányos, mert ha nincs király, ki a főkegyúri jogot gyakorolja, akkor gondoskodni kell arról, hogy kihez tartozik a királyt, mint az államhatalom fejét megillető kegyúri jog terén az intézkedés, mert a kegyuraságot a király mint az államhatalom képviselője szerezte meg az egyházak alapításával és a korona birtokjogából eredő jószágok adományozásával.

Az állami igazgatás kerekét annak kimondása, hogy a kormányzó nem gyakorolhatja a kegyúri jogot, nem állítja meg, már pedig az államot közvetlenül érdekli, hogy kik legyenek az ország főpapjai, kiknek haszonélvezetébe a kormány átbocsátja a királyok által az egyházak ellátására adományozott gazdag javadalmakat és akiknek az állami hatalom kitünő helyet biztosít az ország törvényhozásában, sőt a katolikus egyház képviselője előkelő állást foglal el a vallás- és közoktatásügyi kormány kebelében.

A kegyúri jog gyakorlatával viszonylatban levő állami funkció nem állhat meg. A megüresedett javadalmakat a kincstár veszi át és ezeknek a székiüresség alatti jövedelmei a kincstárt illetik (ezen jogi szempontból nem változtat az a tény, hogy a jövedelmek ma tényleg a vallás-alapba folynak). Az államkincstár adja át a püspöki szék betöltése után a kinevezett új főpapnak a javadalmat, amelyből a székiüresség alatt és után befolyt jövedelmeket meg kell osztani a kincstár, az egyház, az elhalt főpap és rokonai és az új főpap közt.

Az állam és az egyház viszonyát nem lehet az elmélet elvi álláspontjából mérlegelni, hanem tekintetbe kell venni a százados fejlődés alapján keletkezett történelmi jogot, mely a viszony új, az adott körülmények által kívánatos vagy szükségessé tett szabályozásának is természetes és mellöz-

hetetlen alkateleme ott, hol az állam és egyház kapcsolata soknemű változáson ment át.

Az állam élő organizmus. Változnak az emberek, a viszonyok, a körülmények, az állam igényei, szükségletei, a célja megvalósítására szolgáló eszközök, de nem változnak az emberiség szellemi és anyagi jólétének előmozdítására irányuló céljai.

Országunkban is történt változás. Megszűnt a vallásfelekezetek egyenlőségének kimondásával — mondhatni teljesen — az a rendszer, melyben a katolikus vallás átkarolta minden ágazatában az állami igazgatást. Ámde az állam nemcsak nem fosztotta meg vagyonától az egyházat, mint ez más országokban történt, hanem meghagyta azoknak a gazdag javadalmaknak birtokában, melyekkel királyaink államfői minőségükben a koronában rejlő birtoklás jogán az egyházakat megadományozták. De ezenfelül a magyar állam milliókkal és milliókkal segíjezi a katolikus vallás és egyház papjait, oktatási és nevelési intézményeit. Miként helyezkedhetnék tehát az egyház arra az álláspontra, melyet magasztos rendeltetése következtében joggal kell elfoglalnia oly állam ellen, mely elzárkózik az egyház üdvös céljai elől, vagy ridegen, sőt ellenséges indulattal tevékenységében zavarja.

Hazánkban tehát nem lehet helyén, hogy az egyház nem meghatározott személy, hanem, mint Szt Pál mondja, a világi hatalom irányában elzárkózzék oly engedmények tételétől, melyek egyáltalán nem állanak ellentétben az egyház örök jogaival. XIII. Leó mondja: «A törvényes hatalmat visszautasítani, bármily személyben legyen az képviselve, éppen úgy nem szabad, mint az isteni akaratnak ellenállani. Aki a hatalomnak ellenáll, az Isten rendelkezésének áll ellen».

Az egyház örök ugyan és változatlan, de mint ugyancsak ő mondja, tud alkalmazkodni a viszonyokhoz és már-már 2000 éves történetének folyama alatt bőséges bizonyítványait szolgáltatva annak, hogy az isteni hivatása által szabott korlátok közt sohasem vonakodott a szükségképpen változó körülményekkel számolni, azon okból is, hogy annál inkább munkálhassa az emberiség üdvét, melyre őt isteni alkotója rendelte.

Az állami hatalom és kormány formája — ez a szentszék előtt nagyon ismeretes — nem változtatja meg a dolog lényegét, mert hiszen nem változik meg a kegyuraságnak gyökere: az alapítás és az adományozás, és így nem változott meg az a jogelv, hogy az egyházaknak alapítása és a korona birtokjogán jószágokkal megadományozása által a kegyuraság útján nyert befolyást az állami hatalom képviselője a püspöki székek betöltése körül gyakorolja és ezért szállanak vissza a javadalmi jószágok a főpap halála után a királyra azok haszonélvezetével addig, míg azokat a kinevezett püspököknek újra adományozza. Ez a sokszázados gyakorlat, melyet Róma elfogadott. Róma tiltakozott az ellen, hogy a királyi kinevezésnek az a jellege legyen, mintha az a püspöki joghatóság megadására egyedül illetékes pápa jogát megrovidítené, de az ellen kifogást nem tett, hogy a püspök fenntartására királyi alapítással rendelt javadalmat minden megüresedés után a király vegye használatába és adományozza az új püspököknek.

Nincs ugyan király, ki a kegyúri jogot gyakorolja, de azért az ebből folyó bizonyos állami funkciókat végre kell hajtani, ha csak üresen nem hagyatnak a főpapi székek, mint erre 1848 előtt oly sok sajnálatos példa volt abból a célból, hogy a püspöki javadalom bevételei az állam kincstárába folyhassanak.

Magyarország ma is királyság. Király nincs, de meg van az állami főhatalom és ezen főhatalomnak a királyt helyettesítő képviselőjét vagy képviselőit illeti, hogy a végrehajtó hatalomnak azon ténykedését végezzék, mely a főkegyúri jog gyakorlását király hiányában is szükségessé teszi. Magyarországon — mint mondtuk — meg vannak a püspökségeknek a királyok által alapított gazdag javadalmi és az állam ezenkívül rendkívül nagy segélyekkel támogatja az egyház és vallás céljait, míg Franciaországban három ízben is kíméletlenül elkobozták az egyház vagyonát. És íme Magyarországon az államra nézve nagy áldozatkészsége mellett is az lenne a helyzet, mintha az állam és egyház közt teljes szétválasztás lenne? A magyar állam támogatja teljes mérvben az egyházat és még csak érdeklődnie sem lenne szabad,

hogyan lesznek a püspökök, akiknek átadja a javadalmat, akik a törvényhozás tagjai lesznek?

A magyar állami hatalom megszemélyesítőjét megillető kegyuraságból a püspöki szék betöltésénél csak az egyházi javadalom átadására vonatkozó része maradna érvényben, de a püspöki kinevezéshez szólnia semmi joga nem lenne? Az állami souverainitás képviselőjét megillető kegyúri jog kisebb értékű lenne, mint a magánkegyuraké, kikről, ha a kegyurasággal bíró jószágot eladják, az átszáll a vevőre és ha az zsidó vallású, akkor meghatalmazottja útján gyakorolhatja a bemutatást, sőt — ez az eset Hatvanban — a király a plébániával egybekötött prépostságra a magánkegyúr meghatalmazottja által bemutatott plébánost még préposttá is kinevezi.

Az országban még szép számban vannak apátságok és prépostságok, melyek magánkegyurak (így pl. a herceg Esterházy, Batthyány, Festetich, gróf Erdődy-család) adományozása alá tartoznak. Ezek szabadon adományozhatnak, de azért, mert ma uralkodó király nincs, az őt, mint királyt megillető főkegyúri jog alapján királyi adományozás alá tartozó és a szentszék hozzájárulását nem is igénylő préposti és apáti javadalmak adományozása szüneteljen?

Ez azonban ellenkezik még a mai gyakorlattal is. Hiszen az állami hatalom képviselőjére, a királyra a korona jogán visszaháramlott és visszaszerzett, valamint a királyaink által megszüntetett szerzetesrendek, apátságok és prépostságok vagyonából létesített tanulmányi, vallás- és egyetemi alapi uradalmakban és jószágokon létező egyházakban az állami főhatalom a vallás- és közoktatásügyi, a pénzügyi, földművelésügyi miniszterek útján ma is gyakorolja a kegyuraságot.

Rómának nem volt a legutolsó időkig kifogása az ellen, hogy a király címzetes püspököket, apátokat, prépostokat nevezzen ki, mi pedig — és ezt hangsúlyozni kell — kapcsolatban nem áll a szoros kegyúri joggal. Ma mégis, midőn király nincs, a minisztertanács lép közbe és hozzájárul, hogy az eddig királyi adományozás tárgyát képező egyházi javadalmak, jelesen a kanonoki állások betöltése iránt a püspökök

intézkedjenek és az egyházmegyéik területén létezett apát-ságok és prépostságok címeit a király helyett ők adomá-nyozzák.

Ma már a rex fidelissimus, a rex christianissimus meg-tisztelő címei a történeleméi. A Defensor fidei már nem a katolikus vallás védője, sőt az angol király esküjéből csak a legújabban hagyták ki a katolikus vallásra sértő részt. Ellenben Magyarországon — ha a királyi szék nincs is betöltve — a király ma is apostoli, mert az első szent király apostoli működésének hatálya jelenleg is élő folyam. mely a katolikus hitet, a katolikus egyházat táplálja. A szentatya Istvánt és nagy utódját Lászlót csakhamar haláluk után apostoli munkájukért a szentek közé avatta és midőn Budának az egész kereszténység által esdve várt fel-szabadítása a török uralom alól bekövetkezett, a szentatya elrendelte István királynak az egész világon szeptember 2-án leendő állandó megünneplését. És éppen itt, a szent király országában, hol az ő műve ma is él és buzog, szakadt volna el az a kötelék, mellyel az egyházak alapításáért, és javadal-mazásáért királyainkat, az ország souverain hatalmának kép-viselőit a szentszék a kegyuraság által az egyházhoz kapcsolta?

Még ott is, hol az állam és egyház közt teljesen megszűnt a viszony, az államra nézve nem közönyös, hogy kik álljanak az egyházmegyéek élén. És épen nálunk Magyarországon vonatnék meg az ország kormányától, mely souverainitásá-nak letéteményese, az a jog, melyet a francia republica elnöke és kormánya részére, úgy, mint azt a régi királyok gyakorol-ták, a szentatya megadott, ki még a protestáns porosz királyt is megkérdezi a püspökké kiszemelt egyházi férfiú iránt. Ha a szentszék mindazokat a jogokat, melyek a francia királyt, a gallikán egyház kegyurát megillették, elismerte a francia republica elnökében és kormányában, nem lehet kételkedni, hogy a fennálló királyi hatalom gyakorlásának mai kormányformája sem fog hazánkban e tekintetben akadályul szolgálni és pedig annál kevésbé, mert a kérdés régóta nincs a szentszék irányában semmi sérelmes vonatkozásban vagy viszonyban. Már hosszú idők óta az a gyakor-lat, hogy a király és kormánya a szentszékkel előzetes tárgya-

lások útján megállapodásra jut a kinevezendő püspök személye iránt és a király ezután nevezi ki a püspököt és kéri a szentatyát, hogy őt a megüresedett egyházmegye élére állítsa és püspökké avassa.

Hazánkban Szent István óta sértetlenül megmaradtak püspökeink a nekik adományozott gazdag jószágok élvezetében és az állam ezeken felül még külön rendkívül nagy javadalmazással támogatja az egyházat.

A megüresedett püspökségek jövedelmei ma is a királyt, a kir. kincstárt illetik; az állam kormányához tartozik a püspök elhalálása után az ő javadalmának birtokba vétele; annak átadása az új püspök kinevezése után és az addig befolyt jövedelmeknek a jogosultak között felosztása és a püspöki szék betöltésétől függetlenül a kegyurasági ügyekben felmerülő kérdések elintézése.

Ez a szoros viszony, mely az állam részéről az egyháznak rendkívül bőkezű támogatása mellett a két társaság közt fennáll, egyenesen kívánatos, sőt szükségessé teszi, hogy — midőn a király helyett az állami souverainitás megszélyesítése és a ma is fennálló királyi hatalom gyakorlása azokra szállott, kik erre megbízatásukat az ország törvényhozásától nyerték és akik ezen az alapon a püspöki székek megüresedése után azok javadalmainak átvétele, majd átadása és az új püspök hűségi esküjének letétele iránt szükségképpen eljárnak, nekik a mai helyzet igényeihez képest megfelelő módon részük legyen a királyt mint királyt illető kegyúri jogból az adott viszonyok szerint keletkező és a királyi hatalom mai törvényes megszélyesítőihez és kezelőihez tartozó ügyek intézésében.

B. FORSTER GYULA.

SZÉCHENYI ISTVÁN NAGY MAGYAR SZATIRÁJA.

— Harmadik és utolsó közlemény.¹ —

IV.

Ismervé a *Nagy Szatira* és a vele szellemi rokonságban levő művek célját és főbb eszméit. külön nem is kellene szólni Széchenyi politikájáról, mely a döblingi irodalmi hagyatékban jut kifejezésre. Említettük azt is, hogy Széchenyi politikája alapelveiben döblingi munkáiban is ugyanaz, mint akár a 40-es években volt. Ha Széchenyi izzó magyarsága, a magyar alkotmányhoz való ragaszkodása hatalmasabb erővel nyilatkozik meg és így szembetűnőbb, az nem onnan van, mintha Széchenyi változott volna meg. A körülményekben, a nemzet egész életében állott be nagy változás s most ezen helyzetben szólalt meg a legnagyobb magyar. Mégis indokoltnak látszik, hogy oly nagy politikai, irodalmi működés után, melyet Széchenyi Döblingben kifejtett, külön is foglalkozzunk a döblingi Széchenyi politikájával. Sőt szükségesnek mutatkozik ez azért, mert a Széchenyi-irodalom művelői között egyesek már a *Blick* alapján Széchenyi politikai felfogásának megváltozásáról írtak. Mennyivel inkább erről beszélnének a *Nagy Szatira* ismerete után, melyben Széchenyi az osztrák politikával és annak képviselőivel oly kegyetlenül bánt el, mint senki a magyar írók és politikusok közül. Friedreich István úgy fogta fel Széchenyinek a *Blick*ben kifejtett politikáját, hogy az nem volt azonos Széchenyi 48 előtti politikájával. Abból, hogy Széchenyi a *Blick*ben az osztrák részről kitalált jogeljátszási elméletet elvetette, sőt a detronizáló április 14-iki határozatot a március 4-iki alkotmányfosztásra adott válasznak tartotta, azt a következtetést vonta le, hogy Széchenyi elhagyta politi-

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1923. évi 551. és 352. számában.

kájának régi alapját s hogy akkor tért ahhoz vissza, mikor 1859-ben, ismerve a bécsi körök eszejárását, a kibontakozás érdekében ismét áldozatot hozott sok érvel védett véleményéből.¹ «Széchenyi — írja Friedreich István — sok oly gondolatnak lett a *Blick*ben lehangosabb hirdetője, melyeket azelőtt csak fitymálni, kritizálni szokott. Gondolkozásának, érveinek súlypontját most már ő is arra az alapra helyezte, melyre szerencsétlen helyzetünk évszázadokon át rákényszerítette a sérelempolitikát, most már ő is paragrafusokat, esküvel erősített törvényeket szögezett a hatalom anyagi ereje ellen.» Ha pusztán a szavakat nézzük és nem vizsgáljuk a mögöttük rejlő politikai felfogást, az ellentétet tényleg megtaláljuk, mert Széchenyi a *constitutio* (az alkotmány) folytonos emlegetését tényleg így gúnyolta: «E szó többet forog a szájunkban, mint az utolsó évszázadot kivéve tán Európa minden nemzetében.» De az elmélyedés Széchenyi politikai koncepciójában rávezet, hogy Széchenyi állásfoglalása nem változott meg és hogy az alkotmányos gondolkozást Széchenyiben nem csupán az önkényuralom szomorú és vérlázító évei ébresztették fel. Helyesebben ítélte meg a döblingi Széchenyi politikáját Falk Miksa, midőn azt írta: «Széchenyinek Bachhoz való állása el volt eleve döntve. Alkotmányunk és a magyar nemzetiség megőrzése volt mindig a Széchenyi-féle politika két Hercules-oszlopa.»² Az abszolutizmus nyílt, elvi szakítás volt a történeti alkotmánynyal, a germanizáció a magyar nemzetiség kifejlődésének akarta útját vágni, Széchenyi tehát a tőle megszokott eréllyel és határozottsággal szegült ezen törekvések ellen. S mentül inkább látta, hogy ez a politika a monarchia és az ország vesztét okozza, annál erősebben támadta azt. Ugyanekkor azonban Széchenyi nem változtatta meg és nem vesztette el Metternich iránt érzett elismerését, sőt Metternich herceggel kapcsolatot keresett a Bach politikája ellen. Metternich politikája ugyanis nem vonta kétségbe, annál kevésbé törölte el Magyarország alkotmányos különállását, csak kormányzati módszerében és

¹ Friedreich I. i. m. 266. o.² Falk i. m. 313.

tényeiben a magyar nemzet államalkotó erejét nem méltatta eléggé. Metternich szemében az alkotmány a monarchia politikájának keretében csupán belügy volt, az államalakulást, a monarchia létét a külpolitikai viszonylatok, a nemzeti egyensúly, mindenekfelett a legitim jogcím szempontjából nézte. Ebből kifolyólag az alkotmányt nem tisztelő kormányzati tényekből skrupulust nem csinált, ha azt a monarchia érdekében valónak vélte, de az alkotmány eltörlésére nem gondolt. Metternich uralma alatt a törvényes kormányzat céljainak és eszközeinek bírálatáról, a velük szemben elfoglalandó állásponttól, vagyis a Széchenyi által annyiszor emlegetett taktikáról volt szó, Bach alatt a törvénytelenesség volt a kormányzás fundamentuma is. Még jogszerű trónbirtoklásról se lehetett szó, magának az uralkodónak a jogállása is alkotmányellenes volt. A beolvasztásról és germanizációs törekvésről Széchenyi korábban is úgy vélekedett, mint a *Nagy Szatirában*. 1840-ben írta, hogy «a kormány valamint felhagyott minket elnémetesítő eszméivel, úgy hagyjon fel minden összeolvasztási szándékkal is, mert ezt többé nem eszközölheti. Meggyilkoltathatunk tán, — mondja Széchenyi — de a többi ausztriai tartományokkal egybeolvasztatni soha se fogunk, sőt az is kérdés: meggyilkoltathatunk-e.» Széchenyi a nemzeti elvnek, mint államalkotó tényezőnek kihatását elméletileg a *Nagy Szatirában* se tárgyalja, de alkotmányos gondolkodása és nemzeti érzése sehol se fejeződik ki oly pompásan és oly kirobbanó erővel, mint a *Nagy Szatirában*. A nemzetre végveszélyt rejtő helyzetben, a jelen és jövő sötétségében villámlásként hat Széchenyi alkotmányos felfogásának minden megnyilvánulása. Ami a sistergő, sziporkázó rakéták mellett egykor pislogó mécesnek tünt fel, most fellobbanó láng volt, mely a nem képzelt, de való veszedelmek láttára felcsapott. Sőt bármennyire paradoxonnak látszik, de úgy van, hogy Kossuth Lajos szereplése ellen részben ugyanazon aggodalom készítette a legélesebb harcra, melyből a Bach-rendszer ellen való kifakadásai származtak. A legellentétebb politika és cél ellenére Kossuth és Bach politikájának eredményét egyiknek ítélte. Széchenyi szerint mindkettő a nemzetnek a di-

nasztiától való elidegenítését és az osztrák birodalommal való kapcsolatot elszakítását idézi elő. Széchenyi pedig az elszakadásban Magyarország vesztét látta. Széchenyi különben Kossuthot a *Nagy Szatirában*, pedig a politika összes billentyűin játszik és alig volt a történelemben nevezetesebb egyén, kit bele ne szőtt volna témájába, mindössze két helyen említi, akkor is úgy, mint aki kímélni akarja a hazafias érzést és hangfogót tesz a húrokra, de amit ír, abban régi felfogását vallja Kossuth politikájáról. Széchenyi ugyanis a *Nagy Szatirában* az okosság és eszesség kettős mértékét alkalmazza a politikusokra. Bachnak eszét sem vonja kétségbe, de felteszi a kérdést: vajjon okos volt-e, mert az államférfiú értékét ez dönti el. Mindjárt jobban kiviláglik e kérdés értelme, — folytatja Széchenyi — ha ismert egyénekre alkalmazzuk e distinctiót. Így például Kossuth ritka eszű ember volt és ezt ki tagadhatja? De vajjon volt-e okos? Bizony nem. «Most némi kis tapasztalatok és néhány kiábrándulások következtében tán az lett. Én nem tudom.»¹ A másik helyen ott szól Kossuthról, hol Bachot a cseh gyáros szorítja sarokba a törvényesség kérdésében. Itt ezt írja Széchenyi: «Már most Kossuthnak et co. erőlködése és cifra elmefuttatása vagy gyökeréig megsemmisítették a pacta conventakat — noha például Rákóczira ilyent fogni nem akartak, nem tudtak. szóval: nem fogtak — vagy az érintett, aránylag kis fractio az egész egyetemes magyar nemzetnek pacta conventionális jogát meg nem törte. E kettő közt Excellenciás Uram, — mondja a cseh szájával Széchenyi — nincs juste milieu, nemde?» Ime e pár sorban teljesen a régi Széchenyi szólal meg, ki a nemzet jogainak eljátszásáról való osztrák elméletet mindig elvetette, de épp azért, mert a detronizálást, vagyis a pacta conventa-k elvetését egy kis frakció cselekedetének tartotta, mely hozzá csak demonstratiós válasz volt az olműtzi államesinyre, az orosz behívásra, a márciusi összalkotmány kihirdetésére, mely Magyarországot az önálló nemzetek sorából kitörölte s a birodalom egységét a népek egyenjogúságával tette az Új-Ausztria vezércsillagává, de úgy, hogy a népek egyenlően germanizáltassanak.

¹ *Nagy Szatira*. 52. o.

Széchenyi állampolitikája a *Nagy Szatirában* is ugyanazon a két pilléren nyugszik, melyre politikáját kezdettől építette. Az egyik az Ausztriával való kapcsolat, tehát a monarchia, mint Magyarország hátvéde. A másik Magyarország alkotmányos önállósága nemzeti kiművelődésével. Széchenyinél a monarchikus gondolat épp oly domináló, mint a nemzeti. 1840-ben egyik beszédében így határozta meg politikájának irányát: «Tudtam, hogy Magyarország szoros összeköttetésben van a közbirodalommal. Jövendőjének kifejlődése e viszony kellő felfogásán épül s így azon esetekben, melyeknek elhatározása nem tőlünk függ, megvallom, elvekket paradirozni, elveket kitűzni nem szerettem.» Ezen a reális csapáson maradt Széchenyi politikája mindvégig, de ki merné ezért állítani, hogy Széchenyinek akárcsak változók is lettek volna elvei. Nála az elv ki nem tűzése nem meghunyászkodó opportünizmus, de mert minden adott helyzetben a legjobb meggyőződését, a politikában a lehetőséget akarta követni, éppen nyilt, egyenes jelleménél és egészségesen realiztikus felfogásánál fogva nem tartotta szükségesnek előre kötni meg önmagát és cselekvési szabadságát. Széchenyi a monarchia politikáját, melybe alkotmányosságunk teljességével ugyan, de beépítettnek tartotta a magyar politikát, elipszisnek nézte, melynek két fókusza van. Kossuth ellenben egyetlen központba és nézőpontba: a nemzeti függetlenségbe állította be politikájának tengelyét. Széchenyi Ausztria fennmaradását Magyarország fennmaradhatása feltételének tekintette az európai konstellációban, Kossuth a nemzeti öncélúságban jelölte meg fennmaradásunk zálogát. Ezen szempontból és nem a magyar alkotmányos felfogásban kereszteződnek Széchenyi és Kossuth politikája. Ez a kereszteződés állandó a *Nagy Szatira* egész gondolatmenetében is. De a magyar jövendőnek a közbirodalmi gócpontból való figyelése is tökéletesen összefér Széchenyi politikájában a szenvedélyességig fokozódó fajszeretettel, melynek a *Nagy Szatira* oly lángoló oszlopa. Széchenyi alapgondolata a *Nagy Szatirában* állandóan ez s innen van rettegése is, hogy az új osztráki szisztéma Ausztriát, a birodalmat is bukásba rántja és ez — mint döglött elefánt — maga alá temeti Ma-

gyarországot is. Nem kishitűség és a magyar faj államalkotó erejének kétségbevonása volt Széchenyi ez aggodalmának alapja, hanem attól félt, hogy Ausztria nélkül előbb-utóbb Oroszország martaléka leszünk. Ezért is foglalkozik Széchenyi oly bőven és több ízben az orosz kérdéssel a *Nagy Szatirában*. Kétségtelen, hogy Széchenyi, ki a politikai etikát magasra helyezte, Ausztria és a császár háladatlanságát Oroszországgal szemben erkölcsstelenségnek tartotta. Azonban ezen machiavellisztikus eljárásnál is végzetesebb politikai hibát látott abban, hogy Ausztria ezen lépésével Oroszországot ellenségévé tette. Széchenyi látta a közeledő orosz veszély nagyságát. A jövő legfontosabb kérdésének Kelet-Európában ezt tartotta s az volt a meggyőződése, hogy ha a szláv probléma Oroszországnak bosszúérzete mellett ébred fel és kerül megoldásra, ez Ausztriára és Magyarországra végveszedelmet jelent. A bécsi provokáció Miklós cárral szemben, ki iránt a császár hálára volt kötelezve 1848-iki szolgálataiért, Széchenyi szemében az európai koncertben Ausztria teljes izoláltságát jelentette. Orosz támadás esetén ezért az összetákoltt új Ausztria összeomlását biztosra vette. Ma elmondhatjuk, hogy az orosz támadás nem olyan európai konstelláció között következett be, amilyentől Széchenyi félt, de az orosz kérdésnek fontosságát és Ausztria magatartása után való irányváltozását jól ítélte meg. Az új Ausztria politikája terelte az orosz politikusok figyelmét arra, hogy az út Stambulba Bécsen és Pesten át vezet. Míg a Romanov és Habsburg-családokat szövetség kapcsoló össze, erről álmodni se lehetett,¹ most maga Ferenc József császár volt kegyes nekünk oroszoknak ezt az utat megmutatni, — így fejezi ki Széchenyi az orosz felfogást a *Nagy Szatira* egyik dialogusában. Más helyütt pedig azt a mély megállapítást teszi, hogy Oroszország gravitációja Konstantinápoly felé Nagy Pétertől kezdve Miklós cárig inkább csak dinasztialis kérdés volt. Sebastopol el-este óta orosz nemzeti kérdéssé magasztosult.² Ez tehát az osztrák politika rövidlátása és bűne s ez által nőtt meg sokszorososan a szláv kérdés veszedelme Ausztria és Magyarországra nézve.

¹ *Nagy Szatira*. 349.

² *Nagy Szatira*. 339. o.

De amilyen sarkalatos tétel volt Széchenyi politikájában Ausztria és Magyarország egymásrautaltsága, amilyen szűk-ségessé vált e vegyes házasság, épp olyan határozottsággal ragaszkodott Széchenyi Magyarország alkotmányos függetlenségéhez és nemzeti önállóságához. valamint nemzeti jellegének megfelelő kormányzásához. Ebben nem ismert megalkuvást. Ezért támadja a *Nagy Szatirában* az érvek egész légiójával az abszolutisztikus, centralizáló és germanizáló politikát. Ha Széchenyi e támadása közben a magyar alkotmány paragrafusaira is hivatkozik, holott egykor a sérelmi politikát helytelenítette, ez onnan van, mert itt a törvény és a betű a lényeg: magát az alkotmányosságot, a magyar önkormányzati elvre épített életet jelentette. Széchenyi nem sérelmi politikát csinált, hanem az alkotmányosságot követelte. De akkor is ugyanaz a reálpolitikus maradt. Az alkotmányos életre való visszatérés szükségénél nem a formai jogfolytonosságra vetette a fősúlyt, mint Deák Ferenc, ki előtt mindenekfelett az 1848-iki törvények alkotmányjogi, elvi elismerése lebegett. Széchenyi az alkotmányos élet tényleges megkezdését tartotta a legfontosabbnak, mert ebben látta a nemzeti lét fennmaradásának biztosítékát. Politikájának ez a kategorikus imperativusa. Széchenyi a *Nagy Szatirában* a jogeljátszási elméletet sem azért silányítja tönkre, mert az 1848-iki törvényeket akarja megmenteni, hanem mert az osztrák Verwirkungstheorie hazugságon épült fel, mert nemzeti életünk alkotmányos mivoltát vitatta el s az alkotmányos életet szakította meg. Nincs tehát Széchenyi eljárásában következetlenség és változás azért, mert az alkotmányos élet helyreállítását követelve nem sürgette az 1848-iki törvények elismerését vagy életbeléptetését. Széchenyi ezúttal is az alkotmányosság egy más, a formák felett álló szférájában mozgott, másrészt Széchenyi itt is csak a praktikumot nézte. Hogy milyen úton ér célt, az reá mellékes volt, csak célt érjen. Nála ez az alkotmányos élet megkezdődése volt. Széchenyi az alkotmányosság eszméjétől áthatva, akkor is tisztán gyakorlati szempontból indult ki, midőn 1859-ben az assemblée des notables-féle gyülekezet összehívásának gondolatát vetette fel. Nem felelt volna ez meg a formai alkot-

mányosságnak, de Széchenyi azt hitte, hogy a nemzet kiválasztottjainak akarata lesz olyan hatású és súlyú, mintha akár az 1847-iki vagy 1848-iki alkotmány keretei közt nyilatkozik meg a nemzet. Széchenyi a notables összehívásával, kik alatt a mágnásokat, a köznemeseket, a honoratiorokat, a kereskedők és iparosok tekintélyes képviselőit értette, nem az alkotmányos szerveket akarta pótolni, nem gondolt ő a forradalmi idők vagy az alkotmányos élet megszakítása után az alkotmányjogi elmélet alapján összeülő nemzetgyűlésre. Széchenyi egyszerűen lehetetlennek tartotta, hogy ha az ország jelesei és különböző rétegeinek képviselői összejönnek, sőt hogy ha azok Ausztria részéről hasonló képviselettel tanácskozhatnak, abból ne származzék valami jó és meg ne találják a kibontakozás módját.

Az *Offenes Promemoria* című nyílt levelében Széchenyi kiindulási alanyul a *pragmatica sanctio*t ajánlotta. Széchenyi voltaképpen a *Nagy Szatirában* és a *Blickben* is a *pacta conventa*-k alatt első sorban a *pragmatica sanctio*t értette, de világosan csak akkor jelölte meg ez állapot, mikor 1859-ben az aktív cselekvést sürgette. Széchenyiben ekkor is újból a reálpolitikus kerekedett felül. A *pragmatica sanctio*ban látta a megegyezés lehetőségét. Ez volt a szilárd pont, melyen az uralkodó s a nemzet is megállhattak. A döblingi remete politikája evvel ugyan szembe került nemcsak Deák politikájával. ki az 1848-iki törvények elvi elismeréséig a *passiva resistentia* módszerét választotta, hanem a konzervatívok politikájával is, kik a 47-iki alkotmány alapjára való visszatérést sürgették és kérelmezték petícióikban is. Széchenyi fájlalta ezt, de úgy gondolkozott, hogy a *pragmatica sanctio* a *pacta conventa*-k által biztosított törvényes alap a nemzet s az uralkodó számára, mert a *pragmatica sanctio*, amikor megállapítja a Habsburgok örökösödési uralmát, ugyanakkor biztosítja az alkotmányt és az alkotmányos kormányzást. Széchenyi érvelése általában mindig e *pontra* irányul. Részletesebben nem is dolgozott ki programot, ha csak nem tekintjük ilyennek a Hollán Ernő tollából kikerült *Zur Ungarischen Frage* című munkát, valamint a Rechberghez beadott memorandumot, mert tudjuk, hogy Hollán

egyenesen Széchenyi felhívására írta meg ezt s hogy Hollán munkája az ő tetszésével találkozott. Ebben is első teendőnek az alkotmány visszaállítását jelöli meg a pacta conventa-k alapján. A programm követeli ezután a kormányhatalomnak a pragmática sanctio értelmében való gyakorlását, a magyar municipiális életet, mint a magyar alkotmány sarkkövét, az ország egységességének és integritásának helyreállítását, az idegen hivatalnokok eltávolítását, a koronázást előkészítő országgyűlés összehívását a jogegyenlőség alapján álló általános census megállapítása mellett, a főrendiház időszerű reformját stb.¹ Ez voltaképpen egy reformált 47-iki alap, de épp oly joggal mondható, hogy a revízió alá vett 48-iki alap. Széchenyi természetesen e distinctióval nem törődött most sem, ő csak azt akarta, hogy az abszolutisztikus, az osztrák agyvelőkből kikerült rendszer megbukjék és az alkotmányos élet a törvényesen megkoronázott király alatt megkezdődjék. E felfogása nincs ellentétben azzal sem, hogy Széchenyi a 48-iki átalakulás perceiben a sikert látva, bámulatát fejezi ki az elért eredmények felett és nagy elismerésekkel illeti naplójában Kossuth Lajost. Széchenyi 1848 április 8-án ezt írta Kossuthról a *Pesti Hirlap*ban is: «Rövid napok alatt oly alapra fektették hazánk jövőjét, melyet velem együtt mi hangyamunkások tán soha, vagy csak generációk után lettünk volna képesek megalkotni.» Széchenyi ezen és ehhez hasonló kijelentései nem tartalmaznak lényegében ellenmondást későbbi, döblingi politikájával, mert Széchenyi a 48-iki reformokat sohasem önmagukban ítélte el, hiszen legtöbbjét fellépésével és munkájával mozdította elő. Széchenyi a taktikában nem értett egyet Kossuthal és pedig ezért, mert mindig számba vette a dinasztia és az osztrák államférfiak részéről jövő ellenkezést. Széchenyi politikájának ívezetét mindig két pillérre építette. Ha látta a konfliktus kitörését, attól tartott, hogy Magyarország nem tud avval megküzdeni. Az így kezdett politika nem lehet eredményes. Ha ez a konfliktus 48-ban is nem fenyegetett volna. Széchenyi a 48-iki átalakulásban nem talált volna semmi

¹ Friedreich I. i. m. 204.

opponálni valót. Ha tehát Széchenyi Döblingben is úgy keresi a kibontakozást, hogy a konfliktust akarja kikerülni, csak önmagához maradt következetes. Félt mindentől, amiben az összeütközés magva rejtett s ami mindent meg-
hiúsíthatott volna. Előtte állandóan csak a végeél, a kibékülés lebegett, ami a nemzet fennmaradását és alkotmányos életét biztosíthatja. A dinasztiaival való megbékülést veszélyeztette Kossuth politikája csakúgy, mint Bach rendszere. Ezért Széchenyi mindkettőnek ellensége. Az uralkodónak szánt figyelmeztetésében is mindig ott szerepel az az intelem, hogy a Bach-féle politika azt eredményezheti, hogy Kossuth politikája erősödik meg és az elszakadás gondolata lesz úrrá a lelkeken. Ebben az akkordban végződik Széchenyi hattyúdala, a *Disharmonie* is és pedig abban az időben, mikor az emigráció becsülete a legmagasabban áll a hazában. Az 1859-iki külpolitikai események, az olasz-francia háború befejezése után addig tartózkodóbb nagyjaink és politikusaink is közelebb jutottak Kossuthhoz. Mindazonáltal túlzottnak tartom Friedreich azon véleményét, amit különben 1848-cal párhuzamban igen tetszetősen, a lelki, fiziológiai és politikai okok összetalálkozása alapján fejt ki, hogy 1860-ban Széchenyi elméjének újabb elborulását és lelke egyensúlyának felborulását ugyanazon tényezők okozták, amelyek 1848-ban. Friedreich azt hiszi, hogy nagyban elősegítette Széchenyi végső kétségbeesését az is, hogy a jól informált döblingi remete oly híreket kapott, melyek újból azon aggodalommal töltötték el, hogy újra azon emberek — Kossuthék — kezébe kerül az ország vezetése, akik ellen 48 előtt is hiába küzdött.¹ A döblingi irodalmi hagyaték, az utolsó napok eseményei és feljegyzései után e felfogásra nincs szükség, de nem is volna igazolható. Amit Károlyi Árpád a Széchenyinél tartott házkutatás körülményeiről és következményeiről felderített és pragmatikusan megírt, abból szinte kétségtelenné válik, hogy Széchenyi öngyilkosságában a főszerep a *Nagy Szatirának* jutott. A *Nagy Szatirát* Széchenyi a Bach-rendszer sírkövének szánta és a sors tragikuma lőn,

¹ Friedreich i. m. 274.

hogy súlyával önmagát sújtotta agyon. Széchenyi idegzete, mely a legkisebb külső behatások alatt mint törekeny üveg roppant össze, teljesen megrendült, midőn megtudta, hogy a rendőrség a *Nagy Szatirát* lefoglalta. Az esetleges felségsértési pörben nem az ítélettől félt, hanem az eljárás izgalmaitól. Széchenyi még a halállal is szembe nézett volna, hiszen Szögyénynek célzást is tett erre, de félt volna elhagyni a döblingi gyógyintézetet, melynek nyugalma és csendje számára már életfeltétel volt. Széchenyinek erős elhatározása volt, hogy élve nem hagyja el többé döblingi magányát, még családja körébe sem akart visszatérni. Mennyire borzadhatott tehát attól, hogy a rendőr-önkéntnyuralom kezébe kerüljön. Felizgatott fantáziája milyen borzasztónak festhette a maga jövőjét azok kezében, kiket a *Nagy Szatirában* kegyetlen gúnyjával annyira megkínzott. Széchenyi életét Döblingben a zavartalanságon kívül még a remény és a hazáért dolgozni vágyás tartotta fenn. Most egyszerre mindez megszűnt volna. Nem tudott tehát tovább élni. A *Nagy Szatira* megtalálása után írt naplója már ezt a lelki rázkódtatást mutatja. Március 22-én ezt írja naplójába : «Mein Ende nahet mit Riesenschritten. Sie werden mich ins Unendliche quälen. *Ich muss mich dem entziehen.*» E szavakat maga Széchenyi húzta alá. Felzaklatott lelkében pedig erre újra feltámadnak a rögeszmék, a lázas képzelmekek, azok a démoni hatalmak, melyek lelkét 1848-ban is hatalmukba kerítették.

Széchenyi csodálatos elméje azonban még lelke ezen éjszakájában is időnkint a tiszta gondolkodás és világosan látás lángjait lövellte. Politikai végrendeletét 1860 március 31-én, tehát pár nappal halála előtt üzentte meg br. Babarczy Imre útján Deák Ferencnek, akkor, midőn naplójának minden sora már zavaros, szaggatott és a szellem utolsó lobbanásaira vall. Politikai végrendeletében pedig ugyanazt a lucidus és következetes álláspontot hirdeti, melyet döblingi munkáiból és politikai tevékenységéből ismerünk. «Én Magyarországnak — így szólt az üzenet — 300 év előtt a Habsburgokkal kötött összeköttetését nem tartom szerencsésnek, de szerencsétlen házasságból is születhetnek erőteljes gyermekek. Ha elválnak a házastársak, akkor egyiknek sincs utódja, jövője.

Tanácsom az, hogy őszinte kibékülés történjék az 1847/48-iki alapon *exceptis excipiendis* és a Fejedelem megalázása nélkül, kit mint Magyarország királyát bizonyára nagynak óhajtunk látni. Deák és barátai fontolják meg, hogy a mozgalomnak méltányos és lehető határokat kell szabni és akkor azután minden magyarnak — ha szükség így hozza magával — fenyegető ököllel szemébe mondani: *ulterius ne tende odiis.*»¹

Ime ugyanaz a két gondolat, ugyanaz a két oszlop, melyek Széchenyi politikájának ívezetét tartották, emelkedik ki ezen végrendeletszerű politikai üzenetből. Jövönk össze van kötve Ausztriával. Alkotmányos életünk pedig az 1847/48-iki formák közt, amelyeknek a *pragmatica sanctio* az alapja, a kiindulási pontja, valósítandó meg — *exceptis excipiendis*. Deák Ferenc a valóságban ugyanezt tette, ha elvileg végig ki tartott is az 1848-iki törvények jogszerűségének elismerése, tehát a jogfolytonosság mellett. De a járható utat Széchenyi Döblingben is jól látta, utolsó szavával is jól jejlölte meg. A döblingi irodalmi hagyaték pedig mindörökre hirdetni fogja, hogy fajának rajongóbb, szenvedélyesebb szeretetével senki sem örködött hívebben a magyar jövő felett, mint Széchenyi, a döblingi börtönben is a legnagyobb magyar.

TÚRI BÉLA.

¹ Széchenyi I. munkái korszerű kivonatban. III. 394. Idézve Friedreichnél.

AGRÁRPOLITIKA NYUGATON.

Azok között az új vagy legalább megerősödő irányzatok között, amelyek a nagy háború tapasztalataiból fakadva érvényesülést követelnek, alig van egy is, amely fontosabb és a nemzetek jövőjére nézve döntőbb súlyú volna annál, amely az eddigi egyoldalú irányzattal szemben a föld és a földművelőosztály érdekeinek erélyesebb felkarolására irányul. Az előbb tapasztalt és különösen a nyugati országokban észlelhető elfogultsággal szemben, mely az ipar és kereskedelem fejlesztésére, a kiviteli és beviteli forgalom emelésére, az ingó tőke érdekeinek érvényesítésére helyezte a fősúlyt. parancsoló szükségként emelkedik ki az a közgazdasági politika, mely nem téveszti szem elől a mezőgazdasági érdekeket sem, sőt azokat olyanoknak tekinti, amelyek felkarolása nélkül az államok léte és a jövő fejlődés biztosítva nincs. Az a nemzetközi munkamegosztás, mely a nemzetek szolidaritását feltételezve, az egyes nemzeteket egyoldalú termelésre kárhoztatta, a háború tapasztalatai nyomán megbukottnak tekinthető. Csaknem minden államban számbavehető és nagyon komoly törekvések mutatkoznak ennek az egyoldalúságnak kiküszöbölésére. A nemzetek megsemmisült szolidaritása ezt parancsoló szükséggé teszi.

A háborúban főszerepet játszott hatalmak, az egy Oroszországot kivéve, mezőgazdasági termékek tekintetében bevitelre szorultak. Anglia belső szükségletének alig $\frac{1}{5}$ -ét volt képes belső termelése révén előállítani. Nagy volt a bevitel Franciaországba, sőt Németországba s monarchiánkba is. Az iparból és kereskedelemről folyó bővebb jövedelmekkel ezeket a hézagokat betölteni igen nehéznek bizonyult. Így jutottak el a nemzetek oda, hogy a háború alatt racionalizálni

voltak kénytelenek a belföldi termés eredményeit és polgárait a megszükitett táplálkozástól, sőt éhezéstől még így sem igen tudták mindenkor megóvni. Egyhangú és általános az a meggyőződés, hogy ennek megismétlődni nem lehet és nem szabad. E forrásból ered a nemzeteknek megújult versenye a mezőgazdaság felkarolására.

Azok a mulasztások, amelyek e téren több mint száz év óta észlelhetők, abból a tényből fakadnak, hogy a nagy francia forradalom a harmadik rendnek, a polgári osztálynak forradalma volt, amely osztály a mezőgazdasági termeléssel szemben fogyasztó gyanánt jelentkezik. Elismerték a mezőgazdaság fontosságát és a feudális birtokrend helyébe a pénzgazdálkodást léptetve, felszabadították a földet régi bilincseiből, szabaddá tették a versenyt és a föld termőerőinek felhasználására irányuló munkát. Ha azonban mélyebben nézünk a dolgokba, ha vizsgáljuk azokat az eredményeket, amelyeket elsősorban Franciaország e téren felmutatott, arra az eredményre kell jutnunk, hogy a forradalom óta lefolyt idő alatt nem váltak valóra a táplált remények és a mezőgazdaság messzi elmaradt fejlődésében más foglalkozási ágakkal szemben. A főnemesség és az egyház konfiskált szétdarabolt ingatlanai csak kis részben kerültek a falusi dolgozó népesség kezébe: Ezeknek megszerzésére a parasztnak sem hitel, sem pénz nem állott kellő mennyiségben rendelkezésére. A szétdarabolt nagybirtokok főleg városi spekulánsok zsákmányai lettek és a statisztika azt mutatja, hogy a parasztnak kezében levő földbirtok feltűnő csekély mértékben szaporodott azzal szemben, amely a forradalom előtt a kezükben volt. 1789 és 1791 csak azt valósítja meg, amit Turgot minisztersége idején királyi rendelettel már el akart érni. A kimondott szabadság azonban mihamar erős megcsorbításoknak volt kitéve. A kastélyok felégetését követte a parasztnak kunyhóinak és magtárainak kipusztítása. A jogbiztonság megrendülésének következménye gyanánt a termelés csökkenése, nem egy helyen az éhínség is. A forgalom szabadságát maximális árak és a kivitelnek halálbüntetés mellett való megtiltása követte. Sűrűn előforduló rekvizíciók, melyeket ha szigorúan hajtottak volna végre, a francia föld

ugarban marad. Ez állapot tovább tart egy évtizednél és az újonnan kimondott szabadság tönkretétele olyan gyökeres, hogy 1811-ben elrendelik azt is, hogy a kosoknak ürökké való átformálása csak hatósági engedelemmel legyen szabad.

A fellendülés csakis a restaurációval áll be és azokkal szemben, akik nem hajlandók a vallásos érzelmeknek befolyást biztosítani a gazdasági életben, figyelmébe ajánlom Montesquieunek azt az állítását, hogy a kereszténység, amely csak a jövő élettel látszik törődni, a földi boldogságnak alapjait is megteremti. A 40-es évek végén a burgonyavész, a háborúk, a nagyipar gyors fejlődése akasztja meg a fejlődést.

III. Napoleon a parasztok császárijának jelenti ki magát, mindamellet milliókat fordít Páris szépítésére, előmozdítván ez úton is a falusi népnek a városokba tódulását. Ez nem is marad el. A népesség azonban egészben véve ritka. 1816-ban Franciaországban 500 emberrel több élt egy négyzetmérföldön, mint Németországban; 1861-ben Németország négyzetméterenkint 300 fővel sűrűbb népességet mutatott fel, úgy hogy az 1870-es háború kezdetén a franciák számát a németeké már felülmúlta. A mezőgazdaság elhanyagolását, szemben azzal, hogy Napoleon az ő préfetjeitől nem egyszer követelte a földművelés erélyes felvirágoztatását. csodálatos módon éppen a földművesnépnek lojalitása, az uralkodóhoz való hűsége és békeszeretete idézte elő. A népnek ez a rétege nem adott okot aggodalmakra, a forrongó városok munkássága igen, ezért foglalkoztak ez utóbbival bővebben, elhanyagolva a mezőgazdaság érdekeit. Mindamellet III. Napoleon idejében, sőt egészen 1880-ig még fokozatos emelkedésről lehet beszélni, habár ez sokkal lassúbb, mint az ipar és az ingóértékek piacáé. A búzára jutalmazó, a termelés emelkedik, a mezőgazdasági iparok fejlődnek, a munkaerő aránylag olcsó. Lehet még falun is meggazdagodni. Az 1851. évi hivatalos becslés a mezei birtokok értékét Elzász nélkül 61 milliárdra teszi; az 1879-iki 91·5 milliárdról beszél, ami kereken évi 1 milliárd emelkedést jelent. 1880-ban azonban az emelkedés megtörik. A szabad kereskedés jelszava alatt megjelenik az amerikai búza, mely a belföldinek árát 41 francról 16·5-re nyomja le. 1889-ban az

évi termés értéke búzában 2400 millió franc. 1890-ben pedig már csak 1600 millióra tehető. Ez 800 millió csökkenés magánál a búzánál egyetlen év alatt. Ha a többi szemes-terméknek és a hús árának csökkenését is vesszük, akkor nem fog túlzottnak feltűnni az a Caziottól¹ származó állítás, hogy a francia mezőgazdaság évi jövedelemcsökkenése eléri a $1\frac{1}{2}$ milliárd francot. Ez a helyzet, amelyet a filloxera megjelenése még keserveesebbé tesz, lassanként az egész földbirtok és földbirtokosság válságát jelenti. A földbirtok értéke 25 év alatt $35\frac{0}{10}$ -kal csökkent és 1900-ban már nem több 60 milliárdnál az 1879. évi 92 milliárddal szemben. A hanyatlás mindenütt gyors, egyes megyékben pedig katasztrófális.

1900 óta némi javulás áll be. De ugyanezen forrásunk szerint, melyet pedig elsőrangúnak mondhatunk, a francia földbirtok 1914-ben sem ér többet 55 milliárdnál.

Ezalatt az ingó értékek piaca korlátlan iramban fejlődik. 1800-ban a párisi börzén 10, 1883-ban 783, 1912-ben 1456 értékpapírt jegyeznek és az ott forgó értékek összege eléri a 170 milliárdot. 1850-től 1914-ig a francia kezekben levő ingó értékek 9 milliárdról 110 milliárdra szaporodtak. Így váltotta be a XIX. század a nagy forradalom álmait és ha ez adatokhoz hozzácsatoljuk azokat, amelyek a francia földbirtok eladósulását, tehát a jövedelemről való rendelkezésnek idegen kezekbe való átcsúszását jelzik, akkor, bármilyen mérésnek látszik is, ki kell mondanunk, hogy az ellenkezője következett be annak, amit a forradalomtól valaha vártak.

Anglia mezőgazdaságának fejlődése független a franciákétól. Mindamellet eredményben hasonló vonásokat mutat. Az a korlátlan bámulat és őszinte lelkesedés, amellyel mi közel egy század óta az angol közgazdasági politikán függünk, csak úgy volt lehetséges és megmagyarázható, hogy kevesen törődtek komolyan nálunk az angol mezőgazdaság történetével. Az a nagy és ragyogó tollal írt mű, amellyel a legilletékesebb francia író, Lavergne, dicséri Anglia mezőgazdaságát és amely Akadémiánk gondosságából nyelvünkön

¹ *La valeur de la Terre en France*. 1914. Caziót a nagy földhitelintézet főbecslője.

is megjelent. még azon idők eredményeit örökíti meg, mikor a Cobden-féle politika eredményei teljességükben ki nem fejlődtek.

Megnyitva a kapukat az olcsó külföldi termelés előtt, Angolország elérte ideálját : olcsó élelmiszereket biztosított a gyárak munkásainak, ez lehetővé tette győzelmét a piacon, uralmának kiterjesztését és megerősítését távol világ-részekben is. Ezért az eredményért azonban nagy árat fizetett : mezőgazdasága tönkrement. Az előbb példásan művelt szántók legelőkké, majd vadászterületekké alakultak át, úgy hogy Anglia egyetlen emberöltő alatt esett vissza, ami, a mezőgazdaságot illeti, azokba a kezdetleges állapotokba, amelyekből évszázadok megfeszített verejtékes munkája által tudott a világ legintenzívebben dolgozó földművelő népévé emelkedni.

1845-ben 50 sh. volt a buza ára quarterenkint, 1851-ben 38 sh., 1884-ben 35 sh., 1894-ben pedig már csak 22 sh. A leszálló árak súlyát még nyomasztóbbá teszi az, hogy a termelési költségek emelkednek és a vasutak, félretéve a hazafiság kívánalmait, az amerikai búzát Chicagóból Londonba olcsóbban szállítják, mint Liverpoolból vagy akár egy Londonhoz még közelebb eső állomásról is. Hiába a becsületes farmer minden tudása és törekvése, hiába a földesúrnak sokszor bámulatosan nagy áldozatkészsége, a bérlő becsülettel megélni nem tud, a gazdasági munkás éhségbéren nyomorog, kunyhókban összezsúfoltan lakik, kész prédája gyanánt az erkölcsi és fizikai járványoknak. Angliát a veszedelmes kirobbanásoktól csak a kivándorlás és az a lehetőség menti meg, hogy a vidék szülőttei a gyárak oduiban, a nagyvárosok pincelakásaiban kereshetnek elhelyezést. A falu mindinkább elveszti vonzó jellegét. A mezőgazdaság munkásainak kertje elvész, sőt otthon többé nem főznek sört sem, amint megtették elődeik, a vidám játék eltűnik, a gyermekek és asszonyok a férfiak szeme előtt éheznek és nem egyszer segítenek a szekeret húzni, a mezei munkás tápláléka rosszabb a rabokénál. Ritkán elég arra, hogy a testet és lelket összetartsa. Fraser, Manchester püspöke, leírva az angol falut, már 1867-ben utal a lakások egészségtelen és szegényes

voltára. Felhossa, hogy ezek a testi bajoknak, járványoknak és tüdővésznek melegágyai. Az erkölcsi hatás még szörnyűbb, a szemérem ismeretlen erénnyé válik, egyetlen szűk szobában két-három nemzedék zsúfolódik össze. Mindezek a feljajdulások nem segítenek, maga a Maurice és Kingsley által vezetett, Ruskin és Carlyle által erősített keresztényszociálista mozgalom sem terjeszti ki figyelmét a falu nyomorúságára. Pedig itt nemcsak erkölcsi értékek elpusztulásáról van szó. 1878-ban az eke alá fogott terület még 3.041,000 acre. A hanyatlás oly gyors, hogy 30 év alatt ez a terület 1.537,000-re csökkent, azaz felére apadt le. 1875-től 1894-ig az Egyesült Királyságban a földbirtok értéke 2 milliárd fontról kerekén egymilliárdra, tehát 50⁰/₀-kal szállott le. Cobdenék álmai az aranykorról, amelyet a szabadkereskedelem révén elérhetőnek mondtak, így festenek a valóságban.

Mindez azonban nem volt elég ahhoz, hogy az angol közgazdasági politika irányt változtasson. A nagy háború tapasztalatai azonban a legelvakultabb merkantilistát is meggyőzték arról, hogy a föld termőerejének emelése, a mezőgazdaságnak a régi színvonalra segítése nélkül Anglia jövője nem nyugszik biztos alapokon. A háború alatt t. i. már 1916-ban kiküldöttek egy bizottságot azzal a feladattal, hogy ez vizsgálja meg a tényleges helyzetet és tegyen javaslatokat a jövőre nézve. Ezek a javaslatok három, 1917., 1920. és 1921-ben alkotott törvényben nyertek kifejezést.

A bizottság jelentése azzal kezdődik, hogy az 1832-ben keresztülvitt parlamenti reform a politikai hatalmat az ipar urainak kezébe téve le, a mezőgazdasági érdekek romlását idézte elő és Anglia katasztrófába juthat, ha döntő lépés nem történik annak a felismerésnek nyomán, amely szerint a nemzeti lét gyökere, a függetlenség biztosítója a honn termelt élelem. 1916-ban a belföldi termelés a fogyasztást csak egyötödében tudta fedezni. A gyárak eleinte a házi- és kisipart gázolták le, aztán elvonták a mezőgazdaságtól is a legértékesebb erőket. Tönkretették a falusi élet szépségét, megfosztották a földbirtokosokat régi politikai erejüktől. Az angol gazdaosztály sokáig küzdött a végzet ellen, de végre is le kellett törnie. A háború előtt az általános felfogás az volt,

hogy a gazda küzdje ki jobb sorsát önmaga, nem tartották többé a közgazdasági élet lényeges és alapvető tényezőjének, másodrangú helyzetbe jutott. mindössze megengedték neki, hogy éljen, ha tud.

A bizottság jelentése szerint a mezőgazdaság megérdemel minden támogatást, amit neki a kormány nyújthat. A régi politika a háború alatt sok bajt okozott és nagy veszedelem forrása lehet a jövőben is. Az importált gabona lefoglalta a hajótér nagy részét, ami másra lett volna szükséges. Emelte a hadiköltségeket, rosszabbá tette a kereskedelmi mérleget. A viruló mezőgazdaság nemcsak javuló kereskedelmi mérleget, hanem jó katonákat is jelent. Itt következik egy olyan rész, amelyet csak akkor tudunk kellően megbecsülni, ha figyelemmel vagyunk arra a nagy elfogultságra, amellyel az entente államai Németország iránt viseltettek. A hivatalos jelentés felteszi azt a kérdést, nem kerülhető-e ki az :

1. hogy a britt gazda 100 acre művelt földön csak 40—50 személyt tudjon eltartani, míg a német 70—75-öt táplál,
2. hogy 15 tonna gabonát termeljen a német 33 tonnájával szemben,
3. hogy 11 tonna burgonyát kapjon a német 55 tonnájával szemben,
4. hogy csak 4 tonna húst állíthasson elő, míg emez 4·5 tonnát ér el,
5. hogy 17·5 tonna tejet állítson elő, holott a német 28 tonnát bír felmutatni.

Úgy hisszük, hogy ennél szebb elismerésben az a politika, melynek mi is harcosai voltunk és amely a termelő osztályok egyöntetű fejlődésére fektette a fősúlyt, ellenség részéről igazán nem részesülhetett.

Ez alapokból kiindulva az idézett törvény megállapította a búzának és zabnak legkisebb árát, amelyet a gazdának a kormány biztosított. Ez az 1894-ik év 22 sh-jével szemben 60 sh volt, tehát a réginek majdnem háromszorosa és még 1921—22-re is 45 sh-ben volt megállapítva, mely szám nem sokkal kevesebb annál, amelyet a gazda 1845-ben kapott.

Megszabják a mezei munkások minimális bérét és a régi elvek merész félretolásával belenyúlnak a mezei gazdálkodásba és hatóságilag is kényszerítik a gazdákat a célirányos és lelkiismeretes gazdálkodásra. A miniszter hatalmát annyira kiterjesztik, hogy módjában áll egyes birtokokat átvenni, bérbeadni és általában véve megállapítják azt a jogát, hogy a gazdálkodás menetét mindenütt ellenőrizhesse.

Ezek a háborús idők által talán még indokolt intézkedések később sem vesznek el egészen érvényüket. Megmaradnak a minimális árak, fenntartják a kormány hatalmát a gazdálkodás irányítására, sőt kiterjesztik azokra a munkákra is, amelyek a földet termőképessé teszik. Anglia szakít a be nem avatkozás elvével, lemond a szabadságról is, amit hosszú időn át a haladás és emelkedés feltételének mondott. Arra az alapra helyezkedik, hogy, legalább a mezőgazdaságban, az államnak mindenhatósága az, amivel az óhajtott célt el lehet érni.

Egymillió fontból álló összeget hasítanak ki a mezőgazdaság közvetlen emelésére, a mezőgazdasági munkások gyermekeinek adandó stipendiumokra. Közös tanácsokat alakítanak a birtokosok és munkások között fennforgó kérdések megvitatására. A földesúr és bérlő közti viszonyt újból részletesen szabályozzák. Kiterjesztik a földművelésügyi miniszter hatáskörét, külön ilyen hivatalt szerveznek Írország részére, végül Skócia is megkapja az ő külön főhivatalát a mezőgazdaság fejlesztésére. A jelentés szerkesztőjének figyelmét nem kerüli ki az a körülmény, hogy a szakoktatásnak fejlesztése, a kísérletek ügyének és a tudományos kutatásoknak előmozdítása mennyire szükséges, javasolja a mezőgazdasági hitel szervezését, kisbirtokok szaporítását, az adók arányosabb megosztását és felsorolja, mi mindent kellene tenni a falusi élet vonzóbbá tételére.

Eközben megindul a sokáig nagyon elhanyagolt társadalmi munka, a gazdaosztály szervezése állami támogatás mellett. A legnagyobb eredményt ebben a tekintetben Írország mutatja fel Sir Horace Plunkett fáradozásai révén, aki csaknem csodálatos kitartással igyekszik szűkebb hazájának népét a szervezkedés előnyeiben részesítve magas

színvonalra emelni és megéri azt, hogy az ekként megerősített ír nemzet kivívja politikai szabadságát is.

A franciáknál Mèline, a volt földművelésügyi miniszter és miniszterelnök ragadja újra kezébe a zászlót, *Le Salut par la Terre* címmel egy művet ír és igyekszik nemzetét megnyerni annak a gondolatnak, amelynek oly régi és kipróbált harcosa. Szerinte a bajokból a kivezető út csak a mezőgazdaság felkarolása lehet. Meg kell kettőztetni az ideirányuló és a kiművelt értelem által vezetett munkát. Ez a győzelem feltétele, abban a nagy gazdasági és pénzügyi harcban, amelynek a nemzetek ki vannak téve. Minden franciának kétszer annyit kell dolgozni, mint előbb. A munka súlyos teher sokakra nézve, de senki sem fizetheti meg túldrágán azt, hogy ő és utódai szabadon és felemelt fővel éljék át földi pályájukat. Az iparnak nagy szerepe lesz Franciaország helyreállításában, de ez csak bizonyos idő lefolyása után érhető el és nem szabad elfelejteni, hogy minden nemzet igyekszik saját iparát fellendíteni, tehát az iparos hegemonia szűkebbre szorul. A háború tanulságai szerint minden nemzetnek belföldön kell biztosítani a fejlődés és fennmaradás feltételeit. A földművelés fellendülése gyors és biztos sikert ígér. A francia nemzet történetében a földből áradtak ki azok a csodálatos erők, amelyek orvosolták a leveretések sebeit, onnan eredt az a gazdagság, amelynek segítségével be lehetett tölteni a hézagokat. A nemzeti megújodást ma még inkább ettől kell várni, mint valaha. Míg az ipar és kereskedelem útján való érvényesülés időt kíván, a földművelés készen áll a küzdelemre. Piacai tágultak, jutalmazóbbak lettek és ha Franciaország közel kétmilliárdot fizetett évente élelmickekért a külföldnek, ez nagyon kevéssé dicséri a régi politikát, mert a francia föld elbírna tartani saját terméséből 60—70 millió franciát is. Következik ezután a javaslatoknak egész sora a mezőgazdaság egyes ágainak fejlesztésére, a vízierők kihasználására és következik egy szintén nagyon érdekes táblázat, amelyből csak azt akarjuk kiemelni, hogy ha Németország hektáronként 1909—13. év átlaga szerint 21 métermázsa búzát, 19 mm zabot, 137 mm burgonyát

termelt, a franciák búzában 8, zabban 6, burgonyában pedig 54 mm-val kevesebbet tudtak előállítani.

Méline nem áll meg a mezőgazdaság technikájának fejlesztésénél. Kiterjeszti figyelmét a francia föld munkásainak helyzetére is, kijelenti, hogy ezek egy része ólakban vagy olyan szobákban lakik, amelyekben alig van bútor és rámutat arra, hogy Franciaországban jó falusi lakás alig van és $\frac{1}{2}$ millió egyén már csak ez okból sem tud megnősülni. Követeli, hogy a napszámosok részére meg legyen a lehetőség arra, hogy a birtokosok sorába emelkedjenek.

Amerikában meg szokták ülni a fáknek ünnepét, ekkor az iskolák zsibongó népe a mezőre vonul és fákat ültetnek a jövő nemzedék védelmére. Az ünnepet a fák fontosságáról szóló előadások követik. De meg szokták ülni a madarak ünnepét is, méltatják ezek szerepét és fontosságát, kiemelik, hogy a madarak éjjel és nappal dolgoznak a gazdákért, illik tehát, hogy a gazdák is tegyenek valamit értük. Ilyen és hasonló javaslatokkal akarja a falu életét szebbé, értéke-
sebbé és erkölcsi tartalomban gazdaggá tenni. Utal arra, hogy a földhöz való ragaszkodásnak erkölcsi fontossága van, de bizonyos fokú kényelem és jólét nélkül az emberek nagy része nem érzi jól magát, az élelmezés ma a falun kielégítő, a lakóházak azonban szűkek s az ólak és trágyadombok közelsége állandó veszedelem. Ezeken változtatni kell, teremteni kell jó ivóvizet, el kell terjeszteni a villamos világitást, szóval megteremteni a kényelem minimumát a faluban. Szükség van a közép-, sőt a nagybirtokokra is. Dícséri a parasztasszonyoknak a háború alatt végzett munkáját. Kiemeli ennek fontosságát. Részletes tervezetet dolgoz ki a gazdatársadalom szervezésére, a szövetkezetek, gazdakörök előmozdítására. A forradalmi elemek *Confédération générale du Travail*jával szembe a gazdák szövetségét állítja és azt várja tőle, hogy ellensúlyozni fogja a forradalmi kiobbánásokat.

Nincs érdekes tanulságok nélkül az sem, ami ez irányban Olaszországban történik. A szép Itália, amint tudjuk, a földbirtokviszonyok tekintetében a szélsőségek országa. Míg az

északi részben a lehető legintenzívebb kultúra uralkodik, dél és Szicília a nagybirtokok hazája. Megvan a törekvés e szélsőségek mérséklésére és az állam igyekszik ebben az irányban a lehető legtöbbet megtenni. A Micheli földművelésügyi miniszter által 1921. évben szerkesztett törvényjavaslat a nagybirtokok átalakításáról és a belső telepítésekről szól. Nem hisszük, hogy ebben a tekintetben az ottani viszonyok jobbak volnának azoknál, amelyek nálunk uralkodnak. Mindamellett a javaslat konzervatív. A tárgyalására kiküldött bizottság előadója érdekesen fejti ki, hogy az elítélt szicíliai nagybirtokok fennmaradása elsősorban természeti tényezők eredménye. Az ottani száraz éghajlat mellett lehetetlen olyan kisbirtokok alakítása és fenntartása, amelyek a termelésnél nagymértékben reászorulnak a bővebb csapadéokra és vízzel való ellátásra. Míg itt alapos változás nem történik, ami pedig rövid időn belül nem remélhető, a nagybirtokok fenn fognak maradni. Egyáltalában nem volna okos oly birtokrészeket lehasítani és kisemberek kezére juttatni, amelyeket azok okszerűen művelni nem bírnak. Ennek az elvnek szemmel tartása alapvető tétele a törvényjavaslatnak. Nemzeti kárt jelentene minden lépés, amely ez elvet figyelmen kívül hagyná. Régebbi intézkedések szerint a parasztság részére a rosszul vagy éppen nem művelt földeket lehetett kisajátítani és átengedni. Ezen változtatni akarnak, ellátván a parasztot lehetőleg olcsó tőkével is. A kisajátításnak királyi rendelet alapján csak közérdekből van helye. Királyi felhatalmazás szükséges a földművelésügyi miniszter részére, hogy kényszerbérleteket, örökbérleteket létesítsen és a szükséges talajjavító intézkedéseket elrendelje. E célra, és pedig esetleg kényszer útján is, külön társulatok alakíthatók. Kisajátíthatók a 200 hektárnál nagyobb, rosszul vagy időnkint bérelt, de kisajátításra alkalmas birtokok. Ezen területi maximum 100 hektárra csökken, ha a birtok a falutól 5 kilométernél nagyobb távolságra esik. Gondoskodnak a szükséges hitelről, szervezik a végrehajtást és elsősorban a szövetkezetek közreműködésétől igen sokat várnak. Nem is ok nélkül.

Az olasz szövetkezeti élet a mezőgazdasági téren is olyan nagy, sokoldalú és szinte csodálatos fejlődésnek indult,

amihez a más országokban mutatkozó haladás ritkán hasonlítható. A szövetkezetek felkarolják a falu népének jóformán összes viszonyait és mindenütt hű segítői a jobb jövőért folytatott kitartó, de fáradtságos küzdelemben. Mindamellett a javaslat szerint földeket csak olyan mezőgazdasági társaságok kaphatnak, amelyeknél megvan a kellő biztosíték, hogy pénzben, valamint szakismeretben elég erősek arra, hogy az átvett telkek termelését fokozzák. A mezőgazdasági hitel tekintetében az állam úgy pénzbőlileg, valamint az e téren működő intézményeknek más úton való támogatása által is igen sokat tett. Nemesak az egyes tartományokban létesített hitelintézeteket, hanem megalkotta Rómában is a hitelszövetkezeti központ *Istituto Nazionale di Credito per la Cooperazione* kebelében azt az osztályt, amelynek feladata a vidéki fiókokat a kisbirtokok alakításánál, javításoknál, dűlőutak létesítésénél, az ivóvíz megszerzésénél, továbbá a beerdősítés és a villamosság felhasználása tekintetében támogatni. Ez osztály alaptőkéje 50 millió líra, amelyhez az állam 25 millió kamatnélküli támogatással járul.

Ellenére tehát azoknak a radikális kilobbanásoknak, amelyekben különösen Felső-Olaszország mezőgazdasági története oly gazdag. Az olasz agrárpolitika eléggé konzervatív, a fokozatos és megfontolt haladásnak szolgálatában áll. Az az álláspontja, hogy míg egyrészt az állami támogatást nyújtja, másrészt pedig az érdekeltek szervezése és közreműködése mellett igyekszik a fejlődés útjait egyengetni, határozottan helyes és jogosan meg nem támadható.

A kis Schweiz, habár a háború alatt becsületesen megőrizte semlegességét, mégis érezni volt kénytelen, mit jelent az, ha a belső mezőgazdasági termelés nem elégséges a fogyasztás fedezésére. Természetes tehát, ha itt is mindent megtesznek ennek emelésére. A Brüggben székelő paraszttitkárság, amelynek élén a kiváló Laur áll, akinek ezekben a kérdésekben döntő szava van, részletes javaslatot dolgozott ki, melyben feloleli hazájának jövőbeli agrárpolitikáját. Figyelemben részesül a földbirtok eladósulása, a birtokok szétdarabolása és az ezekkel való üzérkedés meggátlására tett intézkedések eddigi eredménye. Méltányolva vannak a vas-

uti díjszabás, a vámtarifa, a kereskedelmi szerződések, az élelmiszerkereskedés, az adóügy és a mezőgazdasági biztosítás is. Tág teret biztosít a szövetség befolyásának a nyújtandó stipendiumok révén a szakoktatás fejlesztésére, főleg a gazdasági szaktanárok, kultúrmérnökök, a mezőgazdasági szakmában alkalmazottak kiképzésére nézve. Ugyanezt mondhatjuk az alsóbbrendű gazdasági tanintézeteknél. Súlyt helyez a szakirodalomnak, kísérletügynek, vegyvizsgáló-állomásoknak fenntartására, a munkaközvetítésre, a falu egészségének előmozdítására és oly orvostanhallgatóknak, akik a vidéken kívánnak letelepedni, egyetemi pályájuk idején anyagi támogatást kíván. Nem téveszti szem elől a falusi lakások építését, a vetőmagvak nemesítését, a havasi gazdálkodást, az állattenyésztést. A tejtermelés előmozdítása szintén fel van véve a programmba, külön felügyelettel, tejjgazdasági állomások létesítésével.

Mindezekből a javaslatokból azt a következtetést kell levonnunk, hogy magában a szabad helvét köztársaságban is nagy mértékben állami feladattá avatják a mezőgazdaság emelését és indokolják ezt azzal, hogy ez alapja a közigazdaságnak és a termelésnek fokozása nemzeti érdek, nemcsak az élmezőny szempontjából, hanem azért is, mert fejlődő és megelégedett parasztság nélkül, amint azt a legutóbbi évek története mutatja, a gyári városok szervezett proletárságával szemben a szabadság, jólét és haladás nem biztosítható.

Feladatom körén kívül esik az, hogy Németországgal, amely már a háború előtt az egész világ által méltányolt nagy eredményeket érte el a mezőgazdaság terén is, példát mutatva arra nézve, miként kell és lehet az egyes gazdasági ágakat harmonikusan fejleszteni, bővebben foglalkozni. A helyzet jellemzéséül azonban mégis utalnom kell két vonásra, melyek a német nemzetet ért forrongások között is élesen kidomborodva jelzik a jövő útját. Az egyik az a nagykomoly, de szinte lehetetlennek látszó elhatározás, amely szerint a közel jövő feladata és pedig sürgős feladata a német föld hozadékát legalább 50%-kal emelni. Ezt két irányban teendő intézkedésekkel óhajtják elérni; egyik a már ma is nagy hozadéknak még intenzívebb gazdálkodás révén leendő

emelése, a másik az eddig terméketlen, lecsapolásra, javításra szoruló igen jelentékeny területeknek eke és kapa alá vétele. Nem délibábos álmokról van szó. Elsőrangú, komoly, tudományos tekintélyek nyilatkozatára hivatkozhatom, akik ez eredményt nemcsak lehetségesnek tartják, hanem meg is vannak arról győződve, hogy kellő energia és kitartás mellett időig el is fognak jutni.

A másik nagy esemény Németországban a szociáldemokrácia megváltozott állásfoglalása ezekben a kérdésekben. A háború alatt és után tett tapasztalatok nem múltak el hatás nélkül. Az agrárpolitika, amit egykor olyan merészséggel neveztek junkerpolitikának, a birodalom erejének egyik legjelentékenyebb oszlopa volt. A német szociáldemokratának becsületökre válik, hogy ezt maguk is beismerik, kijelentvén, hogy a versaillesi béke óta a mezőgazdasági termelés még fontosabb lett. A gazdasági élet újból való felépítése enélkül el sem képzelhető. Helyre kell állítani az egységes frontot a termelő és fogyasztó, a város és falu között. A gyári munkásnak el kell ismerni, hogy a földnek művelői, akik sok tekintetben rosszabb helyzetben vannak, mint ők, velők egy hús és vér. A fogyasztók érdekeinek egyoldalú hangoztatása helyett el kell ismerni, hogy a német gazdasági élet felvirulása csak akkor várható, ha megadjuk a mezőgazdaságnak azt, ami őt illeti. Így ír egy vérbeli szocialista író, Trimborn, a revizionisták Szemléjében. E megváltozott irányzat felismerésének és a fokozódó igazságérzetnek eredménye gyanánt a szociáldemokraták 1921. évi görlici nagygyűlésükön erősen módosították a híres erfurti programnak egyes határozatait. A mezőgazdaság tekintetében elvetették a marxizmus álláspontjait, amely a parasztságot botoran és kegyetlenül az elpusztításra ítélte. Szemben az e téren mutatkozó haladás-sal, a parasztosztálynak, főleg a szövetkezetek munkája révén elért emelkedésével, a régi álláspont fenntartása erkölcsi és logikai lehetetlenséggé is vált. A nagy nemzeti szerencsétlenség új belátást és a réginél értékesebb megértést teremtett azon rétegek között, amelyek végső elemzésben mégis csak egymás munkájára vannak utalva.

E rövid vázlat keretében érintettem befejezett tényeket,

de felhívtam a figyelmet a készülődő változásokra is. Mind a két irányban ugyanazoknak az indítóokoknak a munkáját észlelhetjük. A mezőgazdaság és e révén az agrárpolitika kilép régi elhagyatottságából. A nemzeti érdekek mindenfelé követelik ezt. A nemzeteknek nemcsak élelmezése, fizikai léte, hanem nyugalma és civilizációjának jövője is ettől függ. Ezt tagadni most már lehetetlenség. Az idevágó követelmények megvalósítása érdek minden nemzetnél, de talán leginkább ott, ahol a merkantilizmus nyomása alatt a legnagyobbak a mulasztások és ennek folytán az elmaradás.

Az agrártörekvések győzelmét, az egész nemzeti létet átkaroló jelentőségét mi sem bizonyíthatja hathatósabban annál a jelenetnél, amely alig pár nappal ezelőtt az angol parlament gótikus palotájában lefolyt. A gazdag ország egyik legfájóbb sebééről, a munkanélküliségről volt szó, amely, ha gátak közé nem szorítják, alámosni készül a nagy birodalom alapjait. Szólásra az a férfiú emelkedett, akinek elég alkalma volt betekinteni abba a műhelybe, ahol a nemzetek jövőjét kovácsolják. Lloyd George, a volt miniszterelnök mutatott arra reá, hogy e bajt alaposan másként orvosolni nem lehet, mint ha Angolország visszatér újból az intenzív földműveléshez. Ellenfele, a mai miniszterelnök, lényegében elismerte ez állítás alaposságát, szerinte azonban ez hosszú folyamat eredménye lehet csupán. Kétségkívül igaza volt. Az angol mezőgazdaság elpusztulása időt vett igénybe. Pedig pusztítani — erre elég tapasztalatunk van — bizonyára könnyebb, mint építeni. Ezekből az eseményekből, vitákból és nyilatkozatokból leszűrhetjük azt az eredményt, hogy azok munkája, akik a talajt ez irányban előkészíteni igyekeztek, nem volt haszon nélkül, bármennyire kevésbé volt is hajlandó a nemzeti közvélemény annak értékét felismerni.

Hazánk utolsó évtizedeinek története két férfi személyében mutatja be azokat az irányokat, amelyekben haladni nemcsak lehet, hanem kell is. Károlyi Sándor gróf, részben az általános viszonyok, részben saját hajlandóságai folytán leszorítottva a napi politika teréről, társadalmi téren igyekezett szervezni az erőket és megvetni a jövő alapjait. Darányi Ignác hosszú miniszteri működése alatt az állam erőit

igyekezett, és pedig nem siker nélkül, a mezőgazdaság szolgálatába állítani. Ilyen módon értük el azt a szinte lehetetlennek látszó eredményt, hogy megelőzzük intézményekben és törekvéseinkben azokat az államokat is, amelyeket a haladás és emelkedés ösvényein egykor vezetőinkül fogadtunk el. Míg hazánkban ez érdemeket elismerni még mindig nem hajlandók, Európa nem egy államából, sőt immár a távol Keletről, az angol uralom alatt lévő Indiából is az elismerésnek, sőt hálának kifejezései jutnak hozzánk, mert sikerült követendő példát nyújtani, miként kell és lehet a föld küzdő és izzadó népének sorsán javítani.

BERNÁT ISTVÁN.

BURNS RÓBERT «SZOMBATESTÉJE» IRODALMUNKBAN.

Úgy látszik, Heine volt az első, aki Petőfi nevét Burns-éval együtt említette: «Petőfi ist ein Dichter, dem nur Burns und Béranger zu vergleichen», írja Kertbenynek 1849-ben.¹ Tompa szerint Petőfi is tudott volna Heine véleményéről. Tompa ugyanis 1858 okt. 25-én Aranynek ezt írja: «Burns Róbertet ösmerem német fordításból, Szemerénél olvastam, iszonyú kis félujjnyi füzetben; Petőfitől is hallám emlegettetni 1846-ban vagy 47-ben Bejében; nevezetesen azt az anekdotát beszélte Sándor, amint Murányba mentünk — [ez 1847 július 3—8. közt volt] — Beje és Otrókóc közt: költeményeimből olvastak Heinenak, ki így kiáltott fel: ah! ez nagy költő, mint Burns vagy Béranger!» — Ha Tompa adomája igaz, akkor Heine e nyilatkozatot csak Dux Adolf 1846-iki fordításai alapján tehetné s szavainak valami módon Petőfi tudomására kellett jutniok, bár nyomára nem bírtam akadni ennek a dolognak. Lehet, hogy Kertbeny Heine levelét mutogatta annak idején s így vált köztudomásúvá, Tompa emlékezetében aztán magához Petőfihez kapcsolódott; erre mutatna Tompa levelében az «anekdota» szó. Akármint áll a dolog, tény az, hogy Petőfinek és Burnsnek egymásmellé állítása Heinetől ered, és csakhamar szállóigévé is lett. Talán Heinetől függetlenül nevezi Carlyle is Petőfit «a magyarok Burnsé»-nek,² bár igen keveset ösmert belőle. Úgy látszik Aranynak is tudomása volt Heine nyilatkozatáról, mert

¹ Kertbeny: *Silhouetten I.* 240 (1861); — Kemény Ferenc szerint októberben (EPHK. 22 : 729).

² Meltzl: *Acta comparationis.* 78 : 442.

1850-ben, Vojtina I. levelében (33. sor), bár megfordítva, de mégis összeköti a két költő nevét: «Burns Róbert, a skótok Petőfije»; ebből aztán sok bosszúsága támadt. «Emich Petőfi újabb verseit hirdeti — mit a közönség évek óta úgy vár, mint a Messiást — és mégis szükségesnek látja nevével ajánlani. Petőfit az *én nevémmel!* A Vojtina-féle ostobaság közt (emlékszel-e még?, hisz feleltél is rá) volt egy sor: *Burns Róbert, a scótok Petőfije.* Ezzel én koránt sem azt akartam mondani, hogy a két költő egyforma nagy; csak annyit, hogy mint nálunk Petőfi, úgy a scótoknál Burns rendes tanpályafutás nélkül is jó költő tudott lenni; aztán még van hasonlat a népies eredetben, geniusban stb. Most e szamarak azt mondják, hogy én *Petőfit* neveztem *magyar Burnsnek* s azt hiszik, hogy 'ez *Petőfire* ajánlat. Mintha a magyar közönség jobban ismerné Burns-ot mint *Petőfit*, vagy mintha *Petőfinek* szüksége volna Burns nevével kölcsönözni fényt». (Levele Tompához, 1858 szept. 29.) — Bár mint történt is a dolog, a köztudatban *Petőfi* és *Burns* neve összekapcsolódott, ez már a köztudat, a tömegtudat és a szállóigék lélektanához tartozik (igen érdekes dolgokat olvashatni erről Kemény Ferenc: *Nemzetközi hasonlatok* című tanulmányában E.Ph.K. 22:525. sk.). Maga az irodalomtudomány is minduntalan utal a hasonlóságra; hogy csak egy-két példát említsek, Dallos Gyula: *Az angol irodalom* című cikkében (*Déliab-Naptár*, 1858, 71. l.) ezt írja: «Hazai irodalmunkban *Petőfit* szokták *Burns* mellé helyezni»; — Lévy József *Burns-tanulmánya* végén veti össze a két költőt (1892); Imre Sándor egész tanulmányt szentel neki (*Irod. tanulmányok*, 1897., 297. l., először a *Budapesti Szemlében* 1895); Hartmann János *Petőfi-tanulmányai*ban (1910. 73. sk.) a tájrajzban említi *Burns-öt*, szóval a két költő mindig egymásmellé kerül. Kétségtelen az, hogy van bizonyos lelki rokonság költészetükben, származásukban, életkörülményeikben, lelki alkatukban, de eddig az irodalomtudomány semmi *okozati és tárgyi* kapcsolatot nem derített ki köztük, tudtommal legalább ilyenre nem mutatott rá. Pedig a hatás lehetőségének külső körülményei megvoltak. *Petőfi* ismerte *Burns* költeményeit. Nemcsak Tompa idézett leveléből tud-

juk ezt, hanem főleg onnan — s ez döntő adat —, hogy Petőfi könyvtárában megvoltak az 1845-iki Tauchnitzkiadásban (Petőfi Ö. M. Havas kiad. VI. 501.). Ha valahol, akkor bizonyára Burns téli költeményei, nevezetesen *A földműves szombatestéje* (*The cotter's saturday night*) és Petőfinek *A téli esték* című költeménye közt lehetne, a külső hasonlóságon kívül, a belső hatásnak némi nyomát is fölfedezni. (Burns maga is híres költeménye megírására Ferguson *Farmer's Ingle* című költeményéből vett ösztönt, barátjának, Gilbert-nek tudósítása szerint). Hogy külsőleg hasonlóak, hogy ugyanazon költői műfajba tartoznak, azt majdnem minden magyar poétika említi; tudomásom szerint először Greguss Ágost utal költészettanában e tárgyi és műfaji rokonságra.¹ De lehet itt talán valódi irodalmi hatásról is beszélni, azaz arról, hogy Petőfi lelke előtt ott lebegett Burns költeménye, mikor «A téli esték»-et megírta. Midőn hatást említek, nem a minta hű vagy éppen szolgálai utánzására gondolok, mint ahogyan az önállótlan másoló követi a lángész nyomdokát, hanem arra a lelki folyamatra, mely a tehetség, a lángész belsejében végbemegy, midőn valamely művészi alkotás ingert, ösztönt gerjeszt benne új remek alkotására; midőn a minta csak alkalomul szolgál kész anyagnak művészi kialakulására, olyasformán, mint mikor valamely telített oldatba egy parányi kristályt dobunk s a folyadékból pompás jegecek csapódnak reá. A minta a tehetségtelent lenyűgözi, a lángészt fölszabadítja. Így termett Petőfi lelkéből *Ha férfi vagy, légy férfi*, Horatius «*Justum et tenacem*» ódájának ösztönére; így sugallta *János vitéz* Arany *Toldiját*. Tudvalevő, hogy a mintának gyakran nem is kell remeknek lennie, akárhányszor az esztétikai mérték igen alacsony értékfokozatán áll, mégis valamely körülmény, a képzet- és érzet-társulás valamely rejtett mozzanata alkalmassá teszi, hogy a nagy művész lelkében a kijegecesedés folyamatát előidézzék. E hatásnak nem is kell okvetlenül tudatosnak lennie; az eredetinek a képe ott lappanghat rejtve a tudattartalom

¹ Előbb már *Kertbeny* is említi sok más világirodalmi párhuzam közt: *Dichtungen von Petőfi*. 1858. 552. l.

mélyében, a tudat küszöbe alatt, honnan valamely kedvező mozzanat előcsalja, működővé teszi, hol a maga egészében, hol csak egyes részleteiben is. Ilyennek képzelem Burns költeményének hatását Petőfiére. (Talán Arany László is a *Téli estékre* gondol, mikor ezt írja : «Petőfire Béranger és Burns folyt be leginkább». Ö. M. 3 : 390.)

Hogy a továbbiak világosak legyenek, szükséges Burns költeményének vázlatát megadni. — 1. vsz. Előhang, ajánlás Róbert Aikennek ; az egyszerű élet dicsérete. — 2. vsz. A téli nap rajza. A gazda fáradtan hazatér napi munkájából. — 3. vsz. Kis gyermekei örömmel fogadják ; a tűzhely fénye, szorgalmas neje gondját elfeledtetik. — 4. vsz. Három idősb fiú is hazatér munkájából. Belép Jenny, a felserdült lány, szüleinek reménye. — 5. vsz. A szülők gyönyörködnek gyermekeikben. — 6. vsz. Az apa munkára, erényre, isteni félelemre inti gyermekeit. — 7—10. vsz. Halk kopogás után belép a szomszéd fia, kinek szerelmét Jenny viszonzozza ; az anya örül, hogy derék fiú közeledik a lányhoz ; az apa gazdasági dolgokról beszél vele. A boldog szerelem dicsérete. Az ifjúnak szerelme nem csalárd, nem a lány megejtésére tör. — 11. vsz. Hozzák a vacsorát ; főétele pudding tejjel, melyet a kérődző tehén ad ; sajt fejezi be az egyszerű étkezést. — 12. vsz. Vacsora után hozzák a bibliát. Zsoltárt énekelnek. — 13. vsz. Ezt hazafias skót dalok követik. — 14—15. vsz. Az apa előbb az ó-, majd az új-szövetségből olvas. — 16—17. vsz. Imával végzik az ájtatosságot, mely különb a templom fényes istentiszteleténél. — 18. vsz. Nyugalomra térnek. — 19. vsz. Ez egyszerű, tiszta élet tette nagygyá Skóciát. — 20. vsz. A költő fohásza Skócia jólétéért. — 21. vsz. A haza nemtőjének megszólítása. — Petőfi nem barátja a télnek. Valahányszor ír róla, kegyetlennek, sivárnak, ridegnek rajzolja (*Téli világ, Téli éj, A puszta télen, A tél halála, Hideg idő, Az apostol V.*) ; egy menedék van előle : az otthon, a család, a barátság :

Hol a boldogság mostanában ?
Barátságos meleg szobában.

A *Téli világnak* ez a gondolata (1845) három évvel később (1848) *A téli estékben* részletesen rajzolt képpé bővül, mely

művészi voltában nemesak Petőfi költeményei közt, hanem egész irodalmunk e nemű termékei közt is ritkítja párját. A téli tájék ridegségével szemben a meleg szobának, a családi és baráti körnek bensősége. A háziasszony sürgölődve kínál-gatja vendégeit. A szobában levők felolelik az *élet korait*: az öregek gondolatai a múltban járnak, a fiataloké a jövőben, a gyerekek üzik «pillangóit a boldog jelennek». A külső világból csak a cselédség munkájának nesze, a távolból idevetődő muzikának egy-egy hangja szűrődik be a szobába s «összefoly egy csendes lágy harmóniába». A téli éj sötétségét itt-ott egy-egy járókelő lámpásának megvillanása szakítja meg. Bár Petőfi verse Burns költeményével csak néhány, igaz, hogy lényeges pontban egyezik: téli éj, családi kör, vacsora, a belső világ melege a külső hidegével szemben, s ez az egyezés a tárgy hasonlóságából is következhetik, mégsem tartom lehetetlennek, hogy a skót költő műve ihlette meg, bár teljesen öntudatlanul, a magyar költőt, ki műve egységében, a hangulat teljességében kétségtelenül fölülmúlta példáját.

A második idetartozó költemény Szász Károlynak kevésbé ismert műve: *Szombat estve a kunyhóban*, megjelent Vas Gereben *Falusi esték* című vállalatának negyedik füzetében (266., I., 1854.). A költemény voltaképp nem egyéb, mint Burns művének *szabad* fordítása; fordítás közben, úgy képelem, Szász Károly az ötvenes évek politikai viszonyainak hatása alatt, az egész képet Skóciából átültette Magyarországra, elhagyta a szorosán vett skót vonatkozásokat (ajánlás, a skót nemzeti dalokra és hősökre való utalást), Burns fohászatát hazájáért:

O Scotia! my dear, my native soil!
For whom my warmest wish to Heaven is sent...

Magyarországra fordítja:

Óh szép Magyarország, édes szülő földem!
Éretted az égre leghőbb imám küldöm...

szóval azzal az eljárással élt, melyet legjellemzőbb szóval *honosításnak* lehetne nevezni, s így az idegen költeményt teljesen magyarrá tette. A leánynak *Jenny* nevét is *Örzsével*

helyettesíti, a skót pudding helyett túrósesúsztát tálalnak, legfeljebb a régi, egyesztendő sajt (Kebbuck . . . a towmond auld) nem illik a magyar viszonyok közé. A Spenser-szak kilenc sorát is megtartja, módosítva a rímelést (*a b a b c d c d d* helyett : *a a b c b c d d d*), de a jambus helyett hangsúlyos tizenkettőst ír. Az eredetinek 21 versszaká közül az 1., 17., 21-et, mint sajátosan skót vonatkozásút elhagyva, 18 szakra rövidíti a költeményt. Szász Károly műve egyike irodalmunk legsikerültebb *paraphrasis*-ainak s megérdemelné, hogy ösmeretbé váljék, mint amilyen. (Később Burns költeményének hű fordítását is adta.)

Időrendben Arany János *Családi kör*-e következik. Hogy e költeményét Burns ihlette, ösmeretes dolog. Arany László írja (Arany János Ö. M. 9 : XVI.): «Azon időből (az ötvenes évek elejéről) való kedvence volt Burns is ; említette egyszer előttem, hogy a *Családi kör* című költeménye egészen Burns *Szombatestéjének* hatása alatt született, annyira, hogy első közlésekor gondolkozóban volt, nem volna-e kötelessége ezt meg is említeni, s csak azért nem tette, hogy a «béna magyar harcos» által kelteni óhajtott hatást ne rontsa». Milyen jellemző Arany lelkiismeretességére! Pedig, amint tréfásan mondja : «Értem a bakancsosok indulóját : «amit loptál, jól eldugd». (Ö. M. 12 : 83.) A *Családi kör* különben valóságos «iskolai példa» egy költemény keletkezésének lélektani folyamatára : irodalmi hatás, a költő életkörülményei, helyszín, korviszonyok stb., stb. összeszővődésére. Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznám, csak a főmozzanatokra mutatok rá. Mindenekelőtt az évszak nem tél, hanem nyár : az eperfa sötéten, tehát dúsan bólingató lombja (megjegyzendő, a költemény 1851 április 10-én kelt), az éji bogár, a szanaszét görgő földi békák, a csapongó denevér, a bogarászó cica, a kis nyúl, a cirpelő tücsök, mind a természetrajz, mind a tapasztalat szerint nyárra mutatnak ; az évszak rajza különben, ez elhintett adatok utalásán kívül, teljesen elmarad. Megvan az «aged tree» a vén fa, csak hogy ez nem csupán Burns költeményéből való, hanem valóban ott bólingatott Aranyék szalontai portáján, miről egy kis vita is keletkezett (Irod. 1 : 61, 119.). Gyulai Pál 1851-ben megírta első találkozását

Arany Jánossal (Irod. Közl. 26 : 76.)-s e leírásban külön említi «a vén fát, mely a lak fölé védelmezőn terjeszkedik», sajátos, hogy ez a leírás szinte szórul szóra egyezik Burns soraival : «cot . . . beneath the shelter of an aged tree : » «Kunyhó, egy vén fa védelme alatt». Mégvan a világító tűzhely, a kérődző tehén. A családi kör tagjai : a mosolygó, gondos feleség, a kis gyerekek (a felnőtt fiúk elmaradtak), a nagylány ; a kérőként belépő szomszéd fiú helyett, a lánynak a béna harcfihoz intézett kérdéséből sejtjük, hogy neki is van választottja ; itt is a vacsora a költemény dereka ; a szomszéd fia helyett a béna harcfi lép be s a zsoldározás, bibliaolvasás, nemzeti dalok helyét a honvéd elbeszélése foglalja el, mely az eredeti fogalmazásban jóval bővebb volt (Magyar Figyelő, 1913 nov. 16.) ; végül a nyugalomra tért szülők imádsága helyett a *Családi körben* az álom egyre terjedő hatásának rajzát kapjuk : a tűz hunyorgat, a gyermek feje félrebillen, a vendég gyéren *szól*, a macska *dorombol*, *zizeg* a földre hintett szalma, s az éj csendjében hallatszik a *tücsök* ciripelése. A hangos életnek ez a behalkulása a néma éjbe önkéntelen eszünkbe juttatja Buda Halála V. énekének végét :

a máglyák tüzei lankadnak,
Kevés nesze hallik a pihenő hadnak . . .

Ébrednek az álom képei :

Léptök után a lomb megsuhan ott és itt ;
Szent a manók éje : fű, fa, virág csitt ! csitt ! . . .

Henye dolog volna Burns és Arany költeményeinek művészi hatását összeméricskélteni ; egy azonban kétségtelen, hogy Arany költeményében a teljes tartózkodás minden személyi vonatkozástól, az erkölcsi, vallásos és hazafias elmélkedések mellőzése, a költőnek teljes eltűnése a rajzolt kép mögé, a hangulat egyöntetűségét, zavartalan fejlődését sokkal egységesebben juttatja érvényre, mint a skót költő művében (vö. Lévay J. : *Arany lírája. Akad. Értesítő*, 1893., 324. l.). Arany valósággal elfogult volt Burns költeménye iránt saját művének rovására ; pedig amilyen eredeti skót költemény a «Szombat este», épp olyan színmagyar a «*Családi*

kör». Csak a költő aggodalmaskodása láttatott benne eredeti, új alkotás helyett utánzást.

Az utolsó mű, melyet említenem kell, Lévay József fordítása: *Szombat este a kunyhóban*. (Lévay két ízben is lefordította.) Erről nincs egyéb mondanivalóm, mint az, hogy tökéletes műfordítás, a tartalom, külalak és hangulat legteljesebb hűségével, úgy hogy a mesteri magyarságú költemény szakasztott az eredetinek hatását kelti az olvasóban. Az egyetlen eltérés az, hogy a *Jenny* nevet a magyar *Erzsikével* helyettesíti, úgy, ahogy Szász Károly *Örzse* nevet alkalmazott.

Irodalomtudományi szempontból nagyon tanulságos e négy magyar költői mű egymás mellé állítása, mert a hatásnak négy fokozatát mutatja: Lévayé (és Szász K. későbbi műve) a tökéletes *műfordítás*, Szász Károlyé a *honosított átültetés*, Aranyé a minta ihlete következtében szülemlett teljesen *új mű*, Petőfi költeményén pedig alig hogy a hatás lehelletét sejtjük. Íme a géniusz ölelkezése a géniusszal.

TOLNAI VILMOS.

AZ ÁRVA LEGENDÁJA.

Meghalt az édesanyja, a mostohája meg
Gyülölettel tekint rá, szavát sem érti meg.
Ha elmereng a múlton könnyfátyolos szeme:
Már vád a mostohának, lázongás ellene!

Az új asszony a házat más dallal tölti be,
Azalatt szegény árva gondol a régre.
Neki az ősi házban az új dal rút, ledér...
Neki ottan a multak száz szent emléke él!

— A mostohának is van gyermeke, durva, vad.
Üti-veri az árvát, annak minden szabad.
Az árvának panaszra, sirásra sincs joga...
Ostort emel rá érte a gonosz mostoha.

...Szegény kis árva titkon, ha az alkony leszáll,
Búját-baját elsírni a temetőbe jár.
Ott anyja sírján Isten csodát teszen vele:
Bübájos, édes álmod bocsát szívére le!

Bübájos, édes álmod, hittel-teli csodát:
Hogy túl temetőn, síron s minden halálon át,
Él, él az édesanyja, ... majd egyszer fölkel... és
Jaj lesz a gonoszokra ez a fölébredés.

BÁNSÁGI.

EURÓPA HELYZETE.

Francesco Nitti: *Európa hanyatlása. Az újjáépítés útjai.* — Pallas-kiadása.

Körülbelül egy éve van annak, hogy Francesco Nitti, Olaszország volt miniszterelnöke, *Nincs béke Európában* című könyvével (l. Buda-pesti Szemle, 1922 május) hatalmas feltűnést keltett az egész világon. Most szükségét érezte annak, hogy újból megszólaljon: mintha a rombolásnak és tönkremenésnek az az orgiája, mely körülöttünk tombol, ösztönösen készítette volna őt arra, hogy újabb vészkiáltásával legalább megpróbálja felrázni Európa sorsának intézőit. Könyvét elsősorban fiának ajánlja, ki a németek elleni harcokban megsebesült s 15 hónapot töltött német hadifogságban, — és ajánlja minden olasznak, ki a világháborúban résztvett az olasz hazáért és az emberi jogokért. Neve jól ismert minálunk is; első művével nagyon hamar megnyerte a legyőzött államok rokonszenvét és háláját, s most ismét úgy ír, mint talán legerősebb védőnk ellenség és jóbarát előtt egyaránt.

Művét egy szélesen megalapozott összehasonlítással vezeti be az 1815-iki párisi béke és a mostani békeszerződések között. Akkor Franciaország volt a legázolt ellenfél, s a «Szent Szövetség», a «reakció» nagy együttese a győztes. A háborús időszak, melyet Napoleon és az őt diadalittasan követő francia nemzet ellen küzdöttek végig, befejezést nyert. Napoleon közel 2 évtizeden át volt egyetlen és teljhatalmu diktátora Európának: hadaival nehányszor végigpusztította legvirulóbb területeit, trónjaikról elűzte az ősi uralkodóházakat, helyükbe ültetve saját rokonai, — foglyává tette a pápát, óriási területeket csatolt Franciaországhoz, s Európának csaknem felerésze francia közigazgatás alá került, kiszolgáltatva sok ezer francia tisztviselő nem egyszer nagyon is brutális önkényének. A szent orosz városnak porig kellett égnie, mielőtt a modern cæsari birodalom összedőlt, de csak Waterloo után, midőn azt a tűzcsóvát is sikerült elfojtani, melyet az Elbáról visszatért bukott uralkodó a békének már-már kialakuló épületébe dobott, köthették meg a párisi békét. Tárgyaló felek voltak egyik oldalról a legázott Francia-

ország, másik oldalról az egész meggyötört és annyiszor megalázott Európa. S íme, a tárgyalóasztalnál ott ült a legragyogóbb, legravaszabb diplomata. Talleyrand, képviselve Franciaországot, mint egyenrangú felet, mely azonnal ura lett saját elhatározásainak, visszakapta Angliától csaknem összes gyarmatait, és fizetett összesen 700 millió franc hadikárpótlást. A békét diktáló «reakció» hatalmak teremtettek egy olyan Európát, mely évtizedeken át élvezte azután a nyugodt és rohamos fejlődés minden áldását.

Milyen mérhetetlen erkölcsi távolság választja el ettől a múltól azt a «békét», melyet Clémenceau-ék a világháború folytatásaképen kieszeltek! Nitti szerint ez az egyetlen tény már maga mutatja, hogy mennyire süllyedt Európa erkölcsi színvonala az utolsó 100 év alatt! Hiszen még az 1870—71-iki háború után is, bármily kemények voltak a német feltételek, Franciaország egy részét mindössze néhány hónapig tartották megszállva a németek, s az 5 milliárd hadikárpótlást nem egészen egy év alatt kifizette a vesztes fél. Mint megvert, de lovagiasan legyőzött, egyenrangú állammal bántak vele újra. És Németországnak azóta nem volt háborúja; bármennyiszer vádolták is imperialista törekvésekkel, a valóság az, hogy a hatalmas birodalom csodás lendülettel érte el fejlődésének, virágzásának legmagasabb fokát, vezető állammá válva gazdasági és kulturális téren egyaránt, irodalmi, tudományos, művészeti és ipari kincseit pazar kezekkel osztva szét a nagyvilágba. A német tudás és szorgalom példaképpül volt az egész földgömbön odaállítva. Még ha voltak is imperialista szándékai, ezek a szándékok sáppadt ideológiák maradtak a napoleoni korszak ezernyi tényével szemben. S mikor a végzetes világháború, ez a szörnyű történelmi színjáték, véget ért, a győztes államok, élükön azzal a Franciaországgal, melynek saját multján okulva annyi oka lett volna a magábaszállásra, megcsinálják tárgyalás nélkül azokat a papirhalmazokat, melyeket békeszerződésnek nevezni gúny és aljasság.

A versaillesi, trianoni és a többi «béke» kizárólagosan a bosszú és megtorlás művei, melyek egyaránt hemzsegnek a politikai, földrajzi, gazdasági és ethnográfiai képtelenségektől. A részletezést ismerjük valamennyien, s ezt a kérdést eléggé végigelemezte már Nitti is, előző könyvében. Most már a következmények egész sorozatáról tud beszámolni, s a kép, melyet nyújt, borzalmas. Németországnak legvirulóbb és leggazdagabb bánya- és iparvidékeit elszakították: a Saarmedencét Franciaország, Felső-Sziléziát pedig (a versaillesi «szerződés» és a népszavazás egyenes arculcsapásával) Lengyelország kapta meg, — ez utóbbi tehát olyan államhoz került,

amely apriori életképtelen, s mely már meglévő iparával sem tud mit csinálni. A Saar-vidék termelése, melyet évszázados kötelekeitől vágta el, a gazdaságilag fejlett Franciaország uralma alatt a háború előttinek $\frac{1}{3}$ -ára süllyedt. (Nitti a Ruhr-vidékről még nem tud: könyvét 1922 októberben fejezte be.) Ha ehhez hozzávesszük a danzigi korridort, mellyel Poroszországot két félre tépték, ha hozzávesszük a legtermékenyebb porosz területek elszakítását, kész a horoskop: a német birodalom mindenben bevitelre szorulván, lassanként rabszolgasorba süllyed és elbukik, magával rántva egész Európát. Ami Ausztriával és velünk történt, az még ennél is nagyobb képzelenség; előbbinek még azt is megtiltották, hogy a német birodalomhoz csatlakozzék. Ilyen a nemzetek önrendelkezési joga.

A gazdasági leigázás csak bevezetés volt. A francia bosszú és — Nitti nyíltan kimondja — a francia félelem megszülte a szankciókat: a német önálló állami élet felfüggesztését és nagy német területek megszállását jórészt színes csapatokkal, — négerekkel, afrikai őslakókkal. Az az ország, mely telekürtölte a világot a «germán barbarizmus»-mal, most sudani és senegali katonaságot helyez el Észak-Európa legősbibb, legnemesebb kultúrájú vidékére, a Rajna mellé. Ahogy ezek viselkednek, az örök időkre szégyenfolt marad a «gloire» nemzetének történetén. (Sajnos, e megszállásban angol, olasz és amerikai csapatok is résztvettek, — igaz, hogy mintaszerűen viselkedtek — s az olaszokat éppen Nitti kormánya vezényelte oda.)

De ez még nem minden. A francia erőszakoskodás két új fogalommal gazdagította a háború utáni időket: a népszövetséggel és a jóvátétellel. Előbbi tulajdonképpen wilsoni eszme, de a gyakorlatban egy nemzetközi csendőrtestületté vedlett át, mely a jelenlegi statusquo fenntartására viszontbiztosítja tagjait, s mely annyira a franciáknak és satelleseiknek imperialista érdekeit szolgálja, hogy Amerika nem volt hajlandó munkájában résztvenni. A «jóvátétel» pedig a gazdasági bizonytalanságot hatványozta a végtelenségig, korlátlan ellenőrzési jogot adván a legyőzött államokban székelő jóvátételi bizottságoknak. Ezek a kiuzsorázó rabszolgatartók módjára fojtanak meg minden föllendülést, rátéve kezüket minden állami bevételre, fölötte állván a törvényhozásoknak.

Nitti mélységes megvetéssel beszél ezekről a bizottságokról, melyek abszolút tájékozatlanságuk mellett állandó és óriási terheket rónak a koldusbotra jutott legyőzött államokra. Az önkényeskedések és a számadatok listája hátborzongató. A Németország által eddig (1922 okt.) lefizetett kb. 6 milliárd aranymárkából a tulajdonképpeni jóvátételre (ami a hadisarcnak szigorúbb és kegyetlenebb formája)

vajni keveset fordítottak, hanem annál többet a megszállások és a jóvátételi bizottságok költségeire.

Ugyanez áll Ausztriára, reánk és Bulgáriára nézve; a rideg tény az, hogy a győztes államok, melyek (Angliát és Amerikát kivéve) maguk is a legnagyobb pénzügyi nehézségekkel küzdenek, képtelen és abszurd összegeket követelnek a legyőzöttektől, miután elvették tőlük jóformán a legprimitívebb életlehetőségeket is. A tönkretevésnek és megszegyenyítésnek erre a borzalmas «alvázára» akarják a «művelt demokratikus» államok fölépíteni az új Európát! A győztesek állig fegyverben; Franciaország olyan hadsereget tart fenn, aminőre a világtörténelemben példa még nem volt (s itt joggal kérdi Nitti: ki ellen? Anglia ellen?), milliárdokat költ légi flottájára, tengeralattjáróira (a «német barbarizmus» megvetett találmánya!), milliárdokat dob oda németellenes csatlósának, a máris bukófélben levő Lengyelországnak, ... de saját angol és amerikai adósságainak megfizetését arra a Németországra akarja háritani, melynek maholnap betevő falátja sincs.

Két ország előtt hajtja meg zászlaját Nitti: Anglia és az Egyesült-Államok előtt. Előbbi már régen kigyógyult a háborús psychosisból, rendbeszedte pénzügyeit anélkül, hogy a legyőzöttektől várt volna illuzórikus fizetések s hajlandó volt elengedni összes háborús követeléseit, ha a legyőzötteket ismét élni hagyják. Politikáját, mint mindig, nem a szentimentalizmus diktálja, hanem a gyakorlati okosság. Abba, hogy a rajnai megszálló csapatok között angol és amerikai katonaság is van, illetve volt, Nitti szerint inkább a francia kérlelhetetlenség kényszerítette be őket s a két nagy angolszász birodalomban már régen győzedelmeskedett a megértés és kiengesztelődés szelleme. (Sajnos, ez a törekvés Lloyd George bukásával nagyon ellankadt.) Anglia és Amerika már megtalálták egymást, de az elhatározó szót mégis csak az Egyesült-Államoktól várja Nitti. Ha eldöntötték a háborút, most döntsék el a békét. Az Egyesült-Államok nem ismerték el békének azokat az iratokat, melyek Wilson doctrinár-érzelgősségének lettek torzszülöttei s kivonultak Európából, nem véve részt a most folyó rombolás iszonyú munkájában. Ez helyes és bölcs volt akkor, de ma már nem elég. Nitti hangosan kívánja az Uniótól, hogy a maga immens erkölcsi és gazdasági hatalmával kényszerítse a győztes államokat arra, hogy ne változtassák temetővé Közép-Európa legkulturáltabb államait, mert olyan örvény készül itt, amelybe belezuhan egész Európa. Ezt parancsolja az Egyesült-Államoknak nemcsak az erkölcs, hanem saját gazdasági érdekük is, hiszen legnagyobb piacuk itt van, mely nélkül hallatlan

megrázkódttatásoknak teszik ki saját iparukat és kereskedelmüket, amit máris éreznek. Ma még nem késő, de nemsokára az lesz. Ha Németországot Moszkva karjai közé kergetik s ha kelet felől megindul az a lavina, melyet bolsevizmusnak neveznek, akkor mindannyinak, győztesnek és legyőzöttnak feje fölött egyaránt megkondul a halálharang. Ami előttünk áll, az Európa teljes gazdasági és kulturális leromlása s ezt nem a háború okozta, hanem a béke.

*

Idáig Nitti. S most tegyünk még egy lépést tovább, hadd egészítődjék ki a kép. Azóta francia kézre került a Ruhr-vidék, Németország utolsó nagy ipari emporiuma. A német gazdasági életre rázuhant a koporsófedél s ami e megrendítő eseményt még szomorúbbá, a jövőt még kétségesebbé teszi: Franciaország tapsolt Poincarének! Hol van itt a kijózanodás? Olaszország nagy belső megrázkódttatások után messzebb jutott a megértés és kiengesztelődés révétől, mint valaha: csak a közelmúltban jött a hír, hogy Nittit Rómában kifütyülték, szóhoz sem engedték jutni. Kétségbeesetten vergődünk mindannyian és szörnyű vádakkal egymás és önmagunk iránt tá-molygunk egy sötéten bizonytalan jövő felé. Az élet legkezdetlege-sebb követelményei is kezdenek immár utópiák lenni; az az orvosi kongresszus, melyet 1922 dec. 15-én Berlinben tartottak s melyen a német tudományos világ első képviselői szólaltak fel, komor és csüg-gesztő képét adják e nagy nemzet pusztulásának. A tuberkulózis, a nyomornak ez az exponense, jobban szedi áldozatait, mint a háború alatti éhség-blokád alatt s a német kultúrvilág egyik nagy pillére. a természettudományi kutatás, ott áll a teljes anyagi csőd előtt. Amerika hallgat s Lloyd George határozottabb, nemesebb békepoli-tikáját Bonnar Law tétovázása váltotta fel. Mi rólunk, a mi sorsunk-ról jobb nem beszélni... «infandum iubes renovare dolorem». Ausztriának, Közép-Európa egykor vezető s mindig egyik legművel-tebb államának sorsa a legképtelenebb fantáziát is meghaladja. Mi lett az emberiséggel? Hova tűnt az a humanizmus, mely annyi melegséggel fogta körül 10 évvel ezelőtt a földgömb összes államait?! Mephisto gúnyos és metszően okos kritikája jut eszembe, mit az emberről mond az Úrnak:

Ein wenig besser würd'er leben,
Hätt'st du ihm nicht den Schein des Himmelslichts gegeben:
Er nennt's Vernunft und braucht's allein,
Nur tierischer als jedes Tier zu sein.

Szöllösy Lajos.

KÉPZŐMŰVÉSZET.

Újabb műkiállítások.

Amnyi a műtárlat manapság, hogy már a legedzettebb műbarátok sem győzik figyelemmel kíséreni. Pedig még nem is olyan régen volt, hogy a Képzőművészeti Társulat őszi és tavaszi tárlatán kívül legfeljebb még egy-egy elhunyt művész hagyatékából, vagy külföldön híressé vált idegen mester alkotásaiból rendeztek nálunk kiállítást, ezt is a Múcsarnokban. Külföldi mesterek munkái évek óta már a háború előtt sem kerültek közönségünk szeme elé. A hazai termés magában véve is akkora, hogy kora ősztől a nyár derekáig szinte minden hétre 2—3 műtárlat is esik. Már alig van forgalmasabb utca Budapesten, ahol kiállítások céljaira állandó helyiség nem lenne. Ezeken felül táncteremek, társaskörök, festőműhelyek is hívogatják, alkalomszerűen képekkel, műtárgyakkal telerakva, falaik közé a műbarátokat. S nincs az a jelentéktelen kiállítás, amelyről napilapjaink csodás kitarással be nem számolnának. Aki csak ezek művészeti híreit olvassa, kópírásunk nagyszerű fellendüléséről álmodozhatik. Akik azonban akár kötelességből, akár komoly kedvetelésből sorra járják műtárlatainkat, azok sorsa távolról sem irígylésreméltó. S a legtöbbben bizonyára már kiábrándultak abból, amit impresszionista kritikánk művészetnek híresztelt el.

A sok kiállítást a hihetetlenül elszaporodott műkedvelőknek, magyarán kontároknak köszönhetjük, akiket már Goethe is a művészet veszedelmének nevezett el. Azt a dilettantizmusnál nem kevésbé veszedelmes torz irányt, amelynek valamikor a legkiválóbb mestereink sorában szereplő festők közül is nem egy meghódolt, alig könyvelhetjük el máshol, mint a pszichozis rubrikájába.

Mik lehetnek az okai a fogalomzavarnak, amely ma művészeink és közönségünk körében dúl? Az egyik bizonyára az, hogy a művészet már nem igen sorozható a Kant értelmében meghatározott szép körébe, mert túlságosan elüzetiesedett.

A művásárló közönség újabban túlnyomóan a társadalom oly rétegeiből kerül ki, amelyek a háború előtt feléje sem néztek a mű-

kiállításoknak. Az új mecénások vásárlásának rúgója nem a művészet szeretete, hanem az, hogy pénzüket mennél maradandóbbaknak vélt értékekre váltsák. S minthogy a művészethez nem értenek, vásárlásukat rendszerint a hírlapi kritika irányítja. Ez pedig nálunk a háborút követő forradalmak óta mindmáig sem higgadt le s minden külön törekvésnek annál lelkesebb szószólója, minél távolabb áll attól, ami józan ésszel művészet számba megy. A könnyű sikerek láttára jóhírű, meglett mestereink közül is nem egy tántorodott meg s szaporítja a vázlatfestők számát. Mert bármily néven emlegetik képirásunk forradalmi irányait, ezek művelőit leghelyesebb a vázlatfestők neve alatt összefoglalni. Az egyik színvázlatokat fest, a másik kompozícióvázlatokat s ki jókat, ki rosszakat, aszerint, volt-e még alkalma becsületes iskolázottságra szert tenni. A fiatalok ugyancsak lelkesednek ezért a vázlatosságért. A képirás művészi és technikai eszközeinek egész sorát dobhatják sutba ennek révén. A tanítás ideje megrövidül s még ezen sincsenek túl, amikor már zseniális mester hírébe kerülnek, külön kiállításokat rendeznek s alig egy-két esztendei termésük zajos sikereket arat ezeken. Az irgalmatlanul elnagyolt alakok vagy riktó színfoltok zűrzavarában tagadhatatlanul nem egyszer akad meg szemünk egy-egy meglepő formán vagy kifejező mozdulaton. Sajnos, erről is rendszerint kiderül, hogy régi mesterek egyébként lenézett nagy alkotásaiból merített kölesönzes. Többnyire azonban régibb munkáik révén elismert nevű mestereink annyira túloznak a természettől elforduló, önmagukból merítő, «zenei» hatásokra törő irányukban, hogy minden bizomnyal meszelővel a vászonra mázolt riktó színfoltjaikból legfeljebb Piero da Cosimo képzeletével hüvelyezhetnénk ki valamit. A Quattrocento e kiváló festője, mint tudjuk, élemedettebb korában órahosszat is elácsorgott egy-egy reves deszkakerítés vagy málladozó kőfal előtt s foltjai esetleges rajzában szebbnél szebb tájképeket, a felhők járásában eleven csatajeleneteket látott. Kortársai bolondnak tartották. A mi korunk s különösen kritikaink megértőbbek. Lombroson is túl tesznek, bolond s lángész között nem ismervén többé különbséget. Sőt mintha csakis a bolondot tartanák lángésznek. Egy pár év előtt elborult elmével az örültek házába került fiatalabb festőnk ott festett munkáiból nem régiben külön kiállítást rendeztek s ezzel kapcsolatban oly fényes kiállítású könyvet írtak róla, mint dekadens festőről, hogy ehhez fogható megtiszteltetéshez külföldön is híressé lett nagy mestereink még alig jutottak.

A külföldön is vannak a művészi életnek kilengései. De ha ezek előidézői futólag fel is tűnnek, komolyan nem igen veszik őket. Nem

sok vizet zavarnak s a becsületesen hivatásuknak élő mesterek érvényesülését, fejlődését távolról sem zavarják meg. Az egymást kergető új «irányok», rendszeren külföldi hóhortok utánzatai, bizonyára nálunk sem lesznek maradandó életűek. Szobrászatunkból már szinte teljesen ki is küszöbölődtek. Kevésbé megalapozott képzésünk fejlődésére azonban nem kis mértékben lehetnek végzetesek. Az olcsó sikerek, amelyeket forradalmi festőink aratnak, elismert nevű művészekről is elterelik a figyelmet, elkedvetlenítik őket vagy szintén a szélsőségek felé terelik; az új nemzedék komolyabb elemeinek érvényesülését pedig szerfölött megnehezítik vagy éppenséggel lehetetlenné teszik.

Minderre a legutóbbi műtárlatokkal kapcsolatban sűrűn idézhetnénk példákat, különösen a Műcsarnok őszi kiállításából, amely ezúttal is a megszokott színvonalon állott, de távolról sem járt akkora eredménnyel, mint aminőt jóval jelentéktlenebb tárlatok a magánvállalkozás szemfüles ajánlgatása révén elértek.

Knopp Imre külön teremben 35 éves művészi fejlődését mutatta be 57 festményén. Székely, Lotz és Benczúr tanítványa, akinek alapos készültségén francia mesterek lendítettek; számottevő vallásos tárgyú képein kívül, amelyekből egyet sem láttunk most, a festészet minden fájában egyazon rátermettségről tett tanúságot. Talentumának teljes kifejlődését azonban mintha még sem érte volna el, aminek oka minden bizonnyal az, hogy amikor ennek virágai javában bontakozni kezdtek, illetéktelen elemektől szítva, kitört az első művészháború s a mi művésznünk már csak külföldön kereshetett érvényesülést. Sikerei ott is voltak, de országról-országra vándorolva sehol sem melegekedhetett meg s így mégis csak más mesterek szemével nézte, amit festett. Egyénibb felfogás hazai tárgyait sem hatja át. Egészen véve azonban művészete kiváló jellemvonásokban gazdag és maradandó értékű.

Nagyobb gyűjteménnyel szerepelt Basch Árpád. 1900 körül legdivatosabb könyvillusztrátoraink egyike, aki akkor francia rajzoló hatása alatt dolgozott. Most a háború folyamán a hadak nyomán egyszerűbb eszközökkel rajzolt s talán épp azért hatásosabb tanulmányait állította ki. Szobrászaink közül a sokoldalú Bory Jenő mutatott be nagyobb gyűjteményt, aki a technikában is érdekes kísérleteket folytat s minden bizonnyal még nem érte el fejlődése csúcsát. Többi szobrászaink közül itt emlékezünk meg Damkó Józsefről, aki Kapisztránó emlékszobrával aratott méltán kiérdemelt nagy sikert. Winckelmannékat ez a szobor aligha bájolta volna el. Ám mintha a magyarságba fojtott háborgás robbanna ki rohanásában, harera

serkentő kiáltásában. Hatása szinte megrázó s festői elemei ellenére is plasztikus. Láttára bizonyára másoknak is eszükbe jutott, hogy emlékszoobraink zöme alighanem azért oly unalmas, mert fő- és mellékalakjaik rendszerint a cselekvés vagy akár ennek még csak valamelyes szándékának minden nyoma nélkül állanak vagy ülnek helyükön s bámolnak a levegőbe.

Tagadhatatlan, hogy művészeink zömének képein a Műcsarnok őszi tárlatán nagy fáradtság érzett. Ennek okát a bevezetésül részletezett körülményekben kereshetjük. Lendületesebb vagy tartalmasabb munkákkal szerepeltek Barkász Lajos, Csánky Dénes, Edvi Illés Aladár, egy mesteri női képmással Komáromi Kacsz Endre, továbbá a mindig virtuóz Pentelei Molnár János, Dobai Székely Andor, Szilágyi Lajos és Udvarny Pál. A fiatalabbak közül a helyes irányban fejlődő Krivátsy Szűts György biztat szép jövővel.

A Nemzeti Szalon tárlatai sorában az őszi Kiss Kálmán tűnt föl hangulatos tájképeivel, amelyekkel a festői Buda szépségeinek nem kevésbé hivatott tolmácsának ígérkezik, mint aminő poétája a Balatonnak Mészöly volt. A Szinyei Merse Pál-Társaság kiállítása hallatlan sikerét — mi tagadás benne — épp azon tagjainak, azaz ezek hírlapi összeköttetéseinek köszönhette, akiknek különcödő neomanirizmusával a nagy mester, akinek nevét a Társaság lobogójául használja, sohasem vallott volna közösséget. Komoly tagjai közül nem egynek a képei vallottak kedvetlenségre. Nagy sikere volt Perlmutter Izsák interieurjének, Réti István alakos képeinek, Mattyasovszky Zsolnay László tájfestményeinek s Glatz Oszkárnak, aki újabb művészi terméséből külön kiállítást is rendezett s virító színekben pompázó jellegzetes nógrádi alakjain a formai elem hangsúlyozásával mintha csak a túlzók semmivé ködlő torzfestőiségenek akarna vetőt mondani.

Hasonló cél vezet a Cenniniek társaságát. Négy fiatal festő ez. A technikában keresik erejüket s ebben alaposak is. Fantáziájuk is van, de mivelhogy a természetesség ma nem keresett portéka, a formában vetemednek túlzásokra. Láttunk egy gobelin-kartont, Petőfit ábrázolta «Szeptember végén» című gyönyörű versének sceneriájában. Ha a lánglelkű költő sejtette volna, hogy valaha ilyen karikatúrára illeti a festőt, versét talán meg sem írta volna.

A Cenniniek, ha XV. századbéli mesterük tanítását igazán megszívlelik, meg kell fontolnoki, hogy az igazi művészet nemcsak a becsületes technikában, hanem egyben az érzések őszinteségében és a kifejezés természetességében gyökerezik.

Tíz év óta a télen rendezett az Országos Magyar Iparművészeti

Társulat ismét nagyobb szabású kiállítást a Lipótvárosi Kaszinó Vilma királyné-úti nyári épületében. A rendezés pompás volt, a szobaberendezések bútorai - asztalosságunk régi hagyományaiban gyökerező kitűnő technikájukkal tündököltek, de az új műértők ízlésével megalkudva, díszítéssel túl voltak terhelve. A falakat díszítő festményeket is nagyobb gonddal kellene kiválogatni. Figyelmet keltett néhány padlószőnyeg. A fali szőnyegek zömén viszont nagyrészt fantázia-szegénységet leplezgető különcködéssel találkoztunk. A 12 szobából és teremből álló kiállításon festői csoportokban iparművészeteink egyéb ágai is szerepeltek. Ötvösségünk mintha hanyatlana s a különé Zutt hatása alatt művelői, úgy látszik, azt hiszik, hogy az anyagszerűség pusztá hangsúlyozása maga is művészet. Egyéb technikáinkon is meglátszik, hogy a háború alatt és után mestereink zöme kisiklott érdemes Iparművészeti Társulatunk helyes irányt mutató keze alól. A télihez hasonló kiállítások néhányzori ismétlődése azonban azzal biztat, hogy a Társulat és a mesterek előbb-utóbb ismét egymásra találjanak s újból kivívják azt a komoly világsikert, amelyben a háború előtt a külföldi nemzetközi kiállításokon nem egyszer részük volt.

D.